

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ, ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Π.Μ.Σ.: «Διεθνείς Σχέσεις και Στρατηγικές Σπουδές»

Βασιλείου Γ. Δημητρόπουλου

Διάσπαση Γιουγκοσλαβίας: Ζήτημα Εσωτερικής Διαχείρισης ή Αποτέλεσμα Ανταγωνισμού των Μεγάλων Δυνάμεων;

Διπλωματική εργασία

Επιβλέπων Καθηγητής: **Αν. Καθηγητής, κ. Δημήτρης Καιρίδης**

ΑΘΗΝΑ 2015

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ, ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
Π.Μ.Σ.: «Διεθνείς Σχέσεις και Στρατηγικές Σπουδές»

Βασιλείου Γ. Δημητρόπουλου

Διάσπαση Γιουγκοσλαβίας: Ζήτημα Εσωτερικής
Διαχείρισης ή Αποτέλεσμα Ανταγωνισμού των
Μεγάλων Δυνάμεων;

Διπλωματική εργασία
Επιβλέπων Καθηγητής: **Αν. Καθηγητής, κ. Δημήτρης Καιρίδης**

ΑΘΗΝΑ 2015

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ.....	4
ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	5
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	6
1. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ.....	8
Το «γιουγκοσλαβικό όνειρο».....	8
2. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ.....	11
Παράγοντες διάλυσης της Γιουγκοσλαβίας.....	11
2.1. Οικονομία.....	12
2.2. Πολιτικοκοινωνικοί παράγοντες.....	19
2.2.1. Η «Τιτοϊκή» Γιουγκοσλαβία: 1945-1980.....	19
2.2.2. Η μετά τον Τίτο εποχή.....	25
Η ανάδυση του Σλόμπονταν Μιλόσεβιτς.....	28
Στο σταυροδρόμι των εθνικισμών.....	32
2.3. Διεθνής Παράγοντας – Μεγάλες Δυνάμεις.....	43
2.3.1. Γεωπολιτική στη Γιουγκοσλαβία.....	43
2.3.2. Δυτική Παρέμβαση.....	45
Ιστορικό παρέμβασης.....	48
2.3.3 Δυτική παρέμβαση: Μια χαμένη ευκαιρία.....	62
3. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ.....	65
Εσωτερικοί και εξωτερικοί παράγοντες: Τις πταίει;.....	65
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	74
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ.....	78
ΠΡΟΣΘΕΤΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	81

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

A.V.N.O.J.	Αντιφασιστικό Συμβούλιο Εθνικής Απελευθέρωσης της Γιουγκοσλαβίας
C.D.U.	Christian Democratic Union
C.I.A.	Central Intelligence Agency
COMINFORM	Communist Information Bureau
C.S.U.	Christian Social Union
Δ.Α.Σ.Ε.	Διάσκεψη για την Ασφάλεια και Συνεργασία στην Ευρώπη
Δ.Ε.Ε.	Δυτικοευρωπαϊκή Ένωση
DEM.O.S.	Democratic Opposition of Slovenia
E.E.	Ευρωπαϊκή Ένωση
E.K.	Ευρωπαϊκή Κοινότητα
Ε.Σ.Σ.Δ.	Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών
H.D.Z.	Croatian Democratic Union
Η.Π.Α.	Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής
L.C.Y.	League of Communists of Yugoslavia
M.M.E.	Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης
N.A.T.O.	North Atlantic Treaty Organization
N.D.H.	Ανεξάρτητο Κράτος της Κροατίας
Ο.Α.Σ.Ε.	Οργανισμός για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη
Π.Γ.Δ.Μ.	Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας
S.P.S.	Socialist Party of Serbia
Υ.Π.Α.	Yugoslav People's Army

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η ολοκλήρωση αυτής της εργασίας αποτελεί προϊόν φιλότιμης και, όσο το δυνατόν, επιμελούς έρευνας. Φιλοδοξεί να απαντήσει στο ερώτημα «τις πταίει;» για τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας, μέσα από την κριτική θεώρηση των επιμέρους παραγόντων που οδήγησαν σ' αυτήν. Αυτό που καθίσταται σαφές είναι το πολυσχιδές και δαιδαλώδες πλαίσιο το οποίο μελετάμε και στο οποίο προσπαθούμε να διεισδύσουμε ερευνητικά. Γεννήθηκε η ανάγκη κριτικής και συγκριτικής θεώρησης των πραγμάτων, γεγονός που συνέβαλε στην επιστημολογική προσέγγιση αυτού του γνωστικού αντικειμένου. Καταβλήθηκε προσπάθεια για την, όσο το δυνατόν, πληρέστερη και πιο επιστημονική προσέγγιση του θέματος.

Πρόκειται για ένα θέμα πρόκληση και, συνάμα, κάλεσμα για γνώση, καθώς εμπλέκει θέματα διεθνών σχέσεων, γεωπολιτικής, διεθνούς δικαίου και άλλα, σε ένα μοναδικό case study που αποτελεί η περίπτωση της Γιουγκοσλαβίας. Η πρόκληση συνίσταται στην ανάγκη διασύνδεσης και συσχέτισης όλων των ανωτέρω, προκειμένου να φωτιστούν εκείνες οι πτυχές που είναι απαραίτητες και κρίσιμες για την απάντηση στο ερώτημα που τέθηκε.

Αισθάνομαι, ιδιαίτερα, την ανάγκη να εκφράσω τις ειλικρινείς ευχαριστίες μου σε όλους τους κ.κ. καθηγητές του Παντείου Πανεπιστημίου, οι οποίοι δίδαξαν στην κατεύθυνσή μου, για όσα η επιστημοσύνη τους αγαπητικά μας μετέδωσε κατά τη διάρκεια των διεισδυτικών και εμπνευσμένων παραδόσεών τους, συμβάλλοντας στην εκπόνηση της παρούσας εργασίας.

Ιδιαίτερα θα ήθελα να ευχαριστήσω τον καθηγητή κ. Καιρίδη Δημήτριο, επιβλέποντα της παρούσας εργασίας, για τις πολύτιμες συμβουλές του και την καθοδήγησή του καθ' όλη τη διάρκεια εκπόνησής της.

Κηφισιά, Αύγουστος 2015

Βασίλειος Γ. Δημητρόπουλος

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Για κάποιους είναι αποτέλεσμα αποτυχιών στην εσωτερική διαχείριση της κατάστασης και μοιραίων ανθρώπων που ενεπλάκησαν και διαχειρίστηκαν την κατάσταση. Για άλλους αποτελεί κραυγαλέα περίπτωση επέμβασης των «ξένων» προκειμένου να επαναχαράξουν τις ζώνες επιρροής τους στον υπόλοιπο κόσμο. Όπως και να' χει, η περίπτωση της Γιουγκοσλαβίας είναι ιδιαίτερη.

Επρόκειτο για ένα μοναδικό κράτος, αποτελούμενο από μια πανσπερμία λαών με ετερόκλητες πολιτιστικές, θρησκευτικές και εθνικές πεποιθήσεις. Η επιβίωσή του αποτελούσε πρόκληση και ερωτηματικό από την ίδρυσή του κιόλας. Καίτοι επιβίωσε για πολλές δεκαετίες, εντούτοις οι αποσχιστικοί άνεμοι της εποχής συμπαρέσυραν και τη Γιουγκοσλαβία.

Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται μια πολύ σύντομη, αλλά απαραίτητη, παρουσίαση του ιστορικού της περιοχής, προκειμένου να γίνει κατανοητός ο διαχρονικός μετασχηματισμός της Γιουγκοσλαβίας και να καταλήξουμε στη λεγόμενη δεύτερη Γιουγκοσλαβία, η οποία αποτελεί και το αντικείμενο της έρευνας. Επιπλέον, αναδεικνύονται τα σαθρά θεμέλια στα οποία, εξ αρχής, είχε οικοδομηθεί το πολυσυλλεκτικό κράτος, γεγονός που έπαιξε καθοριστικό ρόλο για την επιβίωσή του.

Στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζονται οι λόγοι που οδήγησαν στη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας, οι οποίοι, για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας, διακρίνονται σε εσωτερικούς και εξωτερικούς. Οι εσωτερικοί παράγοντες αναφέρονται στην οικονομία και στο πολιτικοκοινωνικό πλαίσιο, ενώ οι εξωτερικοί στη διεθνή παρέμβαση. Αμφότεροι αναλύονται με χρονολογική σειρά, προκειμένου να αναδειχθεί η κρισιμότητα του κάθε παράγοντα, ανάλογα με τη στιγμή που εμφανίστηκε στο χρονολόγιο της κρίσης, αλλά και ο βαθμός συμβολής του κάθε παράγοντα στο τελικό αποτέλεσμα της διάσπασης της χώρας.

Στο τρίτο –και τελευταίο– κεφάλαιο επιχειρείται να δοθεί απάντηση στο ερώτημα που έχει τεθεί ως ζητούμενο στην παρούσα εργασία, μέσα από μια κριτική και συγκριτική θεώρηση των εσωτερικών και εξωτερικών παραγόντων που προαναφέρθηκαν.

Αφού καταδειχθεί, στο τελευταίο κεφάλαιο, ποια ήταν η κρίσιμη και αναγκαία συνθήκη για τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας, ακολουθούν τα συμπεράσματα που εξάγονται από την προηγηθείσα ανάλυση, αναδεικνύοντας τα λάθη που παρατηρήθηκαν στη γιουγκοσλαβική περίπτωση

και πώς θα μπορούσε να αποφευχθεί η τραγωδία, τουλάχιστον σε θεωρητικό επίπεδο.

Τέλος, θα πρέπει να επισημανθεί ότι η παρούσα εργασία εκτείνεται χρονικά μέχρι τις αρχές του 1992 και την επίσημη αναγνώριση, από την Ευρωπαϊκή Κοινότητα (Ε.Κ.), των δύο Δημοκρατιών που αποσχίσθηκαν πρώτες (Σλοβενία-Κροατία), καθώς μέχρι εκείνη τη στιγμή υπήρχε, θεωρητικά τουλάχιστον, η πιθανότητα να αποφευχθεί η διάλυση και να συμφωνηθεί μια χαλαρή συνομοσπονδία. Η χρονική στιγμή επιλέχθηκε προκειμένου να εξαντληθούν τα όρια αναζήτησης των παραγόντων που συνέβαλαν στο τελικό αποτέλεσμα και τα οποία δεν κατάφεραν, έστω και την τελευταία στιγμή, να το αποτρέψουν.

1. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Το «γιουγκοσλαβικό όνειρο»

Μέσα από τις ζυμώσεις των Βαλκανικών Πολέμων και του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις για μια νέα μεταπολεμική τάξη πραγμάτων, απόρροια του συστήματος των Βερσαλλιών¹. Η επακόλουθη κατάρρευση της Αυστροουγγαρίας (Δυαδική Μοναρχία) και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία του πρώτου ενιαίου κράτους των νοτιοσλαβικών λαών², ιδέα η οποία ανάγεται στον 17^ο αιώνα, αλλά βρήκε πρόσφορο έδαφος τον 19^ο αιώνα κατά τον οποίο αναπτύχθηκε ο λεγόμενος «γιουγκοσλαβισμός»³, δηλαδή η επιθυμία δημιουργίας μιας ανεξάρτητης Γιουγκοσλαβίας. Έτσι, το 1918, δημιουργήθηκε το «Βασίλειο των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων»⁴, γνωστό ως η πρώτη Γιουγκοσλαβία⁵. Έτσι, εκπληρώθηκε το «γιουγκοσλαβικό όνειρο» γενεών νότιων Σλάβων⁶, το οποίο, προϊόντος του χρόνου, κατέληξε σε εφιάλτη.

Το νέο Βασίλειο ήταν κυρίως σερβικό, καθώς πρωτεύουσά του ήταν το Βελιγράδι, πρωτεύουσα της Σερβίας, ο Βασιλιάς ήταν Σέρβος της δυναστείας των Καραγεώργεβιτς (Karadjordjevic) και στρατός του ο σερβικός. Επιπλέον, οι υπόλοιποι λαοί –για παράδειγμα οι μουσουλμάνοι και οι αλβανόφωνοι του Κοσόβου– που βρίσκονταν εντός της επικράτειας του Βασιλείου, αντιμετώπιζονταν λίγο-πολύ ως Σέρβοι⁷. Έτσι, η Σερβία επιθυμούσε ένα πιο συγκεντρωτικό κράτος, ενώ η Κροατία επιδίωκε τη συγκυβέρνηση, προκειμένου να αντιμετωπίσει την κυριαρχία της Σερβίας, η ο-

¹ Δημήτρης Καιρίδης, *Εθνικισμός, Εθνοτικές Συγκρούσεις και Διεθνείς Σχέσεις: Θεωρία και Πράξη στα Βαλκάνια*, εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2015, σελ. 220· Susan Woodward, *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution after the Cold War*, εκδ. The Brookings Institution, Washington D.C., 1995, σελ. 22.

² Στέλιος Αλειφαντής, Χριστόδουλος Γιαλλουρίδης, *Διεθνείς Σχέσεις στα Βαλκάνια*, εκδ. Δανιά, Αθήνα, 1987, σελ. 46.

³ Kate Hudson, *Breaking the South Slav Dream: The Rise and Fall of Yugoslavia*, εκδ. Pluto Press, London, 2003, σελ. 9-10.

⁴ Το Βασίλειο περιελάμβανε, επίσης, το Μαυροβούνιο και τη Βοσνία, Ian Oliver, *War and Peace in the Balkans: The Diplomacy of Conflict in the Former Yugoslavia*, εκδ. I.B. Tauris & Co Ltd., London, 2005, σελ. 5.

⁵ Aleksandar Pavkovic, *The Fragmentation of Yugoslavia: Nationalism and War in the Balkans*, εκδ. St. Martin's Press, N.Y., 2000, σελ. 3-4.

⁶ Jasminka Udovicky, James Ridgeway, *Burn this House: The Making and Unmaking of Yugoslavia*, εκδ. Duke University Press, London, 2000, σελ. 49.

⁷ Δημήτρης Καιρίδης, *ό.π.*, σελ. 223.

ποία και αριθμητικά υπερείχε των υπολοίπων. Αυτό δεν άργησε να αποτυπωθεί στο Σύνταγμα του 1921, το οποίο προέβλεπε ένα συγκεντρωτικό κράτος και, εν πολλοίς, αγνοούσε τις προτεραιότητες των Κροατών και των λοιπών λαών. Η καθοριστική, όμως, ρήξη της πλειοψηφίας των Κροατών με το νέο κράτος επήλθε με τη δολοφονία του Κροάτη ηγέτη του Αγροτικού Κόμματος, Στιέπαν Ράντιτς (Stjepan Radic), το 1928, εντός του κοινοβουλίου, από τον μαυροβούνιο βουλευτή, Πούνισα Ράτσιτς (Punisa Racic)⁸. Οι σχέσεις Σερβίας-Κροατίας, που αποτελούσαν την πλειοψηφία του Βασιλείου, ήταν από την αρχή συγκρουσιακές, γεγονός το οποίο έπαιξε κομβικό ρόλο στη μετέπειτα διάλυση της Γιουγκοσλαβίας.

Προκειμένου να εκτονώσει την κατάσταση, αλλά και για να επιβάλλει ενιαία γιουγκοσλαβική συνείδηση, ο βασιλιάς Αλέξανδρος, ανέστειλε το Σύνταγμα του 1929, επιβάλλοντας δικτατορία και μετονομάζοντας το Βασίλειο σε «Βασίλειο της Γιουγκοσλαβίας». Η πρώτη Γιουγκοσλαβία διήρκεσε μέχρι το 1941, οπότε διαμελίστηκε και τμήματά της προσαρτήθηκαν από τις διάφορες δυνάμεις του Άξονα εν μέσω του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου και της γερμανικής εισβολής⁹. Από το 1941 μέχρι και το 1945 οι δυνάμεις του Άξονα είχαν τον έλεγχο της περιοχής με την ανάθεση της εξουσίας σε κράτη-μαριονέτες (puppet states), όπως το «Ανεξάρτητο Κράτος της Κροατίας» (N.D.H.), το οποίο κυβερνήθηκε από τη φασιστική οργάνωση Ουστάσι (Ustase) του Αντε Πάβελιτς (Ante Pavelic) και περιελάμβανε και τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη¹⁰, αλλά και το κράτος της Σερβίας υπό τη ναζιστική κυβέρνηση-μαριονέτα του Μίλαν Νέντιτς (Milan Nedic)¹¹.

Σχετικά σύντομα άρχισε να οργανώνεται αντίσταση στον Άξονα με γνωστότερους τους Σέρβους εθνικιστές αντάρτες Τσέτνικς (Chetniks), υπο τον Ντράζα Μιχαήλοβιτς (Draza Mihailovic)¹² και τους κομμουνιστές Παρτιζάνους (Partisans) του Κροάτη στρατάρχη, γενικού γραμματέα του Κομμουνιστικού Κόμματος Γιουγκοσλαβίας και μετέπειτα προέδρου της δεύτερης Γιουγκοσλαβίας, Γιόσιπ Μπροζ Τίτο (Josip Broz Tito)¹³.

⁸ Δημήτρης Καιρίδης, *ό.π.*, σελ. 224· Aleksandar Pavkovic, *ό.π.*, σελ. 28-29.

⁹ Kate Hudson, *ό.π.*, σελ. 27· Δημήτρης Καιρίδης, *ό.π.*, σελ. 226.

¹⁰ Kate Hudson, *ό.π.*, σελ. 29.

¹¹ Ibid.

¹² Το 1946 καταδικάστηκε σε θάνατο για συνεργασία με τις δυνάμεις κατοχής. Το 2014, το ανώτερο δικαστήριο του Βελιγραδίου, μετά από έφεση που κατέθεσε ο εγγονός του και μέλη οργανώσεων, αποκατέστησε τη μνήμη του ακυρώνοντας εκείνη την απόφαση.

¹³ Δημήτρης Καιρίδης, *ό.π.*, σελ. 224· Kate Hudson, *ό.π.*, σελ. 31-32· Aleksandar Pavkovic, *ό.π.*, σελ. 35.

Οι Παρτιζάνοι αποδείχθηκαν αποτελεσματικότεροι, όσον αφορά τις τακτικές μάχης και πιο «γιουγκοσλαβιστές», σε αντίθεση με τους Τσέτνικς, οι οποίοι ως απώτερο στόχο της αντίστασής τους είχαν τη «Μεγάλη Σερβία»¹⁴. Οι ιδεολογικές διαφορές μεταξύ των δύο αντιστασιακών ομάδων δεν επέτρεψαν τη συνεργασία τους, μολονότι επιχειρήθηκε προσέγγιση¹⁵.

Με την αποχώρηση των γερμανικών στρατευμάτων, το 1945, οι κομμουνιστές, με σύνθημα την αδελφότητα και ενότητα των λαών της Γιουγκοσλαβίας, αλλά και με την αγγλική υποστήριξη, επικράτησαν πολιτικά και εγκαίνιασαν τη δεύτερη Γιουγκοσλαβία, η οποία διήρκεσε από το 1945 έως και το 1991¹⁶. Επρόκειτο για ένα σοσιαλιστικό ομοσπονδιακό κράτος το οποίο αποτελούνταν από έξι δημοκρατίες: Σλοβενία, Κροατία, Βοσνία-Ερζεγοβίνη, Π.Γ.Δ.Μ. (αρχικά Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Μακεδονίας), Σερβία και Μαυροβούνιο. Η Σερβία περιελάμβανε και τις δύο αυτόνομες επαρχίες του Κοσόβου και της Βοϊβοντίνας.

Αρχικά ονομάστηκε «Λαοκρατική Ομοσπονδιακή Γιουγκοσλαβία», το 1946 μετονομάστηκε σε «Ομοσπονδιακή Λαϊκή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας» και το 1963 σε «Σοσιαλιστική Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας», όνομα με το οποίο παρέμεινε έως τη διάλυσή της το 1991.

Αναφερθήκαμε, ακροθιγώς, στα απολύτως απαραίτητα ιστορικά στοιχεία, μέσα στο αχανές πεδίο της βαλκανικής χερσονήσου, που είναι αναγκαία για την κατανόηση της ανάλυσης που θα επιχειρηθεί στη συνέχεια.

---

¹⁴ Misha Glenny, *The Balkans: Nationalism, War, and The Great Powers, 1804-2012*, εκδ. House of Anansi Press Ltd., Toronto, 2012, σελ. 488-489.

¹⁵ *Ibid.*, σελ. 489.

¹⁶ Δημήτρης Καιρίδης, *ό.π.*, σελ. 226.

2. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Παράγοντες διάλυσης της Γιουγκοσλαβίας

Η προσπάθεια ανάδειξης των αιτιών που οδήγησαν σε μια σύγκρουση, πολλώ μάλλον στην πολυσχιδή περίπτωση της Γιουγκοσλαβίας, όπου εμφιλοχωρούν πολλοί παράγοντες, δεν είναι εύκολη υπόθεση.

Σημαντικό στοιχείο για την πληρέστερη κατανόηση των γενεσιουργών αιτιών της διάλυσης της Γιουγκοσλαβίας αποτελεί το γεγονός της πολυσυλλεκτικότητάς της. Το κράτος αυτό αποτέλεσε παγκόσμια μοναδικότητα, καθώς αποτελούνταν από λαούς με διαφορετική εθνική προέλευση, θρησκευτική συνείδηση, παράδοση, κουλτούρα, πολιτισμό, κοινωνική και οικονομική συμπεριφορά¹⁷. Σύμφωνα με την απογραφή του 1981, στη Γιουγκοσλαβία, ο πληθυσμός της ανερχόταν σε 22.427.000 κατοίκους, εκ των οποίων το 36,3% ήταν Σέρβοι, το 19,8% Κροάτες και το 8,9% μουσουλμάνοι. Συνολικά, η Γιουγκοσλαβία αποτελούνταν από ένα ανομοιογενές σύνολο δεκαοχτώ περίπου διαφορετικών εθνοτήτων, με τρεις πρώτες αυτές που προαναφέρθηκαν¹⁸. Επρόκειτο, δηλαδή, για ένα εντυπωσιακό μωσαϊκό λαών το οποίο ουδέποτε αποτέλεσε ενιαίο έθνος, παρά τις προσπάθειες του Τίτο να εμφυσήσει ενιαία γιουγκοσλαβική εθνική συνείδηση στο λαό.

Η πιο συνηθισμένη εξήγηση για τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας τονίζει ότι επρόκειτο για ένα «τεχνητό» κράτος το οποίο, μοιραία, δεν μπορούσε να επιβιώσει στο χρόνο και η διάλυσή του ήταν αναπόφευκτη. Πέρα από τους εθνικιστές, οι οποίοι επιθυμούσαν τον κατακερματισμό της χώρας, πολλοί ιστορικοί και πολιτικοί επιστήμονες ασπάζονται αυτήν την άποψη, καθώς, όπως υποστηρίζουν, τα εθνικά ομοιογενή κράτη είναι πιο σταθερά και με μεγαλύτερη διάρκεια από τα πολυεθνικά¹⁹. Η αξιοσημείωτη επιβίωση του κράτους για περίπου εβδομήντα τρία χρόνια αποδίδεται, κυρίως, σε δύο λόγους. Αφενός, μεν, στη χαρισματική ηγεσία του Τίτο, ο οποίος αποτελούσε τον συνεκτικό παράγοντα της Γιουγκοσλαβίας, αφετέρου, δε, στην κομμουνιστική δικτατορία, η οποία εξανάγκαζε τους

¹⁷ Στέλιος Αλειφαντής, Χριστόδουλος Γιαλλουρίδης, *ό.π.*, σελ. 47.

¹⁸ Γεώργιος Κουβεργάρης, Ανδρέας Κουβεργάρης, *Η Φύση του Εθνοτικού Εθνικισμού και του Υποεθνικισμού: Η περίπτωση της Γιουγκοσλαβίας*, στο Πέτρος Σιούσιουρας (επιμ.), *Τα Νέα Βαλκάνια: Από τη Γεωπολιτική της Μετάβασης στην Προοπτική της Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης*, εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα, 2007, σελ. 114.

¹⁹ Susan Woodward, *ό.π.*, σελ. 21.

λαούς να συμβιώνουν, παραμερίζοντας και καταπιέζοντας τα αρχέγονα μίση και πάθη²⁰.

Παρά ταύτα, καμία ερμηνεία δεν εξηγεί γιατί αυτή η αναπόφευκτη, όπως υποστηρίχθηκε, διάλυση επήλθε με πόλεμο, σε αντίθεση με το «βελούδινο διαζύγιο» της Τσεχοσλοβακίας²¹, αλλά και γιατί συνέβη τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή²².

Πλειάδα εξελίξεων στο εσωτερικό, αλλά και στο εξωτερικό, συνέβαλαν στο τελικό αποτέλεσμα. Ο συνδυασμός και η μεταξύ τους αλληλεπίδραση, σε συνάρτηση με συγκεκριμένες προσωπικότητες που διαχειρίστηκαν την κατάσταση, αποτελεί αναμφισβήτητα ένα δαιδαλώδες πεδίο μελέτης. Προφανώς όλοι οι παράγοντες, λιγότερο ή περισσότερο, συνέβαλαν στο τελικό αποτέλεσμα. Το ζητούμενο είναι να αναδειχθεί ποιοί από αυτούς αποτέλεσαν την κρίσιμη και αναγκαία συνθήκη για τη διάλυση της χώρας.

Στη συνέχεια, θα εξεταστούν οι κυριότεροι παράγοντες, εσωτερικοί και εξωτερικοί, οι οποίοι δημιούργησαν τις συνθήκες για το διαμελισμό της Γιουγκοσλαβίας.

2.1. Οικονομία

Μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, η επικράτηση των κομμουνιστών στη Γιουγκοσλαβία, σε αντίθεση με την υπόλοιπη ανατολική Ευρώπη, δεν ήταν «εισαγόμενο προϊόν», αλλά αποτέλεσμα της δύναμης του παρτιζανικού κινήματος²³. Το Κομμουνιστικό Κόμμα Γιουγκοσλαβίας ήταν πολυεθνικό, με την έννοια της συμπερίληψης στελεχών από όλες τις εθνότητες που συναποτελούσαν το κράτος, ενώ, παράλληλα, ήταν από τα πιο δημοφιλή στην Ευρώπη²⁴.

Επομένως, οι Γιουγκοσλάβοι κομμουνιστές είχαν ηγετικές βλέψεις στο κομμουνιστικό στερέωμα της εποχής και δεν επιθυμούσαν υποταγή στον

²⁰ Ibid.

²¹ Για λεπτομερή ανάλυση σχετικά με τη διάλυση της Τσεχοσλοβακίας βλ. Paal Sigurd Hilde, "Slovak Nationalism and the Break-Up of Czechoslovakia", *Europe-Asia Studies*, Vol. 51, No. 4 (1999), pp. 647-665.

²² Susan Woodward, *ό.π.*, σελ. 21.

²³ Δημήτρης Καιρίδης, *ό.π.*, σελ. 227.

²⁴ Στις εκλογές του 1920 είχε έρθει τέταρτο με ποσοστό 12,4% βλ. Ibid.

Ιωσήφ Στάλιν (Joseph Stalin). Στο πλαίσιο αυτό, ο Τίτο, προκειμένου να φανεί πρωτοπόρος, προχώρησε στην κολεκτιβοποίηση της οικονομίας και στις κρατικοποιήσεις πιο γρήγορα από τις υπόλοιπες κομμουνιστικές χώρες της ανατολικής Ευρώπης²⁵. Μετά την κολεκτιβοποίηση του 1947, τον Ιούνιο του 1948 η χώρα αποβλήθηκε από το Κομμουνιστικό Γραφείο Πληροφοριών (Cominform) με τον Στάλιν να την κατηγορεί για παρέκκλιση από τον σοσιαλισμό και διολίσθηση στον τροτσκισμό και τον καπιταλισμό²⁶. Ο ανερχόμενος Τίτο φαινόταν απρόθυμος να υποταχθεί στον Στάλιν και έτσι, το 1948, επήλθε η μεταξύ τους ρήξη, η οποία εξέπληξε διεθνώς, καθώς έως τότε το παγκόσμιο κομμουνιστικό οικοδόμημα φαινόταν αρραγές²⁷. Αν και ο Τίτο προσπάθησε να παρουσιάσει τη ρήξη ως αποτέλεσμα ιδεολογικών διαφορών, εντούτοις επρόκειτο καθαρά για θέμα εξουσίας.

Όπως προαναφέρθηκε, ο Τίτο δεν υπέκυψε στη σοβιετική ηγεμονία, αλλά η διακυβέρνησή του ήταν σοβιετικού τύπου. Ο ίδιος και πολλοί στενοί του συνεργάτες είχαν επισκεφθεί επανειλημμένα τη Σοβιετική Ένωση, γνωρίζοντας από κοντά τον τρόπο λειτουργίας της, ενώ, περαιτέρω, ο Τίτο είχε εργαστεί και στην Cominform την περίοδο 1934-1936. Θεώρησε ότι η καταστροφή του ιδιωτικού καπιταλισμού μπορούσε να επιφέρει την πολιτική και κοινωνική μεταμόρφωση²⁸. Επιπλέον, πίστευε ότι, λόγω της λαϊκής στήριξης που απολάμβανε, θα απέφευγε τα λάθη της σοβιετικής ηγεσίας.

Οι περισσότεροι κομμουνιστές της Γιουγκοσλαβίας πίστευαν ότι η Σοβιετική Ένωση θα στήριζε και τη χώρα τους, μεταξύ άλλων, αλλά η επακόλουθη ρήξη Τίτο-Στάλιν, το 1948, τους διέψευσε. Υπήρξαν φωνές που ζητούσαν την υπαγωγή της στην άμεση σοβιετική σφαίρα επιρροής, θεωρώντας τον «σοσιαλιστικό πατριωτισμό» προδοσία, αλλά ο Τίτο τους εκδίωξε ως προδότες²⁹. Το όχι του Τίτο στον Στάλιν τον καθιέρωσε ως ήρωα των Γιουγκοσλάβων, οι οποίοι αγνοούσαν, πολλές φορές, τα λάθη του, προσδίδοντάς του αδιαμφισβήτητο κύρος.

Παρά την πολυεθνική του δομή, ο Τίτο δημιούργησε ένα εξαιρετικά συγκεντρωτικό κράτος με έλεγχο των Μ.Μ.Ε., περιορισμό των ατομικών δικαιωμάτων και μείωση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας. Παρά ταύτα, η ιδιαίτερη

²⁵ Ibid.

²⁶ Misha Glenny, *ό.π.*, σελ. 546· Aleksandar Pavkovic, *ό.π.*, σελ. 54.

²⁷ Ibid., σελ. 228· Susan Woodward, *ό.π.*, σελ. 1.

²⁸ Jasminka Udovicky, James Ridgeway, *ό.π.*, σελ. 66.

²⁹ Ibid., σελ. 67.

θέση της μεταξύ Ανατολής και Δύσης και η ανεξαρτησία της από τη Σοβιετική Ένωση της επέτρεψε να συνεχίσει να απολαμβάνει τη στήριξη της Δύσης. Εκτοπισμένος και απομονωμένος από το «κομμουνιστικό μπλοκ», δεν είχε άλλη επιλογή από την αποδοχή της βοήθειας που του προσφέρθηκε από τη Δύση. Αν και ήταν καχύποπτος και επιφυλακτικός απέναντι στον «καπιταλιστικό κόσμο», η επιβίωση της χώρας του περνούσε μέσα από αυτόν. Δεν μεταμορφώθηκε, όμως, σε καπιταλιστική χώρα, αλλά ακροβατούσε μεταξύ Ανατολής και Δύσης.

Έτσι, μετά τη ρήξη του 1948, η Γιουγκοσλαβία έκανε «άνοιγμα» στο διεθνές σύστημα. Τα σύνορά της άνοιξαν για τους πολίτες της, τους ξένους και το εμπόριο. Προκειμένου να ικανοποιήσει τα κριτήρια του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου για τη σύναψη δανείων, αλλά και τους όρους για τη συμμετοχή της στη Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου (General Agreement on Tariffs and Trade), εφάρμοσε οικονομικές μεταρρυθμίσεις αποκέντρωσης και οικονομίας της αγοράς³⁰. Το αποτέλεσμα ήταν μια σοσιαλιστική χώρα με πολιτική αποκέντρωση και οικονομική φιλελευθεροποίηση. Επιπλέον, πέτυχε συμφωνίες σύνδεσης με την τότε Ευρωπαϊκή Κοινότητα (Ε.Κ.) και την Ευρωπαϊκή Ζώνη Ελευθέρων Συναλλαγών (European Free Trade Association), πολύ πριν από τα υπόλοιπα κράτη της κεντρικής Ευρώπης³¹. Αυτή η ειδική μεταχείριση της Γιουγκοσλαβίας οφείλεται στο γεγονός ότι, ενώ ήταν κομμουνιστική χώρα, παρέμεινε ανεξάρτητη στην ανατολική Ευρώπη, κερδίζοντας, έτσι, προνομιακή θέση στο διεθνές διπλωματικό στερέωμα και υιοθετώντας το ρόλο του ενδιάμεσου μεταξύ Ανατολής και Δύσης, εκμεταλλεζόμενη τα οφέλη –οικονομικά και άλλα– και από τις δύο πλευρές³². Αυτή την ειδική θέση της χώρας του δεν την άφησε ανεκμετάλλευτη ο Τίτο.

Αποτέλεσμα ήταν η γιουγκοσλαβική οικονομία να απογειωθεί και να καταγράψει υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης τις δεκαετίες του 1950 και του 1960³³, τους οποίους το καθεστώς προσπάθησε να διατηρήσει μέσα από διάφορες δράσεις, όπως την είσοδο των γυναικών στην αγορά εργασίας και τη μετακίνηση του αγροτικού πληθυσμού στα αστικά κέντρα³⁴. Προς

³⁰ Susan Woodward, *ό.π.*, σελ. 1.

³¹ *Ibid.*

³² Δημήτρης Καιρίδης, *ό.π.*, σελ. 228.

³³ *Ibid.*, σελ. 229.

³⁴ *Ibid.*, σελ. 231.

την κατεύθυνση αυτή συνέβαλε και το σύστημα της «αυτοδιαχείρισης»³⁵, το οποίο, αρχικά τουλάχιστον, αποδείχθηκε πολύ αποτελεσματικό³⁶.

Η δεκαετία του 1970 θα βρει τη Γιουγκοσλαβία να βασίζεται σε δάνεια για την επιβίωσή της, τα οποία εξασφάλισε με χαμηλό επιτόκιο, αλλά σπατάλησε με αμέλεια³⁷. Τα δάνεια εξυπηρέτησαν δύο στόχους. Πρώτον, επέτρεψαν την εισαγωγή προηγμένης τεχνολογίας, προκειμένου η χώρα να αυξήσει την ανταγωνιστικότητά της και, δεύτερον, έδωσαν χρόνο για την προσαρμογή της εσωτερικής βιομηχανίας στις ανατιμήσεις των τιμών του πετρελαίου και άλλων βασικών προϊόντων³⁸. Επιπλέον, η πρώτη πετρελαϊκή κρίση, το 1973, δεν άφησε ανεπηρέαστη τη Γιουγκοσλαβία.

Η χώρα, όμως, δεν μπορούσε να προβεί στις απαραίτητες δομικές αλλαγές, προκειμένου να επιβιώσει στον αγώνα της ανταγωνιστικότητας, με αποτέλεσμα να αναζητήσει εμπορικές συναλλαγές στο «ανατολικό μπλοκ» και στη Μέση Ανατολή. Την κατάσταση επιδείνωσε και η δεύτερη πετρελαϊκή κρίση του 1978-1979. Το εξωτερικό χρέος εκτινάχθηκε, λόγω αύξησης των επιτοκίων και υπήρχε πρόβλημα ρευστότητας³⁹.

Καταβλήθηκε προσπάθεια για εσωτερική διαχείριση του θέματος με μέτρα λιτότητας, τα οποία στόχευαν στη μείωση της εσωτερικής κατανάλωσης εισαγόμενων προϊόντων και στην αύξηση των εξαγωγών. Ένας σεισμός στις τουριστικές περιοχές της Δαλματίας ήρθε για να συμπληρώσει την ελεύθερη πτώση της οικονομίας της χώρας.

Και μετά το θάνατο του Τίτο, το 1980, η κυβέρνηση προώθησε οικονομικές μεταρρυθμίσεις προκειμένου το χρέος να καταστεί βιώσιμο. Η μείωση της ζήτησης από τις δυτικές οικονομίες, όμως, δεν επέτρεψε στη Γιουγκοσλαβία να αυξήσει τις εξαγωγές της, με αποτέλεσμα η κυβέρνηση να μην μπορεί να εξυπηρετήσει το χρέος της και να λάβει σκληρά μέτρα. Ως επακόλουθο, η ανεργία εκτινάχθηκε και το βιοτικό επίπεδο συρρικνώθηκε περαιτέρω⁴⁰. Η επακόλουθη εκτόξευση του πληθωρισμού προκάλεσε την καταστροφή των αποταμιεύσεων των πολιτών που είδαν τις περιουσίες τους να χάνονται⁴¹.

³⁵ Για μια ανάλυση αναφορικά με την προέλευση του συστήματος της αυτοδιαχείρισης βλ. Susan Woodward, *Socialist Unemployment: The Political Economy of Yugoslavia, 1945-1990*, εκδ. Princeton University Press, New Jersey, 1995, σελ. 98-163.

³⁶ Aleksandar Pavkovic, ό.π., σελ. 56.

³⁷ Jasminka Udovicky, ό.π., σελ. 74.

³⁸ Susan Woodward, ό.π., σελ. 47.

³⁹ Ibid., σελ. 48.

⁴⁰ Δημήτρης Καιρίδης, ό.π., σελ. 236.

⁴¹ Ibid.

Στα μέσα της δεκαετίας του 1980 η κατάσταση ήταν τραγική με ελλείψεις σε βασικά αγαθά, με αποτέλεσμα η ομοσπονδιακή κυβέρνηση να επιτρέψει στις κυβερνήσεις των Δημοκρατιών να εκδώσουν κουπόνια σίτισης, προκειμένου να αποφευχθεί η περαιτέρω επιδείνωση της κοινωνικής τάξης⁴². Όπως γίνεται αντιληπτό, ο λαός είχε περιέλθει σε κατάσταση εξαθλίωσης, με τη μεσαία τάξη να έχει διαβρωθεί, καθώς όλοι οι οικονομικοί δείκτες κινούνταν αρνητικά και υπήρχε διάχυτη ανασφάλεια. Σ' αυτές τις συνθήκες αυξήθηκε η εγκληματικότητα και οι συναλλαγές στη «μαύρη αγορά».

Σε πολιτικό επίπεδο, η κατάσταση, η οποία χαρακτηριζόταν από κοινωνική αποσύνθεση και ανομία, απαιτούσε ομοσπονδιακό χειρισμό και έλεγχο των οικονομιών των Δημοκρατιών από την ομοσπονδιακή κυβέρνηση σε αντίθεση με την αποκέντρωση της δεκαετίας του 1970⁴³. Η παρατηρούμενη συγκέντρωση αρμοδιοτήτων στο κέντρο ήταν, εν πολλοίς, υπαγορευμένη και από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, προκειμένου να υπάρχει η δυνατότητα γρήγορης λήψης αποφάσεων και η εφαρμοζόμενη πολιτική να καταστεί πιο αποτελεσματική⁴⁴. Βήμα προς αυτή την κατεύθυνση ήταν και το γεγονός ότι η κυβέρνηση του Ronald Reagan στις Η.Π.Α. εφάρμοσε μια πολιτική οικονομικής φιλελευθεροποίησης στη Γιουγκοσλαβία, ως «ήπια επανάσταση», προκειμένου να εκπαραθυρώσει το κομμουνιστικό κατεστημένο⁴⁵.

Στο πλαίσιο αυτό και μεταξύ άλλων αρμοδιοτήτων που αφαιρέθηκαν από τη δικαιοδοσία των Δημοκρατιών, η άσκηση των εξωτερικών συναλλαγών επέστρεψε στην Εθνική Τράπεζα του Βελιγραδίου⁴⁶. Είναι γεγονός ότι έπρεπε να συντελεστούν μεταρρυθμίσεις τόσο σε θεσμικό, όσο και σε πολιτικό επίπεδο. Παρά ταύτα, οι πιο εύπορες Δημοκρατίες, όπως η Σλοβενία και η Κροατία, δεν έβλεπαν με καλό μάτι την απώλεια του οικονομικού ελέγχου προς όφελος της ομοσπονδιακής κυβέρνησης, ενώ οι πιο φτωχές ανησυχούσαν, κυρίως, για την απώλεια του πολιτικού ελέγχου και του ελέγχου επί της διαχείρισης των περιουσιακών στοιχείων που βρίσκονταν εντός της επικράτειάς τους⁴⁷.

⁴² Susan Woodward, "Orthodoxy and Solidarity: Competing Claims and International Adjustment in Yugoslavia", *International Organization*, vol. 40 (1986), pp. 505-545, σελ. 33.

⁴³ *Ibid.*, σελ. 35-36.

⁴⁴ Kate Hudson, *ό.π.*, σελ. 62.

⁴⁵ *Ibid.*

⁴⁶ *Ibid.*

⁴⁷ *Ibid.*

Με όρους εθνικού συμφέροντος αυτό είναι κατανοητό, καθώς η Σλοβενία, κυρίως, αλλά και η Κροατία, είχαν πλεονέκτημα έναντι των άλλων Δημοκρατιών στον τομέα της οικονομίας⁴⁸. Η Σλοβενία εξήγαγε προϊόντα και η Κροατία είχε τουριστική βιομηχανία. Δημιουργήθηκαν, έτσι, δύο μέτωπα. Αυτό των πλούσιων Δημοκρατιών του Βορρά και των φτωχών του Νότου. Επιπλέον, οι βόρειες Δημοκρατίες, θεωρούσαν την κατάσταση απόρροια λανθασμένων χειρισμών της ομοσπονδιακής κυβέρνησης και δεν επιθυμούσαν τη διοχέτευση χρημάτων στις πιο φτωχές οικονομίες για την κάλυψη των αναγκών τους⁴⁹.

Οι αντι-φεντεραλιστικές αυτές Δημοκρατίες, επιθυμούσαν τη διατήρηση της αποκέντρωσης που είχε εισαχθεί με το Σύνταγμα του 1974 και για το λόγο αυτό επέμεναν στη διατήρηση του συστήματος ομοφωνίας για τη λήψη αποφάσεων και στην μη αντικατάστασή του με το σύστημα της πλειοψηφίας που οι ξένοι πιστωτές επιδίωκαν, προκειμένου να παρακαμφθεί το αδιέξοδο στη λήψη αποφάσεων σε ομοσπονδιακό επίπεδο. Τα εύπορα κράτη, επομένως, ήταν πιο συντηρητικά στις αλλαγές του status quo, αντι-μεταρρυθμιστικά και πιο εθνικιστικά, καθώς ενεργούσαν με γνώμονα τα στενά εθνικά τους συμφέροντα⁵⁰. Εξάλλου, μπορούσαν πιο εύκολα να διαχειριστούν την κατάσταση λιτότητας, καθώς είχαν πιο προνομιακή θέση στο εμπόριο με τη Δύση, αλλά και αξιόλογη τουριστική βιομηχανία.

Έτσι, το 1985, η Σλοβενία και η Κροατία απέρριψαν τρεις ομοσπονδιακούς νόμους, οι οποίοι προέβλεπαν την υπαγωγή των εξωτερικών οικονομικών σχέσεων στον κεντρικό έλεγχο. Μαζί με τη Σερβία αποτελούσαν τους τρεις βασικούς παίκτες στον ανταγωνισμό εξουσίας που ταλάνισε τη Γιουγκοσλαβία.

Η οικονομική δυσπραγία στη Σερβία, η οποία είχε αρχίσει να αποτυπώνεται στους σχετικούς δείκτες τη δεκαετία του 1970, έκανε τις σχέσεις της με τις δύο αυτόνομες επαρχίες της –Κόσοβο και Βοϊβοντίνα– πιο ευάλωτες, καθώς η ομοσπονδιακή ενίσχυση των πιο υπανάπτυκτων περιοχών αποτελούσε ένα αυξανόμενο βάρος στην ανάπτυξη της Σερβίας⁵¹. Επιπλέον, πέρα από την οικονομία, η Σερβία είχε απολέσει τη νομοθετική και δικαστική εξουσία στις εν λόγω επαρχίες, με αποτέλεσμα την μη αποτε-

⁴⁸ Susan Woodward, *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution after the Cold War*, εκδ. The Brookings Institution, Washington D.C., 1995, σελ. 58.

⁴⁹ Kate Hudson, *ό.π.*, σελ. 62-63.

⁵⁰ Susan Woodward, *ό.π.*, σελ. 61.

⁵¹ *Ibid.*, σελ. 65.

λεσματική διακυβέρνησή τους. Ιδιαίτερα το Κόσοβο αποδείχθηκε καταλύτης στις μετέπειτα εξελίξεις στην περιοχή, στις οποίες θα αναφερθούμε παρακάτω. Εν ολίγοις, η Σερβία, ως η πιο πολυπληθής εθνότητα στη Γιουγκοσλαβία, επιθυμούσε θεσμικές αλλαγές, αλλά σε ομοσπονδιακό επίπεδο.

Η Κροατία, διαιρεμένη εσωτερικά σε φτωχές περιοχές, βασισμένες στην παραγωγή βασικών αγαθών και σε ευημερούσες, βασισμένες στον τουρισμό, στη ναυπηγική και άλλα, επιθυμούσε οικονομία της αγοράς, στο βαθμό, όμως, που αυτό σήμαινε προσανατολισμό στις εξαγωγές και όχι στην απώλεια εξουσίας υπέρ της ομοσπονδίας.

Αυτή η πολιτικοοικονομική αναταραχή ενίσχυσε τους συντηρητικούς, οι οποίοι επικράτησαν στο ομοσπονδιακό προεδρείο κατά τις εκλογές του 1984. Η τριβή μεταξύ των δύο μπλοκ εντοπίζεται σε δύο επίπεδα. Στη συνταγματική μεταρρύθμιση και στον ομοσπονδιακό προϋπολογισμό. Η απροθυμία συμβολής στον ομοσπονδιακό προϋπολογισμό πέρασε και στον τομέα της άμυνας, με την Κροατία και τη Σλοβενία να αρνούνται να χρηματοδοτήσουν την ομοσπονδιακή άμυνα. Η ενέργεια αυτή είχε συμβολική σημασία, καθώς ο γιουγκοσλαβικός στρατός, ως θεσμός, ήταν ο θεματοφύλακας της συνοχής του κράτους και συμβόλιζε τον ομοσπονδιακό του χαρακτήρα, τον οποίο ήταν υποχρεωμένος να υπερασπιστεί. Τελικά, το 1986, αποφασίστηκε ο ομοσπονδιακός προϋπολογισμός να χρηματοδοτείται από τα ομοσπονδιακά έσοδα και όχι από αυτά των Δημοκρατιών. Περαιτέρω, η Σλοβενία και η Κροατία εξέφρασαν το επιχείρημα ότι, συνταγματικά, τα παραγωγικά περιουσιακά στοιχεία που βρίσκονται εντός της επικράτειάς τους και η περαιτέρω διάθεση των εσόδων από αυτά ανήκει στις Δημοκρατίες⁵².

Γίνεται αντιληπτό ότι, με αφορμή την οικονομική κατάσταση, δημιουργήθηκε ένα κλίμα αντικρουόμενων συμφερόντων με φυγόκεντρες τάσεις, το οποίο αποτέλεσε την αφορμή για να ξεκινήσει μια συζήτηση για το μέλλον της ομοσπονδίας. Αρχικά για τις οικονομικές πτυχές, αλλά, όπως ήταν αναμενόμενο, πυροδοτήθηκαν και οι πολιτικές εξελίξεις.

Όπως συμβαίνει σε τέτοιες περιπτώσεις μεγάλης οικονομικής παρακμής και συμπίεσης του βιοτικού επιπέδου των πολιτών, το καθεστώς απονομιμοποιήθηκε ραγδαία και πλήθυναν οι φωνές παραπόνων που ζητού-

---

⁵² Ibid., σελ. 69-70.

σαν πολιτική εξήγηση⁵³. Η δεκαετία 1979-1989 υπήρξε καθοριστική για το μέλλον της Γιουγκοσλαβίας, καθώς «το πολιτικό καθεστώς απέτυχε να διατυπώσει μια συνεπή οικονομική στρατηγική ανάπτυξης και εκσυγχρονισμού»⁵⁴. Περαιτέρω, οι περισσότεροι κοινωνικοί επιστήμονες της χώρας καθόρισαν το δομικό πρόβλημα ως πολιτικό⁵⁵.

Είναι ευνόητο ότι η πολιτική και η οικονομία αποτελούν συγκοινωνούντα δοχεία. Η ειδοποιός διαφορά είναι ότι, σε ομαλές οικονομικές συνθήκες, η όποια πολιτική σήψη δεν ενδιαφέρει τις μάζες, οι οποίες είναι απορροφημένες στην καταναλωτική δίνη. Όταν, όμως, η οικονομία υποστεί καθίζηση, η παρεπόμενη φτωχοποίηση της μάζας αυτόματα ενεργοποιεί τα «πολιτικά αντανακλαστικά» της, τα οποία βρίσκονταν εν υπνώσει.

Αυτό ακριβώς συνέβη την κρίσιμη δεκαετία 1979-1989, η οποία δημιούργησε ευκαιρίες πολιτικής καριέρας σε όσους κατάφεραν να πιάσουν τον παλμό της εποχής και να πείσουν το λαό να εμπιστευτεί την τύχη του στα χέρια τους. Η επιλογή, όμως, του λαού, έφερε στο προσκήνιο πολιτικές προσωπικότητες οι οποίες έμελλε να δυναμιτίσουν, έτι περαιτέρω, την κατάσταση, οδηγώντας τη χώρα στη βίαιη διάλυση.

Με αυτά τα δεδομένα, η ανάλυση της πολιτικής κατάστασης της χώρας, ως ένα από τα κρισιμότερα εσωτερικά στοιχεία που οδήγησαν στην αποσύνθεσή της, είναι απαραίτητη. Πολλώ μάλλον που στην περίπτωση της Γιουγκοσλαβίας οι εξελίξεις ήταν καταγιγιστικές, συμβάλλοντας η καθεμιά στο τελικό αποτέλεσμα, προσφέροντας ένα case study άνευ προηγουμένου.

2.2. Πολιτικοκοινωνικοί παράγοντες

2.2.1. Η «Τιτοϊκή» Γιουγκοσλαβία: 1945-1980

Η πιο εμβληματική μορφή της Γιουγκοσλαβίας, ο Τίτο, ταύτισε το όνομά του με το μεγαλύτερο διάστημα της ύπαρξής της και μεσουράνησε για σχεδόν τέσσερις δεκαετίες. Αν και κροατικής και σλοβενικής καταγωγής, ο Τίτο υπήρξε αφοσιωμένος «γιουγκοσλαβιστής» και δεν μεροληπτούσε

⁵³ Susan Woodward, "Orthodoxy and Solidarity: Competing Claims and International Adjustment in Yugoslavia", *International Organization*, vol. 40 (1986), pp. 505-545, σελ. 48.

⁵⁴ Γεώργιος Κουβερτάρης, Ανδρέας Κουβερτάρης, ό.π., σελ. 120.

⁵⁵ Ibid.

υπέρ της μιας ή της άλλης εθνότητας. Οι εξισορροπητικές ρυθμίσεις στις οποίες προέβη, στο πλαίσιο της πραγματιστικής πολιτικής του, μπορεί να θεωρούνταν ζημιογόνες από κάποιες εθνότητες, αλλά εξυπηρετούσαν, όπως πίστευε, τη διατήρηση της χώρας και, επομένως, εντάσσονται στο πλαίσιο της προσπάθειάς του για ενότητα και κοινή εθνική συνείδηση.

Με την αποχώρηση των γερμανικών στρατευμάτων από τη Γιουγκοσλαβία, οι κομμουνιστές παρτιζάνοι του Τίτο, με το σύνθημά τους «αδελφότητα και ενότητα» κατάφεραν να κερδίσουν τη λαϊκή υποστήριξη και να επικρατήσουν. Οι βάσεις είχαν τεθεί κατά τη διάρκεια της κατοχής, κατά την οποία οι παρτιζάνοι εγκαθίδρυναν λαϊκές τοπικές κυβερνήσεις στη χώρα, προκειμένου να οργανωθούν και να αντισταθούν.

Το αρχηγείο του Τίτο βρισκόταν στην πόλη Ούζιτσε (Uzice) της δυτικής Σερβίας και, μολονότι η αντίσταση στον κατακτητή φάνταζε μάταιη, από πλευράς ισχύος, προσπάθησε να διασφαλίσει επαρκή οικονομική και κοινωνική ζωή στη χώρα. Επιπλέον, μέσα από δράσεις προπαγάνδας, προσπάθησε να κρατήσει το ηθικό ψηλά, μέσα στις καταστροφικές συνθήκες που επικρατούσαν⁵⁶. Τόσο στο εσωτερικό, όσο και στο εξωτερικό, ελάχιστοι πίστευαν ότι η χώρα θα τα καταφέρει. Τελικά, στα χέρια του χαρισματικού Τίτο, το απίθανο έγινε πραγματικότητα⁵⁷. Προκειμένου να διατηρήσει τη νεοσυσταθείσα εθνική ενότητα, προώθησε τη δημιουργία ενός σοσιαλιστικού κράτους, υπο την ηγεσία του κομμουνιστικού κόμματος, προσπαθώντας να άρει όλες τις ανισότητες, ακόμα και τις εθνικές⁵⁸.

Επιπλέον, επιδόθηκε σε μια δυναμική κάθαρση όλων των εθνικιστικών στοιχείων⁵⁹, καθώς ήθελε να επιβάλει την ενότητα και την ενιαία Γιουγκοσλαβική συνείδηση. Παρά τους διακηρυγμένους επαναστατικούς στόχους του Τίτο, ο οποίος απώτερο στόχο είχε την επικράτηση του κομμουνισμού, οι δυτικοί σύμμαχοι στήριξαν το καθεστώς για τους δικούς τους λόγους, οι οποίοι θα αναφερθούν παρακάτω. Το Νοέμβριο του 1943 αναπτύχθηκε το *Αντιφασιστικό Συμβούλιο Εθνικής Απελευθέρωσης της Γιουγκοσλαβίας* (A.V.N.O.J.), το οποίο, την 29η Νοεμβρίου 1943, στην πόλη Γιάιτσε (Jajce) της Βοσνίας, θέσπισε ένα πολιτικό πρόγραμμα που προέβλεπε

⁵⁶ Misha Glenny, *ό.π.*, σελ. 487.

⁵⁷ Jasminka Udovicky, James Ridgeway, *ό.π.*, σελ. 64.

⁵⁸ Aleksandar Pavkovic, *ό.π.*, σελ. 44.

⁵⁹ Ο εθνικισμός θεωρήθηκε πολύ σοβαρό αδίκημα και πολλοί καταδικάστηκαν ως εγκληματίες πολέμου. Σ' αυτούς συμπεριλαμβάνονται και μέλη των Τσέτνικς βλ. *Ibid.*, σελ. 43-44· Δημήτρης Καιρίδης, *ό.π.*, σελ. 227-228· Jasminka Udovicky, James Ridgeway, *ό.π.*, σελ. 65.

τη δημιουργία ενός νέου γιουγκοσλαβικού κράτους, του οποίου η δομή θα είναι ομοσπονδιακή και θα περιλαμβάνει έξι δημοκρατίες και δύο αυτόνομες επαρχίες⁶⁰, οι τελευταίες υπαγόμενες στη Σερβία.

Ο Τίτο γνώριζε πολύ καλά τους κινδύνους που εγκυμονεί η πολυεθνική συνύπαρξη και προσπάθησε να τους προλάβει μέσα από διάφορες ενέργειες εξισορρόπησης. Όπως προαναφέρθηκε, η Σερβία αποτελούσε τη μεγαλύτερη εθνότητα της χώρας, γεγονός που ανησυχούσε τις υπόλοιπες εθνότητες, οι οποίες ταύτιζαν το «γιουγκοσλαβισμό» με τη «Μεγάλη Σερβία». Το δόγμα του «γιουγκοσλαβισμού» συνδέθηκε με τον κομμουνισμό και, λόγω της τάσης των κομμουνιστών για συγκεντρωτισμό της δύναμης, συνδέθηκε με τη σερβική δύναμη⁶¹.

Η υπόσχεση των παρτιζάνων για τερματισμό της ηγεμονίας της «Μεγάλης Σερβίας» και για αυτοδιάθεση των εθνικών κοινοτήτων, έλαβε σάρκα και οστά με το Σύνταγμα του 1946, βάσει του οποίου η Γιουγκοσλαβία διαιρέθηκε σε έξι Δημοκρατίες και δύο αυτόνομες επαρχίες. Το κομμουνιστικό καθεστώς, μέσα από τον κρατικό μηχανισμό, αλλά και με την προαναφερόμενη συνταγματική ρύθμιση, προσπάθησε να καταπνίξει τις εθνικιστικές εξάρσεις.

Αναφορικά με τον ισχυρισμό των υπόλοιπων περί σερβικής κυριαρχίας, πρέπει να τονιστεί ότι δεν είναι ασύνηθες οι κυρίαρχες εθνοτικές ομάδες να επιμένουν και να επιδιώκουν περισσότερο συγκεντρωτισμό της εξουσίας, την οποία θα μπορούν να ελέγχουν καλύτερα. Υπάρχουν πάμπολλες παρόμοιες περιπτώσεις σε όλο τον κόσμο⁶². Όλα αυτά ερμηνεύονται μέσα από την Realpolitik και το τρίγωνο εθνική επιβίωση, ισορροπία ισχύος και παραστάσεις απειλής.

Τη δεκαετία του 1960, όμως, ο εθνικιστικός κίνδυνος επανεμφανίστηκε, καθώς στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, στο Κοσσυφοπέδιο και στη Βοϊβοντίνια εφαρμόστηκαν πολιτικές «σερβοποίησης», οι οποίες, με τη σειρά τους, προκάλεσαν την αντίδραση των υπόλοιπων εθνικών κοινοτήτων, με αποτέλεσμα την περίοδο 1966-1972 να υπάρξουν τριβές⁶³. Επιπλέον, το 1966, ο Τίτο καθαίρεσε το στενό του συνεργάτη και αντιπρόεδρο της Γιουγκοσλα-

⁶⁰ Σλοβενία, Κροατία, Βοσνία-Ερζεγοβίνη, Π.Γ.Δ.Μ., Σερβία, Μαυροβούνιο και αυτόνομες επαρχίες το Κόσοβο και η Βοϊβοντίνια.

⁶¹ Δημήτριος Κουκουρδίνος, *Η Εθνική Ενοποίηση της Κροατίας: Το Πέρασμα από τον 19^ο στον 21^ο Αιώνα*, στο Πέτρος Σιούσιουρας (επιμ.), ό.π., σελ. 268.

⁶² Raju Thomas, *Η Εννοια της Αρχής της Αυτοδιάθεσης*, στο Πέτρος Σιούσιουρας (επιμ.), ό.π., σελ. 299.

⁶³ Βίκτωρ Ρουδομέτωφ, *Εθνικές Μειονότητες, Έθνη-Κράτη και Εξωτερικές Εθνικές Πατρίδες στη Νοτιοανατολική Ευρώπη*, στο Πέτρος Σιούσιουρας (επιμ.), ό.π., σελ. 143.

βίας, Αλεξάνταρ Ράνκοβιτς (Aleksandar Rankovic), με την κατηγορία της υπόθαλψης του σερβικού εθνικισμού, καθώς ήταν εναντίον της επιδιωκόμενης αποκέντρωσης και επιθυμούσε ισχυρή κεντρική εξουσία. Η ενέργεια αυτή εντάσσεται στην προαναφερθείσα προσπάθεια του Τίτο να επιβάλει ενιαία Γιουγκοσλαβική συλλογική συνείδηση.

Στη συνέχεια, έκανε την εμφάνισή της μια διαδήλωση στην Κροατία, μέσω της οποίας οι Κροάτες ζητούσαν περισσότερα δικαιώματα για τη Δημοκρατία τους, γνωστή ως «Κροατική Άνοιξη»⁶⁴ του 1971. Αυτή η εθνικιστική αφύπνιση ώθησε τον Τίτο σε εκκαθαρίσεις στο κροατικό και στο σερβικό κομμουνιστικό κόμμα το 1972⁶⁵. Μετά τις εκκαθαρίσεις αυτές, με τις οποίες απομακρύνθηκαν αξιόλογα στελέχη που πρέσβευαν την ανανέωση του κομμουνισμού στη Γιουγκοσλαβία, εμφανίστηκε μια νέα γενιά πολιτικών, περισσότερο τεχνοκρατών και λιγότερο κομματικά αφοσιωμένων, οι οποίοι κλήθηκαν να διαχειριστούν τη μεγάλη κρίση της δεκαετίας του 1980. Μεταξύ αυτών των ανερχόμενων πολιτικών ήταν και ο Σλόμπονταν Μιλόσεβιτς (Slobodan Milosevic), ο ρόλος του οποίου στη διάλυση της χώρας θα αναλυθεί παρακάτω. Συνεπώς, αυτές οι εκκαθαρίσεις του Τίτο, οι οποίες έφεραν στο προσκήνιο τα συγκεκριμένα πρόσωπα, μπορούν να θεωρηθούν ως η γενεσιουργός αιτία της επερχόμενης διάλυσης⁶⁶.

Με το Σύνταγμα του 1974 και προκειμένου να εξισορροπήσει εκ νέου την εσωτερική κατάσταση στην ομοσπονδία, ο Τίτο προέβη στην ενίσχυση της αυτονομίας του Κοσόβου και της Βοϊβοστίνας, «ψαλιδίζοντας» περαιτέρω τη σερβική υπεροχή στη λογική «αδύναμη Σερβία για μια ισχυρή Γιουγκοσλαβία»⁶⁷. Αυτό, όμως, αποτέλεσε σημείο μελλοντικής τριβής, καθώς οι Σέρβοι, όπως ήταν αναμενόμενο, εξοργίστηκαν, θεωρώντας την ενέργεια του Τίτο εχθρική και μεροληπτική. Έτσι, στο συλλογικό προεδρείο υπήρχαν οχτώ αντιπρόσωποι. Οι έξι Δημοκρατίες και οι δύο αυτόνομες επαρχίες, γεγονός που υποβίβαζε το ειδικό βάρος του μεγαλύτερου έθνους που ήταν η Σερβία⁶⁸.

Επιπλέον, προκειμένου να εκτονώσει τον αυξανόμενο μουσουλμανικό εθνικισμό της περιόδου 1969-1971, προέβη στην αναγνώριση των μουσουλμάνων ως ένα από τα κυρίαρχα έθνη της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης. Ήταν

⁶⁴ Tim Judah, *The Serbs: History, Myth & the Destruction of Yugoslavia*, εκδ. Yale University Press, New Haven and London, 1997, σελ. 145-148.

⁶⁵ Δημήτρης Καιρίδης, *ό.π.*, σελ. 231-232.

⁶⁶ *Ibid.*, σελ. 232.

⁶⁷ *Ibid.*, σελ. 233.

⁶⁸ Kate Hudson, *ό.π.*, σελ. 54.

μια κίνηση που στόχευε στην ανάπτυξη ενός «συνενωτικού» μοντέλου δημοκρατίας, καθώς τόσο οι Σέρβοι, όσο και οι Κροάτες, οικειοποιούνταν τους μουσουλμανικούς πληθυσμούς, θεωρώντας τους εξισλαμισθέντες Σέρβους ή Κροάτες αντίστοιχα⁶⁹.

Στο πλαίσιο των εξισορροπητικών κινήσεων, ο Τίτο δεν δίστασε να υποστηρίξει την εφεύρεση νέων εθνών όπως του ανύπαρκτου μέχρι τότε «μακεδονικού»⁷⁰. Μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους, η περιοχή αυτή ήταν γνωστή ως νότια Σερβία και στη συνέχεια, το 1929, με τη μετονομασία του Βασιλείου των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων σε Βασίλειο της Γιουγκοσλαβίας, ήταν γνωστή ως η περιφέρεια Βαρντάρσκα (Vardarska) του Βασιλείου. Η ενέργειά του αυτή αποσκοπούσε, μεταξύ άλλων εξωτερικών γεωπολιτικών επιδιώξεων, στην περαιτέρω μείωση των σερβικών βλέψεων σε μια περιοχή που αποτελείται από Σέρβους, κυρίως, αλλά και Αλβανούς και άλλες εθνότητες. Όπως γίνεται αντιληπτό, η πολιτική εξισορροπήσεων του Τίτο, «ικανοποιούσε τους εθνικιστές, εκτός από τους Σέρβους και απογοήτευε τους φιλελεύθερους»⁷¹, κατάσταση η οποία αργότερα ξύπνησε το σερβικό εθνικισμό. Υπήρξε, δηλαδή, ανισότητα στη μεταχείριση, σε βάρος της κυρίαρχης εθνότητας της Γιουγκοσλαβίας. Ήταν μια κίνηση η οποία, σε κάθε περίπτωση, υπονόμωσε τη σταθερότητα της περιοχής.

Θα πρέπει να αναλογιστεί κανείς ότι, από πλευράς κατανομής ισχύος και εθνικών συμφερόντων, ο φόβος της Σερβίας για την υποβάθμισή της και η επακόλουθη πολιτική που υιοθετήθηκε για την ανάκτησή της είναι απολύτως αναμενόμενη. Έχουμε μια Δημοκρατία, εντός ενός ομοσπονδιακού κράτους, η οποία βλέπει, με το Σύνταγμα του 1946, να μην έχει πλήρη κυριαρχία σε δύο επαρχίες της και στη συνέχεια, με το Σύνταγμα του 1974, βλέπει αυτές τις περιοχές να αποκτούν μια σειρά προνομίων, τα οποία μείωναν περισσότερο τη σερβική κυριαρχία, όπως Σύνταγμα, Κοινοβούλιο και Ανώτατο Δικαστήριο, τα οποία τους δημιουργούσαν μια αίσθηση αυτονομίας εντός της Γιουγκοσλαβίας και συνέθεταν ένα παζλ ονειεί κρατικών οντοτήτων⁷². Αυτή η αυτονομία ώθησε τις περιοχές αυτές και ιδίως το Κόσοβο στο να διεκδικήσουν την απόλυτη αναγνώρισή τους

⁶⁹ Βίκτωρ Ρουδομέτωφ, *ό.π.*, σελ. 143.

⁷⁰ Πέτρος Σιούσιουρας, *Μεγάλη Ιδέα και Εθνική Ολοκλήρωση: Οι Σχέσεις Αλβανίας και Γιουγκοσλαβίας και η Περίπτωση της Π.Γ.Δ.Μ.*, στο Πέτρος Σιούσιουρας (επιμ.), *ό.π.*, σελ. 584.

⁷¹ Δημήτρης Καιρίδης, *ό.π.*, σελ. 233-234.

⁷² Πέτρος Σιούσιουρας, *Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο: Δίκαιο Θάλασσας και Ανθρωπιστικό Δίκαιο*, εκδ. Σιδέρης, Αθήνα, 2015, σελ. 625.

ως ξεχωριστών Δημοκρατιών της Γιουγκοσλαβίας. Επιπλέον, η εφεύρεση του «μακεδονικού» έθνους συνέβαλε προς την ίδια κατεύθυνση.

Αυτές οι κινήσεις του Τίτο, σε συνδυασμό με τη διασπορά των Σέρβων σε ολόκληρη τη Γιουγκοσλαβία, δημιούργησαν μια αίσθηση αδικίας στους Σέρβους. Η Σερβία ήταν η Δημοκρατία με τη μεγαλύτερη διασπορά και, επομένως, ένα ενιαίο κράτος ήταν ο μόνος τρόπος για τη διατήρηση της ενότητας του έθνους στην επικράτειά του. Στην Κροατία και στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη αποτελούσε τη δεύτερη μεγαλύτερη εθνότητα. Επιπλέον και η Σερβία είχε μειονότητες εντός της επικράτειάς της, όπως τους Αλβανούς του Κοσόβου και τους Ούγγρους στη Βοϊβοντίνια. Τα άλλα κράτη δεν είχαν τέτοιες ιδιαιτερότητες ή τις είχαν σε πολύ μικρότερο βαθμό. Αφενός, μεν, οι Σέρβοι, έχοντας υποστεί τεράστιες θυσίες στους Βαλκανικούς Πολέμους και στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, μαχόμενοι με ηρωισμό, θεωρούσαν ότι δικαιούνταν την ανάκτηση εδαφών τους που κάποτε κατείχαν, αφετέρου, δε, θεωρούσαν πολλούς Σέρβους εγκλωβισμένους σε άλλες Δημοκρατίες. Για παράδειγμα, στην Κράινα (Krajina) της Κροατίας, η συντριπτική πλειοψηφία ήταν Σέρβοι, όπως και σε κάποιες περιοχές της ανατολικής Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, οι οποίες γειτνίαζαν με τη Σερβία. Η γεωγραφική εγγύτητα μιας ομάδας με μια δυνητική εξωτερική πατρίδα, σε συνδυασμό με τη μη επιτυχή ενσωμάτωσή τους στο κράτος στο οποίο διαβιούν, ωθεί την ομάδα προς την «έξοδο» από αυτό⁷³.

Ο θάνατος του Τίτο, το 1980, βρήκε τη χώρα σε ένα άσχημο σταυροδρόμι οικονομικής και πολιτικοκοινωνικής παρακμής. Οι οιωνοί δεν ήταν θετικοί για την οικονομία, με τους σχετικούς δείκτες σε συνεχή καθοδική πορεία, αλλά ούτε και για την πολιτικοκοινωνική κατάσταση. Τα σύννεφα των εθνικιστικών διενέξεων άρχισαν να πλανώνται πάνω από τη Γιουγκοσλαβία και σ' αυτό συνέβαλαν και οι πολιτικές που ακολούθησε ο Τίτο.

Οι συνταγματικές του μεταρρυθμίσεις, οι οποίες απέβλεπαν στην ενότητα της Γιουγκοσλαβίας και, επιπλέον, στη διατήρηση της εξουσίας του, συνέβαλαν τα μέγιστα στους ανταγωνισμούς ισχύος μεταξύ των διαφόρων εθνοτήτων. Με το θάνατό του απεδείχθη περίτρανα ότι ήταν ο μόνος εγγυητής της γιουγκοσλαβικής ενότητας. Ήταν ο άνθρωπος που ενσάρκωσε το όραμα για μια ενιαία και δυνατή Γιουγκοσλαβία, η οποία θα έπαιζε το ρόλο του επιδιαιτητή μεταξύ των δύο ψυχροπολεμικών συνασπισμών και θα επηρέαζε την παγκόσμια τάξη πραγμάτων. Θα έλεγε κανείς

⁷³ Βίκτωρ Ρουδομέτωφ, ό.π., σελ. 141-142.

ότι η αναγνώριση των διαφορετικών εθνοτήτων στο ίδιο το Σύνταγμα της χώρας, περιείχε το σπόρο της διάλυσής της, καθώς παρείχε το πλαίσιο εντός του οποίου η αυτονομία μπορούσε να εκφραστεί⁷⁴.

Πολλοί πιστεύουν ότι η απουσία του Τίτο οδήγησε στη διάλυση της χώρας, καθώς ήταν ο μόνος που μπορούσε να ενώνει τους λαούς της ομοσπονδίας. Ωστόσο, όπως προαναφέρθηκε, οι ενέργειές του έθεσαν τις βάσεις της διάλυσης και συγκεκριμένα «η εκδίωξη των μεταρρυθμιστικών στοιχείων από το κόμμα, η προώθηση των συντηρητικών στην ιεραρχία και η αποφυγή ουσιαστικών αλλαγών, ήταν αυτές που υπονόμισαν μακροπρόθεσμα την ευστάθεια της ομοσπονδίας»⁷⁵. Μπορεί να κατάφερε, πρόσκαιρα, να καταπνίξει τα εθνικιστικά πάθη, αλλά με μεγάλο μακροπρόθεσμο ρίσκο, το οποίο επιβεβαιώθηκε με το χειρότερο τρόπο.

2.2.2. Η μετά τον Τίτο εποχή

Με το θάνατο του Τίτο η Γιουγκοσλαβία εισήλθε στη δεκαετία της μεγάλης κρίσης, η οποία ήταν και η τελευταία της⁷⁶. Αμέσως ενεργοποιήθηκαν οι διατάξεις του συντάγματος που προέβλεπαν, ουσιαστικά, αποκεντρωμένο σύστημα αποτελούμενο από οκτώ κομμουνιστικές οντότητες, οι οποίες είχαν τα δικά τους συμφέροντα και, επιπλέον, δημιουργήθηκε ένα κενό εξουσίας στο ομοσπονδιακό κέντρο, το οποίο αργότερα θα κάλυπταν επίδοξοι εθνικιστές⁷⁷.

Πρώτο σημαντικό γεγονός ήταν οι ταραχές στο Κόσοβο το 1981. Ο υψηλός δείκτης γεννητικότητας των Αλβανών του Κοσόβου τους κατέστησε την πρώτη εθνότητα στην περιοχή με συντριπτική αριθμητική υπεροχή. Από 67,25% του πληθυσμού, το 1961, έφτασαν να αποτελούν το 77,4% το 1981⁷⁸. Επιπλέον, σε ομοσπονδιακό επίπεδο έφτασε να αποτελεί την τρίτη πληθυσμιακή ομάδα μετά τους Σέρβους και τους Κροάτες⁷⁹.

⁷⁴ Ibid., σελ 142-143.

⁷⁵ Δημήτρης Καιρίδης, ό.π., σελ. 233.

⁷⁶ Αναφερόμαστε πάντα στη δεύτερη Γιουγκοσλαβία (1945-1991).

⁷⁷ David Bruce MacDonald, *Balkan Holocausts? Serbian and Croatian Victim-Centred Propaganda and the War in Yugoslavia*, εκδ. Manchester University Press, UK, 2002, σελ. 64.

⁷⁸ Το 1991 το ποσοστό τους έφτασε το 90% βλ. Βίκτωρ Ρουδομέτωφ, ό.π., σελ. 140

⁷⁹ Δημήτρης Καιρίδης, ό.π., σελ. 238.

Ήδη από το Σύνταγμα του 1974 ξεκίνησε η εθνικιστική δραστηριότητα στο Κόσοβο μέσα από διάφορους οργανισμούς και από το 1981 εντάθηκε. Ο τοπικός πληθυσμός προέβη σε μεγάλες διαδηλώσεις, σε εμπρησμούς και άλλες εγκληματικές ενέργειες, επιδιώκοντας την αναβάθμισή του από αυτόνομη επαρχία σε Δημοκρατία και, σε κάποιες περιπτώσεις, ακόμα και την ένωση με την Αλβανία⁸⁰. Από τις διαδηλώσεις προέκυψαν πολλοί τραυματίες και τέσσερις νεκροί. Ορμητήριο αυτών των δραστηριοτήτων ήταν το Πανεπιστήμιο στην Πρίστινα⁸¹. Η κεντρική κυβέρνηση, προκειμένου να αντιμετωπίσει τις αποσχιστικές τάσεις στην περιοχή, είχε προβεί σε γενναίες επιδοτήσεις και επενδύσεις, αλλά εξακολουθούσε να αποτελεί τη φτωχότερη και πιο υποβαθμισμένη περιοχή της ομοσπονδίας με τεράστια ανεργία⁸². Εντούτοις, το υψηλότερο βιοτικό επίπεδο των Αλβανών του Κόσοβου σε σχέση με αυτό της Αλβανίας, τους κατέστησε εκφραστές του αλβανικού εθνικισμού.

Η περιοχή κηρύχθηκε σε κατάσταση εκτάκτου ανάγκης και οι συγκρούσεις με την αστυνομία δεν άργησαν να έρθουν. Οι γιουγκοσλαβικές αρχές, με τη χρήση στρατιωτικής βίας, επέβαλαν, προσωρινά, την τάξη στην περιοχή. Η αυτονομία της περιοχής δεν περιορίστηκε, αλλά δεν της δόθηκε και το status της Δημοκρατίας. Ο αναθεωρητισμός των Αλβανών του Κόσοβου απειλούσε την ισορροπία της Σερβίας, στην οποία ανήκε, αλλά και της ίδιας της ομοσπονδίας.

Με την επακόλουθη επιδείνωση της οικονομικής κατάστασης, οι σχέσεις Αλβανών και Σέρβων στην περιοχή χειροτέρευσαν, καθώς προστέθηκε και ο ανταγωνισμός για τις θέσεις εργασίας και για την πρόσβαση στους οικονομικούς πόρους της περιοχής. Δημιουργήθηκε, έτσι, ένα ασφυκτικό κλίμα για τους Σέρβους, τόσο πληθυσμιακά, όσο και από άποψη ευκαιριών. Τόσο η περιοχή, όσο και οι κρατικές δομές (δημόσια διοίκηση, αστυνομία κλπ) «αλβανοποιήθηκαν». Σύντομα, ο σερβικός πληθυσμός της περιοχής άρχισε τη μαζική μετανάστευση, καθώς οι Αλβανοί επιδόθηκαν και σε ενέργειες εκφοβισμού, απειλών και επιθέσεων⁸³. Οι ενέργειες αυτές των Αλβανών στόχευαν στο να γίνει η περιοχή πιο εθνικά ομοιογενής⁸⁴. Στην κατάσταση προστέθηκε και η έλευση της νέας γενιάς πολι-

⁸⁰ Kate Hudson, *ό.π.*, σελ. 66· David Bruce MacDonald, *ό.π.*, σελ. 64.

⁸¹ Βίκτωρ Ρουδομέτωφ, *ό.π.*, σελ 144.

⁸² Aleksandar Pavkovic, *ό.π.*, σελ. 80.

⁸³ Kate Hudson, *ό.π.*, σελ. 67.

⁸⁴ *Ibid.*, σελ. 68.

τικών στην περιοχή, οι οποίοι δεν είχαν τους δεσμούς που είχαν οι παρτιζάνοι προκάτοχοί τους με τη Γιουγκοσλαβία⁸⁵.

Το κομμουνιστικό σύνθημα «αδελφότητα και ενότητα» φαινόταν να αποτυγχάνει και συνέβαλε στην απονομιμοποίηση του κομμουνισμού. Η συμβολή του Κοσόβου ήταν καταλυτική στη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας, δημιουργώντας ένα ντόμινο, καθώς πυροδότησε το σερβικό εθνικισμό, ο οποίος, με τη σειρά του, πυροδότησε τον εθνικισμό των βόρειων Δημοκρατιών, υπονόμευσε τη σερβο-σλοβενική φιλία και, τέλος, αφύπνισε τη Δημοκρατία της Κροατίας, η οποία, μετά τις εκκαθαρίσεις του Τίτο τη δεκαετία του 1970, βρισκόταν σε λήθαργο⁸⁶.

Ο θάνατος του Αλεξάνταρ Ράνκοβιτς, το 1983, ο οποίος είχε δημιουργήσει μια σερβική νομενκλατούρα στο Κόσοβο και ήταν υπέρμαχος της σκληρής γραμμής εναντίον των Αλβανών της περιοχής, κατέδειξε την απήχηση των εθνικιστικών πολιτικών του στους Σέρβους, πολλοί από τους οποίους τον θεωρούσαν εθνικό ηγέτη της Σερβίας. Η μαζική προσέλευση στην κηδεία του, ανησύχησε την κομμουνιστική ηγεσία, η οποία αντιλήφθηκε το μέγεθος του σερβικού εθνικισμού.

Το Κόσοβο για τους Σέρβους είχε μεγάλη συναισθηματική, ιστορική και πολιτιστική αξία. Το 1389 οι Τούρκοι νίκησαν τις σερβικές δυνάμεις με αποτέλεσμα την κατοχή της περιοχής από τους Οθωμανούς για τετρακόσια χρόνια. Μπορεί το αποτέλεσμα να ήταν αρνητικό, αλλά αποτέλεσε ορόσημο για τη σφυρηλάτηση της σερβικής εθνικής ταυτότητας⁸⁷. Επιπλέον, στην περιοχή υπάρχουν πολλά σερβικά ορθόδοξα μοναστήρια και η αρχαία έδρα του Σερβικού Πατριαρχείου, τεράστιας ιστορικής και πολιτιστικής αξίας⁸⁸.

Επιπλέον, αναπτύχθηκε και ένα είδος «κοινωνικού ρατσισμού» των Σέρβων εναντίον των Αλβανών. Αυτό συνέβαινε λόγω του χαμηλότερου μορφωτικού και βιοτικού επιπέδου των τελευταίων, αλλά και διότι οι Σέρβοι, ως κυρίαρχο έθνος που υπέστη πολλές θυσίες και δεινά στην πολυπαθή περιοχή, είχαν αναπτύξει ένα αίσθημα υπεροχής έναντι των υπολοίπων. Αυτή την εκρηκτική κατάσταση εκμεταλλεύτηκε αργότερα ο Μιλόσεβιτς, ο οποίος αφύπνισε τον κοιμώμενο σερβικό εθνικισμό.

⁸⁵ Δημήτρης Καιρίδης, *ό.π.*, σελ. 239.

⁸⁶ *Ibid.*, σελ. 240.

⁸⁷ Βίκτωρ Ρουδομέτωφ, *ό.π.*, σελ. 144.

⁸⁸ Δημήτρης Καιρίδης, *ό.π.*, σελ. 240.

Η ανάδυση του Σλόμπονταν Μιλόσεβιτς

Ο έλεγχος του ομοσπονδιακού μηχανισμού από το κομμουνιστικό κόμμα, αλλά και το γεγονός ότι, μέχρι τα μέσα του 1980, η απειλή εναντίον του συγκεντρωτισμού ερχόταν από τις περιφερειακές Δημοκρατίες και όχι από το κέντρο (Σερβία), έδειχναν ότι η Γιουγκοσλαβία παρέμενε σταθερή και ότι η διάλυση δεν ήταν αναπόφευκτη. Με τη δυναμική εμφάνιση, όμως, του νέου ηγέτη των Σέρβων κομμουνιστών, Σλόμπονταν Μιλόσεβιτς, στην πολιτική σκηνή, τα πράγματα άρχισαν να παίρνουν άλλη τροπή. Και όλα αυτά μέσα σε μια κατάσταση λιτότητας, τεράστιου εξωτερικού χρέους και κρίσης του κομμουνισμού, τόσο στο ομοσπονδιακό, όσο και στο επίπεδο των Δημοκρατιών. Η διεύρυνση του χάσματος μεταξύ των πλούσιων Δημοκρατιών του Βορρά και των φτωχών του Νότου, η οποία συντελέστηκε τις δεκαετίες του 1970 και του 1980, οδήγησε στη ραγδαία απονομιμοποίηση του κομμουνιστικού κόμματος. Αυτό το εκμεταλλεύτηκε ο Μιλόσεβιτς, «υπερθεματίζοντας τις θέσεις της σερβικής ορθόδοξης εκκλησίας και αναλαμβάνοντας την ηγεσία του σερβικού εθνικισμού»⁸⁹. Ήταν οξυδερκής πολιτικός που αντιλήφθηκε έγκαιρα τα επερχόμενα και άδραξε την ευκαιρία για προσωπική ανέλιξη.

Ο Μιλόσεβιτς ευνοήθηκε στην αναρρίχηση του και από τις προαναφερθείσες κομματικές εκκαθαρίσεις στις οποίες προέβη ο Τίτο το 1972. Μέχρι το 1984 παρέμενε άγνωστος στο ευρύ κοινό. Τη χρονιά εκείνη, όμως, ο Ιβάν Στάμπολιτς (Ivan Stambolic), κουμπάρος και προστάτης του Μιλόσεβιτς, εξελέγη πρόεδρος του κομμουνιστικού κόμματος της Σερβίας⁹⁰, με αποτέλεσμα να ωφεληθεί και ο Μιλόσεβιτς. Έτσι, η άνοδός του ήταν μετωρική. Αρχικά, βρέθηκε σε διοικητικές θέσεις της κομμουνιστικής γραφειοκρατίας και στη συνέχεια έγινε πρόεδρος της εταιρίας Technogas, αλλά και της τράπεζας Beobanka, ταξιδεύοντας στο εξωτερικό και αποκτώντας το προφίλ του τεχνοκράτη. Αυτό το προφίλ, του τεχνοκράτη τραπεζίτη, ήταν που παρέσυρε αργότερα τη Δύση, η οποία είδε στο πρόσωπό του την αλλαγή στη Γιουγκοσλαβία.

Όταν ο Ιβάν Στάμπολιτς εξελέγη, το 1986, πρόεδρος της προεδρίας της Σερβίας, ο Μιλόσεβιτς τον αντικατέστησε στο κόμμα. Έως τότε δεν διέφερε από τους υπόλοιπους κομμουνιστές και σε καμία περίπτωση δεν μπο-

⁸⁹ Βίκτωρ Ρουδομέτωφ, ό.π., σελ. 145.

⁹⁰ Προκάτοχός του ήταν ο θείος του, Πέταρ Στάμπολιτς (Petar Stambolic), μέλος της παλιάς φρουράς του Τίτο βλ. Aleksandar Pankovic, ό.π., σελ. 104.

ρούσε να θεωρηθεί εθνικιστής⁹¹. Είχε τακτική και μπορούσε να ενώνει ετερόκλητα ακροατήρια. Για τους συντηρητικούς ήταν ένας κλασικός κομμουνιστής, ενώ για τους φιλελεύθερους ένας μεταρρυθμιστής τεχνοκράτης με διεθνή καριέρα⁹². Παράλληλα, ήταν άνθρωπος των συγκυριακών συμμαχιών, ανάλογα με το συμφέρον του.

Στο εσωτερικό, κατηγόρησε τον φιλελευθερισμό του μεταρρυθμιστή πρωθυπουργού της Γιουγκοσλαβίας, Άντε Μάρκοβιτς (Ante Markovic), που ζημίωνε τους κοινωνικά ασθενέστερους και, παράλληλα, επιθυμούσε οικονομικές μεταρρυθμίσεις στο βαθμό που αυτές εξυπηρετούσαν την ενίσχυση της ομοσπονδιακής κυβέρνησης. Ο «γιουγκοσλαβισμός», επομένως, ήταν η απάντησή του στη Σλοβενία και στην Κροατία, οι οποίες επιθυμούσαν αποκέντρωση. Αρχικά, στο εξωτερικό φάνηκε ως ένας πολιτικός που επιθυμούσε μεταρρυθμίσεις στη βάση της ευρωπαϊκής πορείας της Γιουγκοσλαβίας.

Το 1986, η Σερβική Ακαδημία Επιστημών εξέδωσε ένα προσχέδιο υπομνήματος, καθώς και ένα υπόμνημα υπογεγραμμένο από διακόσιους διακεκριμένους διανοούμενους του Βελιγραδίου, με τα οποία διαμαρτύρονταν για την αντιμετώπισή τους εντός της ομοσπονδίας και ζητούσαν να σταματήσει ο διαμελισμός της Σερβίας και η «γενοκτονία» των Σέρβων στο Κόσοβο από αλβανικά αποσχιστικά στοιχεία. Κατηγόρησαν, επίσης, το Σύνταγμα του 1974 για την αποδυνάμωση της Σερβίας και τη μείωση του γοήτρου και του κύρους της. Αυτό το υπόμνημα γνώρισε μεγάλη απήχηση και συνέβαλε αποφασιστικά στην εξάπλωση του σερβικού εθνικισμού⁹³. Ουσιαστικά, καλούσε σε απομάκρυνση από τον «γιουγκοσλαβισμό», ο οποίος δεν εξυπηρετούσε, πλέον, τα σερβικά συμφέροντα⁹⁴.

Το 1987 ξέσπασαν νέα επεισόδια στο Κόσοβο. Αυτή τη φορά, εξεγερμένοι ήταν οι Σέρβοι της περιοχής, οι οποίοι διαμαρτύρονταν για τον παραγκωνισμό τους και την «αλβανοποίηση» της περιοχής. Ο Ιβάν Στάμπολιτς αποφάσισε να στείλει τον Μιλόσεβιτς στην περιοχή προκειμένου να διαχειριστεί την κατάσταση. Αυτή η απόφαση ήταν που εγκαινίασε το πέρασμα στην παντοδυναμία του Μιλόσεβιτς και έβαλε σε κίνηση το συρμό

⁹¹ David Bruce MacDonald, *ό.π.*, σελ. 65.

⁹² Δημήτρης Καιρίδης, *ό.π.*, σελ. 246.

⁹³ Ibid.

⁹⁴ Ο Milosevic, ως γιουγκοσλαβιστής, κατήγγειλε το έγγραφο ως αντιδραστικό, καθώς παρέκκλινε από την κομμουνιστική αρχή της συναδέλφωσης των λαών βλ. Ibid., σελ 248.

των γεγονότων που θα στοίχιζε την καριέρα του Στάμπολιτς⁹⁵. Ο Μιλόσεβιτς ήταν ο πρώτος που αντιλήφθηκε τον «άνεμο της αλλαγής» στη Γιουγκοσλαβία και αγκάλιασε καιροσκοπικά και εργαλειακά τον εθνικισμό, ανοίγοντας το «κουτί της Πανδώρας» που έμελλε να αλλάξει τον ρου της ιστορίας στη βαλκανική χερσόνησο.

Κατά τη διάρκεια της συνάντησής του με τα τοπικά στελέχη, οι εξεγερμένοι συγκεντρώθηκαν έξω από το κτίριο όπου αυτή διεξαγόταν, ενώ κάποιοι είχαν τραυματιστεί από την αστυνομία. Ο Μιλόσεβιτς, σπάζοντας το αυστηρό κομμουνιστικό πρωτόκολλο και προς έκπληξη όλων, βγήκε έξω προκειμένου να συνομιλήσει με τους συγκεντρωμένους. Με τη φράση του «κανείς δεν έχει το δικαίωμα να σας χτυπά»⁹⁶, η οποία καταγράφηκε από τις κάμερες και αναπαράχθηκε από τα Μ.Μ.Ε. της χώρας και με την εντολή του για απομάκρυνση της τοπικής αστυνομίας, μετατράπηκε αμέσως σε ήρωα τον Σέρβων⁹⁷. Ακόμα κι αυτή η δήλωσή του ήταν τόσο προσεκτικά διατυπωμένη που είχε διττή σημασία. Αφενός, μεν, ικανοποιούσε τους φιλελεύθερους, οι οποίοι είναι αποστασιοποιημένοι από την αστυνομική βία, αφετέρου, δε, τους εθνικιστές, καθώς έγινε ο προστάτης των Σέρβων της περιοχής⁹⁸.

Για πρώτη φορά κομμουνιστής χρησιμοποιούσε την εθνική υπερηφάνεια και τις εθνικές παραδόσεις για να παρακινήσει τα πλήθη. Σύντομα έγινε η «φωνή» των Σέρβων σε ολόκληρη τη Γιουγκοσλαβία, υποσχόμενος να βάλει τέλος στις διώξεις των Σέρβων στο Κόσοβο, στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη και στην Κροατία και υποστηρίζοντας την ενδυνάμωση της σερβικής Ορθόδοξης Εκκλησίας και άλλων σερβικών θεσμών που είχαν τεθεί στο περιθώριο από τον κομμουνισμό, προκειμένου να χρησιμεύσουν ως όχημα του σερβικού εθνικισμού⁹⁹. Αυτές οι δηλώσεις και οι ενέργειες, όπως ήταν φυσικό, δημιούργησαν παραστάσεις απειλής στις υπόλοιπες

⁹⁵ Laura Silber, Allan Little, *The Death of Yugoslavia*, εκδ. Penguin Books, London, 1996, σελ. 37.

⁹⁶ *Ibid.*, σελ. 37-47.

⁹⁷ Μια άλλη στιγμή που τον καθιέρωσε ως προστάτη και εκφραστή των δικαιωμάτων των Σέρβων, ήταν στην φορτισμένη ομιλία του στο Κόσοβο για την επέτειο της πιο περίφημης μάχης της Σερβίας εναντίον των Οθωμανών. Στην ομιλία του αυτή τόνισε, μεταξύ άλλων, ότι κανείς δεν πρόκειται να τους νικήσει ξανά βλ. Βίκτωρ Ρουδομέτωφ, ό.π., σελ. 145.

⁹⁸ Δημήτρης Καιρίδης, ό.π., σελ. 249.

⁹⁹ Sabrina Ramet, *Balkan Babel: The Disintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to the Fall of Milosevic*, εκδ. Westview Press, Oxford, 2002, σελ. 26.

Δημοκρατίες. Όπως αποδείχθηκε, δεν παίζει ρόλο ποιός διαμαρτύρεται και για ποιό λόγο, αλλά ποιός θα διαχειριστεί την κατάσταση¹⁰⁰.

Ο Μιλόσεβιτς κατηγορήθηκε για εθνικιστική απόκλιση, καθώς η συνήθης κομμουνιστική πρακτική επίλυσης διενέξεων προέβλεπε διακριτικές κινήσεις και ο μεσολαβητής δεν λάμβανε το μέρος της μιας πλευράς, εις βάρος της άλλης, καθώς έτσι υπονόμει την ενότητα της χώρας. Παρά ταύτα, το γεγονός ότι ξέφυγε από τα «κλισέ» της πολιτικά ορθής συμπεριφοράς και μίλησε στην καρδιά των Σέρβων, συνέβαλε στη μετεωρική του άνοδο. Η βαθιά κρίση του πολιτικού κατεστημένου, το οποίο έθεσε το λαό στο περιθώριο, έδωσε την ευκαιρία στον Μιλόσεβιτς να ηγηθεί της λαϊκής δυσαρέσκειας και να επωφεληθεί από αυτήν για την προσωπική του άνοδο.

Όπως εύστοχα παρατηρήθηκε, «ο Μιλόσεβιτς πήγε στην Πρίστινα ως κομμουνιστής και επέστρεψε στο Βελιγράδι ως εθνικιστής»¹⁰¹, αντιλαμβανόμενος, παράλληλα, τη δυναμική του εθνικισμού, ιδιαίτερα στο τότε μεταλλασσόμενο περιβάλλον. Ως οξυδερκής και με διορατικότητα πολιτικός, αντιλήφθηκε το ζοφερό μέλλον του κομμουνισμού και τον εγκατέλειψε.

Τον Δεκέμβριο του 1987 εκπαραθύρωσε τον Ιβάν Στάμπολιτς και ανέλαβε τη σερβική προεδρία¹⁰². Αμέσως τοποθέτησε φερέφωνα του στα Μ.Μ.Ε. και σε όλο τον κρατικό μηχανισμό, προκειμένου να εδραιώσει τη θέση του και να μπορέσει να αποκτήσει τον έλεγχο της ομοσπονδίας. Θα μπορούσε να πει κανείς ότι όραμά του ήταν να γίνει ένας δεύτερος Τίτο, δημιουργώντας μια Γιουγκοσλαβία με προεξάρχουσα τη «Μεγάλη Σερβία». Ο Μιλόσεβιτς αποτέλεσε τον μοιραίο άνθρωπο που με τις ενέργειές του, τις αποφάσεις του και τη ρητορική του προκάλεσε έντονες παραστάσεις απειλής στους υπόλοιπους και πυροδότησε ραγδαίες εξελίξεις στην περιοχή.

Για πολλούς παρατηρητές αποτέλεσε τον πιο καθοριστικό παράγοντα στην αποσύνθεση της χώρας, για τους λόγους που προαναφέρθηκαν και άλλους που θα αναφερθούν στη συνέχεια, θεωρώντας ότι μια πιο μετριοπαθής ηγετική φυσιογνωμία θα είχε συμβάλει στην αποκλιμάκωση της κατάστασης μέσα από πιο εύστοχες και διαλλακτικές κινήσεις.

¹⁰⁰ Susan Woodward, *ό.π.*, σελ. 88.

¹⁰¹ Δημήτρης Καιρίδης, *ό.π.*, σελ. 250.

¹⁰² Ο Ιβάν Στάμπολιτς, όπως αποδείχθηκε, δολοφονήθηκε το 2000 από το καθεστώς του Μιλόσεβιτς βλ. *Ibid.*, σελ. 247.

Στο σταυροδρόμι των εθνικισμών

Η κατάσταση κλιμακώθηκε το 1987, λόγω μιας σειράς γεγονότων σε Σλοβενία και Σερβία¹⁰³. Η Σλοβενία ενέτεινε την πολιτική της που αποσκοπούσε στην ενίσχυση και προστασία της εθνικής της κυριαρχίας, αντιτιθέμενη στους ομοσπονδιακούς θεσμούς. Στη Σερβία, από την άλλη, το γεγονός ότι ο Μιλόσεβιτς κλήθηκε να διαχειριστεί την κατάσταση στο Κόσοβο, δημιούργησε διλήμματα ασφαλείας στους υπόλοιπους και πυροδότησε ένα ντόμινο διάχυσης του εθνικισμού. Και στις δύο περιπτώσεις είχαμε μετατόπιση του κέντρου βάρους στα εθνικά συμφέροντα του καθενός, σε βάρος της ομοσπονδίας, με αποτέλεσμα και οι δύο χώρες να διολισθήσουν στον εθνικισμό.

Εν τω μεταξύ, η Σλοβενία επιδείνωσε την κατάσταση, καθώς επιθυμούσε οι νέοι να μην κατατάσσονται στο γιουγκοσλαβικό στρατό (Υ.Ρ.Α.) και να πραγματοποιούν τη στρατιωτική τους θητεία στη δική τους και όχι σε άλλες Δημοκρατίες. Επιδίωξή της ήταν η κάθε Δημοκρατία να έχει το δικό της εθνικά ομοιογενή στρατό, προασπίζοντας τα κυριαρχικά της δικαιώματα και έχοντας το δικό της αμυντικό προϋπολογισμό¹⁰⁴. Δημιουργήθηκε, επομένως, ένα κλίμα όπου οι ηγέτες της Σλοβενίας και της Σερβίας, Μίλαν Κούτσαν (Milan Kucan) και Μιλόσεβιτς, αντίστοιχα, είχαν τον ίδιο στόχο, με την έννοια ότι έβαζαν τα εθνικά συμφέροντα πάνω από αυτά της Γιουγκοσλαβίας.

Η Σερβία είχε την ατυχία να εκλαμβάνεται αρνητικά από τις αντιφεντεραλιστικές Δημοκρατίες, καθώς το Βελιγράδι ήταν η πρωτεύουσα της Γιουγκοσλαβίας και ο παραδοσιακός εθνικισμός που αντιτίθετο στο κέντρο ήταν αντι-σερβικός. Έτσι ο αντι-φεντεραλισμός ταυτίστηκε με τον αντι-σερβισμό¹⁰⁵.

Τον Ιανουάριο του 1988 η σερβική κυβέρνηση ξεκίνησε τη διαδικασία της συνταγματικής αναθεώρησης με απώτερο στόχο να τερματίσει την αυτονομία του Κόσοβου και της Βοϊβοντίνας¹⁰⁶. Τον Οκτώβριο του ίδιου χρόνου η κεντρική επιτροπή της Ένωσης Γιουγκοσλάβων Κομμουνιστών (L.C.Y.) ενέκρινε τις σερβικές τροποποιήσεις για υποβιβασμό των δύο περιοχών σε status επαρχίας και απέβαλε τους δύο αλβανούς ηγέτες του κομμουνιστικού κόμματος στο Κόσοβο, Αζέμ Βλάσι (Azem Vlassi) και Κα-

¹⁰³ Susan Woodward, *ό.π.*, σελ. 89.

¹⁰⁴ Lenard Cohen, *Broken Bonds: Yugoslavia's Disintegration and Balkan Politics in Transition*, εκδ. Westview Press, Oxford, 1995, σελ. 118-119.

¹⁰⁵ Susan Woodward, *ό.π.*, σελ. 92.

¹⁰⁶ David Bruce MacDonald, *ό.π.*, σελ. 66.

τσούσα Γιασάρι (Katsusa Jasari), από την Ένωση Γιουγκοσλάβων Κομμουνιστών. Αυτές οι ενέργειες οδήγησαν σε διαδηλώσεις των Αλβανών του Κοσόβου, τον Οκτώβριο του 1988, οι οποίοι διαμαρτύρονταν για την απομάκρυνση των δύο τοπικών ηγετών και για τη διαφαινόμενη μείωση της αυτονομίας τους.

Τον Απρίλιο του ίδιου χρόνου, στη Σλοβενία, τρεις δημοσιογράφοι συνελήφθησαν από το γιουγκοσλαβικό στρατό και καταδικάστηκαν σε φυλάκιση για διαρροή απόρρητου στρατιωτικού υλικού στον τύπο. Η ενέργεια των δημοσιογράφων έγινε στο πλαίσιο της αντίδρασής τους στο καθεστώς και της προαναφερθείσας επιθυμίας για απαγκίστρωση από το γιουγκοσλαβικό στρατό. Τα γεγονότα αυτά συσπειρώσαν τον κόσμο γύρω από το κομμουνιστικό κόμμα της Σλοβενίας.

Την περίοδο 1988-1989, ο Μιλόσεβιτς οργάνωσε μαζικές διαδηλώσεις στις άλλες Δημοκρατίες, κατά τις οποίες το πλήθος απαιτούσε την παραίτηση των τοπικών ηγεσιών. Στόχος ήταν η αντικατάστασή τους από έμπιστους του Μιλόσεβιτς. Οι διαδηλώσεις αυτές βαφτίστηκαν «αντιγραφειοκρατική επανάσταση», υποδεικνύοντας τους γραφειοκράτες του κόμματος ως υπαίτιους της κατάστασης στην οποία είχε περιέλθει η χώρα. Είναι προφανές ότι δεν επρόκειτο για αυθόρμητες διαδηλώσεις, αλλά για ενορχηστρωμένες «επιθέσεις» του Μιλόσεβιτς. Μέσω της «αντιγραφειοκρατικής επανάστασης» κατάφερε να ανατρέψει τις ηγεσίες του Μαυροβουνίου, της Βοϊβοντίνας και του Κοσόβου¹⁰⁷.

Το 1989 κατήργησε και επίσημα την αυτονομία των δύο επαρχιών, μέσω της συνταγματικής αναθεώρησης στην οποία προέβη, με αποτέλεσμα ο έλεγχος των περιοχών να περάσει στη Σερβία. Η περιθωριοποίηση του αλβανικού στοιχείου και των μετριοπαθών φωνών, οι οποίες θα μπορούσαν να συμβάλουν σε μια ειρηνική διευθέτηση, οδήγησε στην οριστική ρήξη Σέρβων και Αλβανών με τους τελευταίους να εγκαθιδρύουν παράλληλες κρατικές δομές. Εν όψει της συνταγματικής μεταρρύθμισης στη Σερβία, είχε ξεσπάσει μαζική απεργία τον Φεβρουάριο στο Κόσοβο, η οποία συνοδεύτηκε από την επέμβαση του στρατού με απολογισμό εικοσιτέσσερις νεκρούς¹⁰⁸. Επιπλέον, σαράντα τέσσερις Αλβανοί συνελήφθησαν με την κατηγορία της υποκίνησης εξέγερσης και άρματα μάχης του γιουγκοσλαβικού στρατού παρατάχθηκαν πέριξ της Βουλής του Κοσόβου, α-

¹⁰⁷ Βίκτωρ Ρουδομέτωφ, ό.π., σελ. 145· Δημήτρης Καιρίδης, ό.π., σελ. 251-252· Susan Woodward, ό.π., σελ. 96-97· Jasminka Udovicky, ό.π., σελ. 90-92.

¹⁰⁸ Βίκτωρ Ρουδομέτωφ, ό.π., σελ. 145.

ποσπώντας βίαια τη συναίνεση των βουλευτών της για τις συνταγματικές μεταρρυθμίσεις που προωθούσε ο Μιλόσεβιτς. Μετά από πέντε ημέρες η σερβική Βουλή αναγνώρισε τις μεταρρυθμίσεις, θέτοντας υπο τον έλεγχο του Βελιγραδίου την άμυνα, την αστυνομία και τα δικαστήρια του Κοσόβου. Οι ενέργειες αυτές της Σερβίας θεωρήθηκαν επιθετικές από τις υπόλοιπες Δημοκρατίες, κλιμακώνοντας περαιτέρω την κατάσταση.

Περισσότερο θορυβήθηκε η Σλοβενία, η συμβολή της οποίας στη διάλυση δεν έχει εκτιμηθεί όπως θα έπρεπε. Ήταν η πιο ομοιογενής και εύπορη Δημοκρατία, με μια αίσθηση υπεροχής έναντι των υπολοίπων και επιθυμούσε να προβεί σε πολιτικές αλλαγές, όπως συνέβαινε τότε στην ανατολική Ευρώπη. Η Σλοβενία άσκησε έντονη κριτική στον Μιλόσεβιτς, καθώς έβλεπε τη Γιουγκοσλαβία, την οποία ούτως ή άλλως δεν επιθυμούσε, να «σερβοποιείται», ιδιαίτερα από τη στιγμή που η Σερβία ήλεγχε τέσσερις από τις οχτώ ψήφους στο συλλογικό προεδρείο με αποτέλεσμα να μπορεί να μπλοκάρει οποιαδήποτε απόφαση¹⁰⁹.

Σε απάντηση, ο Μιλόσεβιτς προέβη σε εμπάργκο σλοβενικών προϊόντων στη Σερβία και εξαπέλυσε επίθεση μέσω των Μ.Μ.Ε. κατηγορώντας τους για προδοσία. Αυτή η σπασμωδική κίνηση του Μιλόσεβιτς, εξώθησε τη Σλοβενία ακόμα περισσότερο προς την επιλογή της ανεξαρτητοποίησης και εξέπληξε αρνητικά τους υπόλοιπους Γιουγκοσλάβους. Ο Μίλαν Κούτσαν, ηγέτης της Σλοβενίας, υποστήριξε τα αιτήματα των Αλβανών του Κοσόβου, περιπλέκοντας τις έννοιες των ατομικών/ανθρωπίνων δικαιωμάτων, της εδαφικής κυριαρχίας και του δικαιώματος της απόσχισης και της αυτοδιάθεσης των λαών. Αυτή η «δημιουργική ασάφεια» εξυπηρέτούσε και τα δικά του συμφέροντα, καθώς επιθυμούσε την απόσχισή της Σλοβενίας ή μια χαλαρή συνομοσπονδία¹¹⁰. Η επακόλουθη διαμάχη, μεταξύ Σερβίας και Σλοβενίας, για το θέμα του Κοσόβου, μπορεί να χαρακτηριστεί ως ένας «πόλεμος δι' αντιπροσώπων»¹¹¹. Η λεκτική επιθετικότητα του Κούτσαν εναντίον της Σερβίας και η ανάμιξη των εννοιών της εθνικής κυριαρχίας και των ατομικών δικαιωμάτων, ουσιαστικά έριχνε νερό στο μύλο του Μιλόσεβιτς, ο οποίος προωθούσε ακριβώς τα ίδια δικαιώματα των Σέρβων που διαβιούσαν εκτός Σερβίας.

Παράλληλα, οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις του Μάρκοβιτς, ο οποίος διαδέχθηκε τον Μπράνκο Μίκουλιτς (Branko Mikulic), στις 16 Μαρτίου

¹⁰⁹ Δημήτρης Καιρίδης, *ό.π.*, σελ. 253.

¹¹⁰ Susan Woodward, *ό.π.*, σελ. 98.

¹¹¹ *Ibid.*

1989, ενώ στόχευαν και στην ενίσχυση της ομοσπονδιακής κυβέρνησης, εντούτοις επιδείνωσαν την κατάσταση. Μέσω των ενεργειών του υπονόμωσε την ισότητα μεταξύ των Δημοκρατιών, την οποία επί δεκαετίες προσπαθούσε να διατηρήσει ο σοσιαλισμός. Έτσι, ο Μιλόσεβιτς, ο Κούτσαν και ο Μάρκοβιτς, παρά τους διαφορετικούς τους στόχους, συνέβαλαν στο ίδιο αποτέλεσμα¹¹².

Το 1989, η Σλοβενία προέβη σε συνταγματικές τροποποιήσεις οι οποίες προετοιμάζαν το έδαφος για την απόσχιση της. Τη Σλοβενία ακολούθησε και η Κροατία, η οποία με τις συνταγματικές της τροποποιήσεις υποβίβασε τους Σέρβους της επικράτειάς της και υπερτόνισε την κυριαρχία της Κροατίας, προετοιμάζοντας, επίσης, την ανεξαρτησία της. Τους εγγυήθηκαν τα πολιτιστικά και κοινωνικά δικαιώματα μειονότητας, αλλά όχι το πολιτικό status, ούτε και το πλήρες δικαίωμα στην αυτοδιάθεση, τα οποία συνταγματικά επιφυλάσσονταν στα έθνη της Γιουγκοσλαβίας. Επιπλέον, η Κροατία συντάχθηκε με τη Σλοβενία ζητώντας χαλαρή συνομοσπονδία.

Η κρίση του 1989-1990 κορυφώθηκε με το 14^ο συνέδριο της Ένωσης Γιουγκοσλάβων Κομμουνιστών, η οποία έμελλε να είναι η τελευταία¹¹³. Το κόμμα είχε διαιρεθεί κατά μήκος των εθνοτικών διαχωρισμών των Δημοκρατιών και κατέστη σαφές ότι δεν μπορούσε, πλέον, να εγγυηθεί την ενότητα της Γιουγκοσλαβίας. Μέσα στο ασφυκτικό κλίμα του συνεδρίου, η αντιπροσωπεία της Σλοβενίας αποχώρησε, συμπαρασύροντας και την κροατική. Η τελευταία είχε κάθε λόγο να ανησυχεί, καθώς θα έμενε μόνη απέναντι σε μια ισχυρή Σερβία. Επιπλέον, η Κροατία είχε κάποιες δημογραφικές ιδιαιτερότητες τις οποίες έπρεπε να συνυπολογίσει. Στο Ζάγκρεμπ (Zagreb), στην Ανατολική Σλαβονία (Eastern Slavonia) και στην Κράινα, υπήρχαν αξιοπρόσεκτες σερβικές μειονότητες, ενώ στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη οι κροάτες αποτελούσαν περίπου το 18% του πληθυσμού¹¹⁴.

Επόμενος σημαντικός σταθμός στην επιδείνωση της κατάστασης οι μονομερείς εκλογές στη Σλοβενία, το 1990, η οποία συμπαρέσυρε και την Κροατία. Στην τελευταία, νικητής αναδείχθηκε ο Φράνιο Τούτζμαν (Franjo Tudjman) και το εθνικιστικό κόμμα του Κροατική Δημοκρατική Ένωση (H.D.Z.), το οποίο βγήκε ενισχυμένο λόγω του εκλογικού νόμου των κομμουνιστών, οι οποίοι πίστευαν ότι θα ωφεληθούν οι ίδιοι. Τα πράγματα,

¹¹² Ibid., σελ. 100-101.

¹¹³ Branka Magas, *The Destruction of Yugoslavia: Tracking the Break-Up 1980-1992*, εκδ. Verso, London-New York, 1993, σελ. 243-246.

¹¹⁴ Δημήτρης Καιρίδης, *ό.π.*, σελ. 254· Susan Woodward, *ό.π.*, σελ. 115.

πλέον, ήταν δυσοίωνα μετά από αυτά τα αποτελέσματα. Το παράδοξο είναι ότι, αθροιστικά, οι αντι-εθνικιστικές δυνάμεις είχαν λάβει την πλειοψηφία, αλλά λόγω της διασποράς σε περισσότερα κόμματα, προέκυψε το προαναφερθέν αποτέλεσμα. Ο Τούτζμαν σχημάτισε κυβέρνηση συνεργασίας με όλα τα κόμματα εκτός από το Σερβικό Δημοκρατικό Κόμμα, λόγω διαφωνιών. Στη Σλοβενία, πρώτο αναδείχθηκε το κόμμα του Κούτσαν, αλλά προέκυψε κυβέρνηση συνεργασίας πολλών κομμάτων με την ονομασία DEM.O.S. (Democratic Opposition of Slovenia). Οι πρώτες δημοκρατικές εκλογές, επομένως, δεν εγκαινίασαν τη δυνατότητα επιλογής των Γιουγκοσλάβων για το μέλλον τους, αλλά την απομάκρυναν οριστικά¹¹⁵.

Μέχρι το τέλος του χρόνου έγιναν εκλογές και στις άλλες τέσσερις Δημοκρατίες. Στη Σερβία κέρδισε το Σοσιαλιστικό Κόμμα Σερβίας (S.P.S.) του Μιλόσεβιτς και στο Μαυροβούνιο η Ένωση Κομμουνιστών του Μομίρ Μπουλάτοβιτς (Momir Bulatovic). Οι Αλβανοί του Κοσόβου δεν συμμετείχαν στις εκλογές από αντίδραση στην πολιτική του Βελιγραδίου, αλλά ουσιαστικά ενίσχυσαν τον Μιλόσεβιτς αυξάνοντας την πλειοψηφία του. Στην Π.Γ.Δ.Μ. η μεγάλη διασπορά του εκλογικού σώματος είχε ως αποτέλεσμα την καθυστέρηση σχηματισμού κυβέρνησης συνεργασίας, αλλά και εκεί οι πρώην κομμουνιστές και νυν σοσιαλιστές διατήρησαν την εξουσία. Στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη η ψήφος ήταν καθαρά εθνοτική. Πρώτος για την προεδρία αναδείχθηκε ο μουσουλμάνος επιχειρηματίας και μπλεγμένος σε οικονομικά σκάνδαλα, Φίκρετ Άμπντιτς (Fikret Abdic), ο οποίος παραχώρησε τη θέση του στον, επίσης μουσουλμάνο, Αλία Ιζετμπέγκοβιτς (Alija Izetbegovic). Ο τελευταίος δεν ήταν η καλύτερη επιλογή στην τότε εύφλεκτη συγκυρία, καθώς διακρινόταν από έλλειψη διορατικότητας και ευελιξίας¹¹⁶.

Η ατζέντα του Τούτζμαν ήταν ξεκάθαρα εθνικιστική. Επιθυμούσε τη δημιουργία ενός διευρυμένου κράτους, στα πρότυπα της κροατικής banovina του 1939, το οποίο θα ενσωμάτωνε και ένα μέρος της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης. Επιπλέον, επιθυμούσε ένα πολύ συγκεντρωτικό κράτος στα γαλλικά πρότυπα¹¹⁷. Προκειμένου να πραγματοποιήσει την πολιτική του ατζέντα, συνέλαβε την ιδέα της εθνικής συμφιλίωσης του λαού του. Ήθελε να συμφιλιώσει τους παρτιζάνους και το παρελθόν της Ουστάσι, καθώς

¹¹⁵ Susan Woodward, *ό.π.*, σελ. 118-119.

¹¹⁶ Δημήτρης Καιρίδης, *ό.π.*, σελ. 258.

¹¹⁷ Δημήτριος Κουκουρδίνος, *ό.π.*, σελ. 271.

θεωρούσε ότι μόνο μέσω της εθνικής συσπείρωσης θα μπορούσε να πραγματοποιήσει το πολιτικό του όραμα¹¹⁸.

Ο Τούτζμαν είχε χρηματοδοτηθεί από την κροατική διασπορά, οι οποίοι ήταν απόγονοι των Ουστάσι και είχαν εξοριστεί. Τα αντικομμουνιστικά τους συναισθήματα ήταν δεδομένα και ήταν ευκαιρία να επικρατήσουν. Προκειμένου να φανεί αντάξιος της στήριξής τους, θεώρησε ότι ο μόνος τρόπος για να δημιουργήσει και να στηρίξει ένα ανεξάρτητο κράτος ήταν ο εθνικός συμβιβασμός και η αλληλεγγύη. Οτιδήποτε είχε σχέση με το «γιουγκοσλαβισμό» καταπνίγηκε. Ένα ισχυρό κροατικό κράτος, όμως, θα παραγκωνίζε τη σερβική μειονότητα. Η προσπάθεια εξωραϊσμού και μερικής αποκατάστασης του φασιστικού καθεστώτος του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου τρομοκράτησε τους Σέρβους, τους οποίους ουδέποτε καθυσύχασε ο Τούτζμαν, ο οποίος θεωρούσε υπερβολές και ιστορικές ανακρίβειες τα όσα αναφέρονταν για το καθεστώς Ουστάσι. Αυτό που ερέθισε περισσότερο το συλλογικό υποσυνείδητο των Σέρβων ήταν η υιοθέτηση, ως επίσημων, των παραδοσιακών κροατικών συμβόλων που χρησιμοποιήθηκαν από το καθεστώς Ουστάσι (σημαία, εθνόσημο, εθνικός ύμνος). Με τον τρόπο αυτό, ο Τούτζμαν, έφερε στις μνήμες των Σέρβων τις σφαγές και τον εγκλεισμό χιλιάδων συμπατριωτών τους στα στρατόπεδα συγκέντρωσης, κατά τη διάρκεια του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου.

Από τη μια, η άνοδος του Μιλόσεβιτς στη σερβική εξουσία δημιούργησε παραστάσεις απειλής στους κροάτες, με αποτέλεσμα την επικράτηση του εθνικιστή Τούτζμαν. Από την άλλη, η πολιτική Τούτζμαν δημιούργησε παραστάσεις απειλής στους Σέρβους της Κροατίας, επιβεβαιώνοντας τον φαύλο κύκλο διάχυσης του εθνικισμού¹¹⁹. Σε αυτές τις περιπτώσεις ο φόβος που προκαλεί ο εξωτερικός εχθρός λειτουργεί συσπείρωτικά. Ο Μιλόσεβιτς πέρασε στην αντεπίθεση απειλώντας την Κροατία ότι σε περίπτωση ανεξαρτητοποίησής της, το ίδιο θα δικαιούνταν και οι Σέρβοι της Κράϊνα και της Ανατολικής Σλαβονίας, στη μεθόριο με τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη και τη Σερβία αντίστοιχα¹²⁰.

Ο Barry Posen, αναφερόμενος στις σχέσεις Κροατίας και Σερβίας στα πρώτα στάδια διάλυσης της Γιουγκοσλαβίας, ερμηνεύει την κατάσταση μέσω των διλημμάτων ασφαλείας. Αρχικά, αναφέρει πως η κάθε πλευρά αναγνώρισε την αναδυόμενη ταυτότητα της άλλης ως επιθετική απειλή.

¹¹⁸ Ibid.

¹¹⁹ Tim Judah, *ό.π.*, σελ. 165.

¹²⁰ Δημήτρης Καιρίδης, *ό.π.*, σελ. 258.

Εξάλλου, υπήρχαν αρνητικές μνήμες από την εποχή του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου, όπου σημειώθηκαν σφαγές και βιαιότητες και από τις δύο πλευρές. Στη συνέχεια, παρατηρεί ότι η επιθετικότητα φάνηκε να έχει το πλεονέκτημα, ειδικά εναντίον των Σέρβων που ήταν «εγκλωβισμένοι» σε κροατικές και μουσουλμανικές περιοχές. Επιπλέον, οι Δημοκρατίες δεν είχαν την ίδια στρατιωτική και οικονομική ισχύ, με αποτέλεσμα τα κίνητρα για προληπτικό πόλεμο να είναι υψηλά. Τέλος, μικρές ομάδες φανατικών ήρθαν στο προσκήνιο προκαλώντας ανησυχία, καθώς στην πολιτική και στρατιωτική ιστορία της περιοχής ανέκαθεν πρωταγωνιστούσαν οι μικρές και βίαιες ομάδες όπως οι Ουστάσι και οι Τσέτνικς. Το αποτέλεσμα ήταν ότι υπήρχε αμοιβαία δυσπιστία και η κάθε πλευρά αναζητούσε παράθυρα ευκαιρίας, γεγονός που αύξανε την πιθανότητα προληπτικού πολέμου¹²¹.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η Σερβία και το Μαυροβούνιο επιθυμούσαν τη διατήρηση της ομοσπονδίας, η Σλοβενία και η Κροατία τη δημιουργία συνομοσπονδίας, στην οποία θα απολάμβαναν πλήρη εθνική κυριαρχία, ή την απόσχισή τους και η Π.Γ.Δ.Μ. με τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη έτειναν προς την ομοσπονδία για τους δικούς τους γεωπολιτικούς λόγους¹²². Είναι γεγονός ότι μόνο μια πολυεθνική Γιουγκοσλαβία μπορούσε να εγγυηθεί και να προστατεύσει τα δικαιώματα των διαφορετικών εθνών. Παρά ταύτα, οι διαπραγματεύσεις για το μέλλον της χώρας, οι οποίες είχαν ξεκινήσει το 1991, μετά από πρωτοβουλία της Σλοβενίας και της Κροατίας, απέτυχαν, καθώς υπήρχε πολυφωνία και αντιτιθέμενες βουλήσεις. Οι διαπραγματεύσεις αυτές οργανώθηκαν στα τέλη Δεκεμβρίου του 1990, από το συλλογικό προεδρείο, σε μια απέλπιδα προσπάθεια να γεφυρωθούν οι διαφορές μεταξύ των Δημοκρατιών αναφορικά με τη μελλοντική δομή της Γιουγκοσλαβίας. Σ' αυτές συμμετείχαν όλοι οι περιφερειακοί και ομοσπονδιακοί φορείς λήψης αποφάσεων, γι' αυτό και η συγκριμένη προεδρία είναι γνωστή ως «εκτεταμένη συλλογική προεδρία». Οι διαπραγματεύσεις έλαβαν χώρα από την 10^η Ιανουαρίου έως την 3^η Απριλίου 1991, μέσα από 8 συνεδριάσεις και εκεί έγιναν εμφανείς οι βαθιές πολιτικές διαφορές¹²³. Όπως προαναφέρθηκε, ούτε αυτή η προσπάθεια καρποφόρησε.

¹²¹ Barry Posen, "The Security Dilemma and Ethnic Conflict", *Survival*, Vol. 35 (1993), pp. 27-47, σελ. 35-36.

¹²² Kate Hudson, *ό.π.*, σελ. 82.

¹²³ Lenard Cohen, *ό.π.*, σελ. 197-198.

Ο Μάρκοβιτς, επιθυμώντας να ακολουθήσει τις αλλαγές που παρατηρούνταν στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη, απέβλεπε στη διατήρηση του ομοσπονδιακού χαρακτήρα της χώρας, με πολυκομματική Δημοκρατία και οικονομία της αγοράς. Επιχείρησε, επίσης, την εισδοχή στην Ε.Κ. και στο Συμβούλιο της Ευρώπης. Δεν μπόρεσε, όμως, να αντιστρέψει την πορεία των γεγονότων. Σε γενικές γραμμές, η Σερβία συμφωνούσε με τις επιχειρούμενες μεταρρυθμίσεις, όχι όμως και η Σλοβενία και η Κροατία, οι οποίες θεωρούσαν ότι αυτές εξυπηρετούσαν τα σερβικά συμφέροντα. Ακόμα και το κόμμα που δημιούργησε για να προωθήσει τις συγκεκριμένες μεταρρυθμίσεις, απορροφώντας τη φιλελεύθερη αντι-εθνικιστική ψήφο, δεν έλαβε ποτέ μέρος σε ομοσπονδιακές εκλογές γιατί αυτές δεν συνέβησαν ποτέ¹²⁴.

Η Γιουγκοσλαβία είχε την ατυχία να προηγηθούν οι εκλογές στο επίπεδο των Δημοκρατιών, όπου το momentum ευνοούσε τα εθνικιστικά προγράμματα. Ο Μάρκοβιτς προσπάθησε να οργανώσει εκλογές και σε ομοσπονδιακό επίπεδο, αλλά, λόγω της επέλασης των εθνικιστών, δεν τα κατάφερε και σταδιακά περιθωριοποιήθηκε.

Τον Ιούλιο του 1990, η Σλοβενία και η Κροατία διακήρυξαν την ανεξαρτησία-κυριαρχία τους εντός της ομοσπονδίας, προτείνοντας τη μετατροπή της σε συνομοσπονδία κυρίαρχων κρατών. Εν τω μεταξύ, όπως προαναφέρθηκε, το άγχος των Σέρβων της Κροατίας αυξανόταν, ιδιαίτερα στην Κράϊνα. Τον Αύγουστο του ίδιου χρόνου, στις πόλεις Κνίν (Knin) και Μπένκοβατς (Benkovac), οι Σέρβοι της Κροατίας έστησαν οδοφράγματα και οργανώθηκαν αμυντικά ενάντια στην αστυνομία. Ο Τούτζμαν οργάνωσε παραστρατιωτικές ομάδες για την αντιμετώπιση της κατάστασης και σύντομα, τον Οκτώβριο της ίδιας χρονιάς, μετά από την προέλαση των Σέρβων, διακηρύχθηκε η Ανεξάρτητη Επαρχία της Κράϊνα, καθώς ήθελαν να «προλάβουν» τη διακήρυξη της ανεξαρτησίας της Κροατίας η οποία διαφαινόταν στον όχι μακρινό ορίζοντα. Τον Δεκέμβριο της ίδιας χρονιάς, το κοινοβούλιο της Κροατίας υιοθέτησε το νέο Σύνταγμα, το οποίο αναγνώριζε την κροατική κυριαρχία και το δικαίωμά της να αποσχιστεί.

Τον Ιανουάριο του 1991, η ομοσπονδιακή κυβέρνηση έδωσε διορία δέκα ημερών στη Σλοβενία και στην Κροατία, προκειμένου να θέσουν τις στρατιωτικές τους δυνάμεις, τις οποίες είχαν αρχίσει να οργανώνουν, στον έλεγχο του γιουγκοσλαβικού στρατού. Παρά το γεγονός ότι η εντολή δεν

¹²⁴ Kate Hudson, *ό.π.*, σελ. 83.

εκτελέστηκε, η ομοσπονδιακή κυβέρνηση, πλήρως αποδυναμωμένη και ενάντια στην επιθυμία του γιουγκοσλαβικού στρατού, δεν επέλεξε τη στρατιωτική εμπλοκή με τις δύο Δημοκρατίες. Έτσι, χάθηκε η ευκαιρία να αποτραπούν, ενδεχομένως, οι αποσχίσεις και να διατηρηθεί η ενότητα της χώρας.

Τον Μάιο του 1991, η Ανεξάρτητη Επαρχία της Κράϊνα πραγματοποίησε δημοψήφισμα στο οποίο αποφασίστηκε να παραμείνει τμήμα της Γιουγκοσλαβίας. Μια εβδομάδα αργότερα διεξήχθη δημοψήφισμα στην Κροατία, όπου το 90% επέλεξε την απόσχιση της από την ομοσπονδία. Στη συνέχεια, επιχειρήθηκε να γίνει εκκαθάριση στην αστυνομία, με την απομάκρυνση των Σέρβων που υπηρετούσαν σε αυτήν, με αποτέλεσμα να ξεσπάσουν συγκρούσεις, να επέμβει ο γιουγκοσλαβικός στρατός και να υπάρξουν νεκροί. Πριν από τη δήλωση της επικείμενης ανεξαρτησίας της Κροατίας και την επέμβαση του γιουγκοσλαβικού στρατού, ο Τούτζμαν πίστευε ότι υπήρχε χώρος για διαπραγμάτευση με το Βελιγράδι. Πλέον, είναι γνωστές οι μυστικές συναντήσεις μεταξύ του Τούτζμαν και του Μιλόσεβιτς στο Καρατζόρτζεβο (Karadjordjevo)¹²⁵, στις οποίες συμμετείχε περιστασιακά και ο Ιζετμπέγκοβιτς¹²⁶, όπου συζητήθηκε η πιθανότητα διαίρεσης της Βοσνίας¹²⁷. Όπως αποκάλυψε στην κατάθεσή του ο Μάρκοβιτς, το 2003, στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης, κατά τη διάρκεια της δίκης του Μιλόσεβιτς με την κατηγορία των εγκλημάτων πολέμου, οι δύο ηγέτες είχαν έρθει σε συμφωνία.

Αν και παραμέρισαν την αμοιβαία δυσπιστία τους καταλήγοντας, όπως φαίνεται, σε συμφωνία, εντούτοις, λόγω της αιφνιδιαστικής απόφασης της Σλοβενίας να διακηρύξει την ανεξαρτησία της, αυτή δεν τελεσφόρησε. Όπως ήταν αναμενόμενο, αυτή η κίνηση ανέτρεψε την ισορροπία ισχύος, με αποτέλεσμα η Κροατία να κινδυνεύει να μείνει μόνη σε μια «σερβοκρατούμενη» Γιουγκοσλαβία, καθώς θα ήλεγχε τις τέσσερις από τις επτά ψήφους στη συλλογική προεδρία, αλλά και επειδή θα αυξανόταν το ειδικό βάρος της Σερβίας με την αποχώρηση της πλούσιας Σλοβενίας, η οποία συνεισέφερε τα περισσότερα στο ομοσπονδιακό ταμείο¹²⁸. Για να αποφύγει αυτό το ενδεχόμενο, ο Τούτζμαν άρχισε να επισπεύδει και την ανεξαρτησία της Κροατίας. Έχει υποστηριχθεί ότι ο Μιλόσεβιτς «επέτρεψε»

¹²⁵ Laura Silber, Allan Little, *ό.π.*, σελ. 131-132.

¹²⁶ Kate Hudson, *ό.π.*, σελ. 86.

¹²⁷ Δημήτριος Κουκουρδίνος, *ό.π.*, σελ. 276.

¹²⁸ Δημήτρης Καιρίδης, *ό.π.*, σελ. 259.

στη Σλοβενία να αποχωρήσει, έτσι ώστε να έχει να αντιμετωπίσει μόνο το κροατικό μέτωπο.

Συγκεκριμένα, στις 25 Ιουνίου 1991, μετά από μια περίοδο κατά την οποία δημιουργήθηκε μια «ισορροπία τρόμου» ανάμεσα στις δύο βόρειες Δημοκρατίες και στη Σερβία, η Σλοβενία διακήρυξε μονομερώς την ανεξαρτησία της, προβαίνοντας σε μια προδήλως παράνομη, από πλευράς Διεθνούς Δικαίου, πράξη. Αυτό διότι τα σύνορα της Γιουγκοσλαβίας ήταν αναγνωρισμένα από την Τελική Πράξη του Ελσίνκι και οποιαδήποτε αλλαγή σε αυτά δεν μπορούσε να γίνει χωρίς τη συγκατάθεση των κυβερνήσεων και των λαών. Η Κροατία ακολούθησε διακηρύσσοντας την ανεξαρτησία της την επόμενη ημέρα, δηλαδή στις 26 Ιουνίου¹²⁹.

Στις 27 Ιουνίου ξεκίνησαν οι εχθροπραξίες με την επέμβαση του γιουγκοσλαβικού στρατού στη Σλοβενία. Ο πόλεμος αυτός, γνωστός ως ο πόλεμος των δέκα ημερών, έχει χαρακτηριστεί και «ψεύτικος» (phony war), καθώς υποστηρίχθηκε, όπως προαναφέρθηκε, ότι έγινε μόνο για το θεαθήναι. Υποστηρίχθηκε, επίσης, ότι υπήρξε μυστική συμφωνία μεταξύ Σερβίας και Σλοβενίας για την αποχώρηση της τελευταίας, γεγονός που εξυπηρετούσε, για τους λόγους που προαναφέρθηκαν, τα σχέδια του Μιλόσεβιτς¹³⁰.

Μετά τις πρώτες εχθροπραξίες και τους πρώτους νεκρούς, άρχισε διαπραγμάτευση, με τη μεσολάβηση ορισμένων υπουργών εξωτερικών της Ε.Κ., για την κατάπαυση του πυρός, στις 4 Ιουλίου. Κροατία και Σλοβενία πείσθηκαν να αναβάλουν την ανεξαρτησία τους για τρεις μήνες προκειμένου να γίνουν συζητήσεις επί του θέματος. Ακολούθως, στις 18 Ιουλίου, η ομοσπονδιακή ηγεσία συμφώνησε στην απόσυρση του γιουγκοσλαβικού στρατού εντός τριών μηνών. Υποστηρίχθηκε ότι αυτή η απόσυρση ισοδυναμούσε με *de facto* αναγνώριση της ανεξαρτησίας της Σλοβενίας¹³¹.

Θα περίμενε κανείς πιο τολμηρές και αποφασιστικές κινήσεις από το γιουγκοσλαβικό στρατό, ο οποίος ήταν ο υπερασπιστής της ομοσπονδιακής Γιουγκοσλαβίας, γεγονός που φαίνεται να επιβεβαιώνει τα περί «ψεύτικου» πολέμου. Παρά ταύτα, ο απόστρατος στρατηγός και υπουργός άμυνας του γιουγκοσλαβικού στρατού, Βέλικο Καντίεβιτς (Veljko Kadijevic), ήταν ιδιαίτερα ανήσυχος για τα τεκταινόμενα και επιθυμούσε την ανάληψη στρατιωτικής δράσης που θα απέτρεπε τη διάλυση της Γιουγκοσλα-

¹²⁹ Kate Hudson, *ό.π.*, σελ. 86· Aleksandar Pavkovic, *ό.π.*, σελ. 128.

¹³⁰ Tim Judah, *ό.π.*, σελ. 173.

¹³¹ Kate Hudson, *ό.π.*, σελ. 87.

βίας. Επιπλέον, θεωρούσε τους υπέρμαχους της απόσχισης προδότες, ζητώντας από τον πρόεδρο της ομοσπονδιακής προεδρίας, Μπόρισλαβ Γιόβιτς (Borislav Jovic), να επιτρέψει την ανάληψη δράσης κατά αυτών. Ο ομοσπονδιακός στρατιωτικός εισαγγελέας διέταξε τη σύλληψη του υπουργού άμυνας της Κροατίας, Μάρτιν Σπέγκελ (Martin Spegelj), καθώς οι μυστικές υπηρεσίες της Γιουγκοσλαβίας αποκάλυψαν πως σχεδίαζε την αποστολή κροατικών μονάδων εναντίον του γιουγκοσλαβικού στρατού. Ωστόσο, δεν κατέστη δυνατή η σύλληψή του, καθώς η κροατική κυβέρνηση τον απέκρυψε.

Ο Καντίεβιτς επιχείρησε να αποσπάσει τη βοήθεια της Σοβιετικής Ένωσης, ταξιδεύοντας στη Μόσχα, αλλά δεν τα κατάφερε. Στη συνέχεια, δήλωσε ότι θα συλλάβει όλους τους ηγέτες που οδήγησαν στις αποσχίσεις, ακόμα και χωρίς τη στήριξη της ομοσπονδιακής ηγεσίας. Υπήρξαν και σκέψεις να καταλάβει την εξουσία, κάτι που ποτέ δεν έγινε.

Ο πόλεμος μεταφέρθηκε στην Κροατία, όπου διήρκεσε αρκετά χρόνια. Μετά την απόσχισή της, αφορούσε το εσωτερικό θέμα των Σέρβων, αλλά το αποτέλεσμα ήταν ότι η Γιουγκοσλαβία, όπως την γνωρίζαμε μέχρι τότε, έπαψε να υπάρχει. Η τελική πράξη διάλυσης της Γιουγκοσλαβίας ήταν η αναγνώριση της Σλοβενίας και της Κροατίας, ως ανεξάρτητων κρατών, από τη Γερμανία στις 23 Δεκεμβρίου του 1991¹³², πράξη που συμπαρέσυρε και την Ε.Κ. στην αναγνώρισή τους στις 15 Ιανουαρίου του 1992.

Μετά τις πρώτες εχθροπραξίες και παρά τις όποιες πρόσκαιρες ανάπαυλες έφεραν οι διαπραγματεύσεις, οι συγκρούσεις ακολούθησαν πορεία ντόμινο από τη Σλοβενία στην Κροατία και, έπειτα, στην εύφλεκτη Βοσνία-Ερζεγοβίνη. Οι εχθροπραξίες στην περιοχή συνεχίστηκαν, πλην όμως αφορούν τη λεγόμενη Τρίτη Γιουγκοσλαβία, η οποία δεν αποτελεί αντικείμενο μελέτης της παρούσας εργασίας.

Η πορεία των πραγμάτων ίσως να ήταν διαφορετική εάν τον Μάρτιο του 1991, τρεις μήνες μετά την θριαμβευτική επικράτηση του Μιλόσεβιτς στις εκλογές, οι μαζικές αντικυβερνητικές διαδηλώσεις που ξέσπασαν κατάφεραν να τον ανατρέψουν. Αυτές, όμως, κατεστάλησαν βίαια με τη συναίνεση των υπόλοιπων Δημοκρατιών. Όπως αναφέρει η Sabrina Ramet, ίσως αυτή να ήταν η τελευταία ευκαιρία της Γιουγκοσλαβίας¹³³.

¹³² Richard Caplan, *Europe and the Recognition of New States in Yugoslavia*, εκδ. Cambridge University Press, UK, 2005, σελ. 20.

¹³³ Sabrina Ramet, *ό.π.*, σελ. 61.

2.3. Διεθνής Παράγοντας – Μεγάλες Δυνάμεις

Είναι προφανές ότι σε κάθε κρατική διένεξη διακυβεύονται –μεταξύ άλλων– και τα όποια γεωπολιτικά, οικονομικά και άλλα συμφέροντα τρίτων κρατών. Το γεγονός αυτό καθιστά αναπόφευκτη την επέμβασή τους και την προώθηση, είτε δια της διπλωματικής οδού, είτε δια της στρατιωτικής επέμβασης, εκείνης της λύσης, η οποία εξυπηρετεί καλύτερα τα στρατηγικά συμφέροντά τους.

Κάθε επαπειλούμενη ανατροπή του status quo και της ισορροπίας ισχύος της διεθνούς τάξης, η οποία διακινδυνεύει την αλλαγή των συσχετισμών σε κάποιο σημείο του πλανήτη, πολλώ μάλλον στο κρίσιμο σταυροδρόμι της βαλκανικής χερσονήσου, ενεργοποιεί τα αντανακλαστικά των υπολοίπων, έτσι ώστε, αν δεν βελτιώσουν, τουλάχιστον να μην επιδεινώσουν τη θέση τους στο διεθνές σύστημα. Όλα αυτά εντάσσονται στο πλαίσιο της άενης προσπάθειας των κρατών για την επιβίωσή τους μέσα στο άναρχο διεθνές περιβάλλον.

Στην περίπτωση της διάλυσης της Γιουγκοσλαβίας, ο διεθνής παράγοντας έπαιξε μεγάλο ρόλο, κατά ορισμένους τον κρισιμότερο, στην πορεία των πραγμάτων. Για κάποια κράτη η βαλκανική χερσόνησος είναι ζωτικής σημασίας για τα συμφέροντά τους και, συνεπώς, η επέμβασή τους ήταν δεδομένη. Ποιοι και πώς, όμως, επηρέασαν την πορεία των πραγμάτων συμβάλλοντας, έτσι, στην αποσύνθεση της πάλαι ποτέ κραταιάς Γιουγκοσλαβίας; Θα επιχειρήσουμε να αναδείξουμε τη συμβολή του διεθνούς παράγοντα στο τελικό αποτέλεσμα, αφού παρουσιάσουμε ακροθιγώς το γεωπολιτικό πλαίσιο της περιοχής.

2.3.1. Γεωπολιτική στη Γιουγκοσλαβία

Αν και είναι πολλοί οι παράγοντες που συνέβαλαν στη διάλυση του ομοσπονδιακού κράτους της Γιουγκοσλαβίας, υπήρχαν και γεωπολιτικοί λόγοι οι οποίοι υπονόμευσαν την ενότητά του¹³⁴.

Έτσι, η Γερμανία και η Αυστρία ουδέποτε θεώρησαν τη Γιουγκοσλαβία δυνάμει σύμμαχό τους, η οποία θα μπορούσε να επιτρέψει την απρόσκο-

¹³⁴ Πέτρος Σιούσιουρας, *ό.π.*, σελ. 623-625.

πτη έξοδό τους στη Μεσόγειο μέσω της Αδριατικής, κυρίως λόγω της Σερβίας. Γι' αυτό το λόγο ενθάρρυναν, αρχικά, τις αποσχιστικές τάσεις της Σλοβενίας και της Κροατίας και, στη συνέχεια, πρωτοστάτησαν στην ολοκλήρωσή τους, συμπαρασύροντας και τη διεθνή κοινότητα.

Ειδικά για την Αυστρία ήταν ζωτικής σημασίας η έξοδος της στην Αδριατική, καθώς, ως περικλειστο κράτος, δεν είχε πρόσβαση στη θάλασσα. Επιπλέον, η Αυστρία ήταν παραδοσιακός εχθρός της Σερβίας και, επομένως, η στήριξη της Σλοβενίας και της Κροατίας μονόδρομος. Άλλωστε, η κατάρρευση της Γιουγκοσλαβίας ήταν μια πρώτης τάξεως ευκαιρία για την αύξηση της αυστριακής επιρροής στην κεντρική Ευρώπη¹³⁵.

Η Ουγγαρία, πρώην εταίρος της πάλαι ποτέ δυαδικής μοναρχίας της Αυστροουγγαρίας, αντιμετώπιζε, ως περικλειστο κράτος, το ίδιο πρόβλημα. Επιπλέον και η Ουγγαρία αποτελούσε παραδοσιακό εχθρό της Σερβίας, πολλώ μάλλον μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, κατά τον οποίο πολλά εδάφη της Ουγγαρίας πέρασαν στη Γιουγκοσλαβία. Προς την αρνητική της στάση απέναντι στη Σερβία συνέβαλε και το γεγονός της ύπαρξης ουγγρικής μειονότητας στη Βοϊβοντίνια¹³⁶.

Επιπλέον, ούτε η Ιταλία θεωρούσε ότι μπορούσε να έχει οποιοδήποτε όφελος από την ίδρυση της ομοσπονδιακής Γιουγκοσλαβίας. Με την κατάρρευσή της θα μπορούσε να αυξήσει την επιρροή της στην περιοχή. Επίσης, θρησκευτικοί λόγοι συνέβαλαν στην ταύτιση της Ιταλίας με τη Σλοβενία και την Κροατία. Αν και οι δύο τελευταίες χώρες κατείχαν πρώην ιταλικά εδάφη, εντούτοις η ιταλική πολιτική εστίασε μόνο στα μειονοτικά θέματα των Ιταλών που ζούσαν στις χώρες αυτές¹³⁷.

Και στο παρελθόν, η πρόσβαση της Γιουγκοσλαβίας στη θάλασσα υπήρξε η αιτία της ιταλικής προσπάθειας, από κοινού με την Αυστροουγγαρία και με τη συναίνεση της Γερμανίας, για την ανεξαρτητοποίηση της Αλβανίας, η οποία και επιτεύχθηκε. Η Αλβανία, υπο την καθοδήγηση της Αυστρίας, θα αποτελούσε το εμπόδιο στην έξοδο της Σερβίας στη θάλασσα, καθώς η τελευταία αποτελούσε δυνητικό κίνδυνο για τα συμφέροντα της Βιέννης.

Η σταδιακή κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η οποία αδυνατούσε να ελέγξει τους χριστιανικούς πληθυσμούς των δυτικών εδαφών

¹³⁵ Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, *Τα Βαλκάνια Μετά το Τέλος του Ψυχρού Πολέμου*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1994, σελ. 110.

¹³⁶ *Ibid.*, σελ. 110.

¹³⁷ *Ibid.*, σελ. 111.

της, ενέτεινε το φόβο της Αυστρίας. Αν και, όπως έχει υποστηριχθεί, το λογικότερο επακόλουθο θα ήταν η συνεργασία μεταξύ Σερβίας και Αυστρίας, η οποία θα γινόταν ευμενώς δεκτή από τη Σερβία, εντούτοις η Αυστρία επιθυμούσε την υποταγή του νεοσύστατου κράτους¹³⁸.

Η Ρωσία, από την άλλη, ενώ έβλεπε με «θετικό μάτι» την επερχόμενη διάδοχη κατάσταση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στα Βαλκάνια, όπως αυτή διαγραφόταν από τα χριστιανικά βαλκανικά κράτη, εντούτοις δεν ήταν διατεθειμένη να πάρει θέση στο ζήτημα αποκοπής της Σερβίας από την Αδριατική, λόγω των δικών της συμφερόντων. Ως γνωστόν, οι μεγάλες δυνάμεις, ιδίως η Γαλλία και η Μ. Βρετανία, ήταν αρνητικές στη διέλευση ρωσικών πλοίων από τα Στενά, τα οποία βρισκόνταν υπο τον έλεγχο της Τουρκίας. Επομένως, ενδεχόμενη παρέμβαση της Ρωσίας στην Πύλη εγκυμονούσε τον κίνδυνο της οριστικής αποκοπής της πρώτης¹³⁹.

Στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού, ούτε οι Η.Π.Α. έβλεπαν θετικά την ενότητα της Γιουγκοσλαβίας, κυρίως λόγω της Ρωσίας. Αυτό διότι η αποκοπή της Σερβίας από την Αδριατική θα λειτουργούσε αποτρεπτικά στην, έστω και έμμεση, κάθοδο της Ρωσίας στη Μεσόγειο. Επομένως, εφόσον η μόνη διέξοδος της Ρωσίας στη Μεσόγειο θα ήταν τα Στενά του Βοσπόρου, αυτή θα ήταν ελεγχόμενη από την Τουρκία και, κατ' επέκταση, από τις Η.Π.Α., μέσω του Ν.Α.Τ.Ο. Με όρους γεωπολιτικής, η διάσπαση της Γιουγκοσλαβίας έπληττε τη Ρωσία και προωθούσε τα στρατηγικά συμφέροντα των Η.Π.Α. στην περιοχή. Ως εκ τούτου, γεννά πολλά ερωτήματα η, έστω και καθυστερημένη, αμερικανική επέμβαση στη Γιουγκοσλαβία, μέσω του Ν.Α.Τ.Ο., με το πρόσχημα της καταπάτησης ανθρωπίνων δικαιωμάτων από τον Μιλόσεβιτς.

2.3.2. Δυτική Παρέμβαση

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η διάλυση της Γιουγκοσλαβίας ήταν ένα παγκόσμιο γεγονός με διεθνείς προεκτάσεις, καθώς αναδιαμόρφωσε το χάρτη των Βαλκανίων σε πολιτικό, οικονομικό και δημογραφικό επίπεδο. Επιπλέον, ενέπλεξε τις μεγάλες δυνάμεις και πολλούς διεθνείς οργανι-

¹³⁸ Πέτρος Σιούσιουρας, *ό.π.*, σελ. 624.

¹³⁹ Αυτή η ανησυχία επιβεβαιώθηκε το 1841 όταν ο σουλτάνος απαγόρευσε με νόμο τη διέλευση των ρωσικών πλοίων από τα Στενά, κατόπιν συνεννόησης μεταξύ Αγγλίας, Γαλλίας και Πύλης βλ. *Ibid.*, σελ. 625.

σμούς, αποτελώντας πρακτικό πεδίο ελέγχου της αποτελεσματικότητάς τους. Το ενδιαφέρον του διεθνούς παράγοντα ήταν αναμενόμενο, καθώς διακυβεύονταν η αποσταθεροποίηση του διεθνούς συστήματος. Επιπλέον, αναβίωσαν οι εθνοτικοί πόλεμοι στην Ευρώπη, η οποία πίστευε ότι είχαν περάσει στο χρονοντούλαπο της ιστορίας.

Η ανατροπή του κομμουνισμού στην ανατολική Ευρώπη ήταν, ως επί το πλείστον, αναίμακτη. Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και του πυρηνικού ανταγωνισμού των δύο υπερδυνάμεων, η επανένωση της Γερμανίας και οι «βελούδινες επαναστάσεις», οι οποίες εγκαθίδρυναν φιλελεύθερα καθεστώτα στις χώρες της πρώην Ε.Σ.Σ.Δ., δημιούργησαν μια γενική ευφορία. Σύντομα, όμως, επισκιάστηκε από τις βιαιότητες και τις ωμότητες που συντελέστηκαν στη Γιουγκοσλαβία, προκαλώντας την απογοήτευση των φιλελεύθερων, καθώς όλα αυτά συνέβαιναν στην καρδιά της Ευρώπης.

Είναι πολύ σημαντικό να τονιστεί ότι η δυτική πολιτική χαρακτηρίζεται από το φιλελεύθερο ιδεαλισμό, ενώ στην περιοχή των Βαλκανίων κυριαρχεί η Realpolitik¹⁴⁰. Αυτό συνέβαλε αρνητικά στην εξέλιξη της κρίσης, καθώς αγνοήθηκε ο παράγοντας των εθνικών συμφερόντων των βαλκανικών κρατών και το γεγονός ότι αυτά ήταν αλληλένδετα¹⁴¹.

Η αποτυχία της πολιτικής των δυτικών δυνάμεων, οι οποίες ασπάζονται τον φιλελεύθερο ιδεαλισμό, οφείλεται σε δύο παράγοντες¹⁴². Πρώτον, στο γεγονός ότι ο φιλελεύθερος ιδεαλισμός παρουσιάζει ελλείψεις και αδυναμίες σε πρακτικό επίπεδο και, δεύτερον, στη σχετική μείωση της ισχύος των Η.Π.Α., οι οποίες, παράλληλα, συνεχίζουν να επωμίζονται το βάρος της διαχείρισης των διεθνών κρίσεων, προς όφελος των ευρωπαϊκών δυνάμεων. Η Γιουγκοσλαβική κρίση αντιμετωπίστηκε από τη Δύση υπο το πρίσμα των προεκτάσεων που αυτή μπορεί να είχε στην ευρύτερη περιοχή της νοτιοανατολικής και κεντρικής Ευρώπης παρά ως ζήτημα πρωτογενούς σημασίας.

Επιπλέον, επιβεβαιώθηκε ο κυρίαρχος ρόλος των Η.Π.Α. στις διεθνείς εξελίξεις και η ανικανότητα της Ε.Κ. να συλλάβει, να οργανώσει και να υλοποιήσει μια κοινή στρατηγική-πολιτική ασφάλειας και άμυνας, γεγονός που ακόμα και σήμερα χαρακτηρίζει την Ε.Ε. παρά την αδιαμφισβήτητη πρόοδο που έχει σημειωθεί.

¹⁴⁰ Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, *ό.π.*, σελ. 115.

¹⁴¹ Misha Glenny, *ό.π.*, σελ. 635.

¹⁴² Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, *ό.π.*, σελ. 115-116.

Για τις Η.Π.Α. δεν διακυβεύονταν ζωτικά εθνικά και στρατηγικά συμφέροντα στα Βαλκάνια, πολλώ μάλλον που ήταν ήδη απορροφημένες σε άλλα μέτωπα. Δεν επιθυμούσαν να επωμιστούν επιπλέον στρατιωτικό βάρος, εν μέσω οικονομικού ανταγωνισμού με την Ιαπωνία και τη δυτική Ευρώπη. Εξ αρχής, επομένως, προσπάθησαν να μετατοπίσουν το βάρος και την ευθύνη στην Ε.Κ., για την οποία, άλλωστε, το ζήτημα ήταν υψίστης σημασίας, καθώς διαδραματιζόταν στην καρδιά της Ευρώπης. Εκ του αποτελέσματος φάνηκε η ανικανότητα της Ε.Κ. να επιδείξει επάρκεια στη διαχείριση κρίσεων, παρά την αρχική ευφορία που δημιούργησαν οι προσωρινές, όπως αποδείχθηκαν, καταπαύσεις πυρός. Ο συνδυασμός αυτών των δύο, δηλαδή της αμερικανικής απροθυμίας και της ανικανότητας της Ε.Κ., υπήρξε καθοριστικός για την αποτυχία διαχείρισης της γιουγκοσλαβικής κρίσης¹⁴³.

Το παράδοξο, στη συγκεκριμένη περίπτωση, είναι ότι επρόκειτο για μια κρίση η οποία είχε προβλεφθεί ως ενδεχόμενο, τόσο από το Ν.Α.Τ.Ο., όσο και από τη Σ.Ι.Α., η οποία, τον Νοέμβριο του 1990, προέβλεψε πόλεμο στη Γιουγκοσλαβία εντός 18 μηνών και, παρά ταύτα, ο διεθνής παράγοντας φάνηκε να αιφνιδιάζεται.

Όπως προαναφέρθηκε, την κρίσιμη περίοδο 1990-1991, η διεθνής κοινότητα ήταν απορροφημένη με τον πόλεμο στον Περσικό Κόλπο, την επανένωση της Γερμανίας και τις εξελίξεις στη Σοβιετική Ένωση. Οι Η.Π.Α., μέσα από δηλώσεις αξιωματούχων τους, είχαν επιστήσει την προσοχή για την επικείμενη κρίση, αρνούμενες παράλληλα να αναλάβουν το ρόλο του «παγκόσμιου αστυνόμου».

Μέσω της διπλωματικής οδού, προσπάθησε να μετακυλήσει τις ευθύνες στην Ε.Κ., η οποία βρέθηκε ανέτοιμη για ένα τέτοιο εγχείρημα, τόσο πολιτικά, όσο και θεσμικά. Ακόμα και σήμερα, η Ε.Ε. δεν έχει αναπτύξει τους κατάλληλους μηχανισμούς για τη σύλληψη στρατηγικών σχεδίων και την υλοποίησή τους, καθώς πρόκειται για μια «πλαδαρή» ένωση που επιδιώκει το δύσκολο έργο της ευθυγράμμισης της εξωτερικής πολιτικής των κρατών-μελών. Στο γεγονός αυτό να προστεθεί και το σύστημα της εναλλασσόμενης προεδρίας που δεν επιτρέπει τη συσσώρευση γνώσης. Χαρακτηριστικό είναι ότι κατά τη διάρκεια της γιουγκοσλαβικής κρίσης την προεδρία είχε το Λουξεμβούργο¹⁴⁴. Με αυτές τις εγγενείς αδυναμίες, η Ε.Κ.

¹⁴³ Ibid., σελ. 118.

¹⁴⁴ Ibid., σελ. 120.

κλήθηκε να διαχειριστεί την κατάσταση. Επρόκειτο για ένα πραγματικό «crash test» της κοινής ευρωπαϊκής πολιτικής.

Μετά από τις πρώτες εχθροπραξίες, οι Ευρωπαίοι προσπάθησαν να παρέμβουν και να επιβάλλουν εκεχειρία. Το γεγονός, όμως, ότι δεν είχαν αντιληφθεί τα βαθύτερα αίτια του προβλήματος, τους οδήγησε στο να «σέρονονται» από τις πρωτοβουλίες των ηγετών της Γιουγκοσλαβίας, κυρίως του Μιλόσεβιτς, προσπαθώντας να προσαρμοστούν¹⁴⁵. Από την πλευρά τους οι Η.Π.Α., δια στόματος του υπουργού εξωτερικών, Τζέιμς Μπέικερ (James Baker), δήλωσαν πως δεν είχαν κάποιο εθνικό συμφέρον στην υπόθεση και, επομένως, υπήρξε αδιαφορία για την κατάσταση στην περιοχή¹⁴⁶. Με την πάροδο της κρίσης, όμως, τα πράγματα άλλαξαν, καθώς οι εξελίξεις απαιτούσαν αναπροσαρμογές της διεθνούς πολιτικής.

Ιστορικό παρέμβασης

Αρχική πρόθεση των Ευρωπαίων, αλλά και της διεθνούς κοινότητας, στις αρχές του 1991, ήταν η διατήρηση της Γιουγκοσλαβίας, έστω υπό μορφή χαλαρότερης συνομοσπονδίας. Και αυτό διότι, σύμφωνα με την Τελική Πράξη του Ελσίνκι και άλλες διεθνείς αρχές, δεν επιτρεπόταν η βίαιη διάλυση των συνόρων ενός ευρωπαϊκού κράτους. Σε περίπτωση που κάτι τέτοιο συνέβαινε κανείς δεν μπορούσε να προβλέψει τις προεκτάσεις αυτής της ενέργειας. Αυτό αποσκοπούσε και στη διευκόλυνση της μετάβασης των χωρών της ανατολικής Ευρώπης από τον κομμουνισμό στη δημοκρατία ειρηνικά. Επιπλέον, εμφορούμενοι από το φιλελεύθερο ιδεαλισμό, πίστευαν ότι ο εκδημοκρατισμός της Γιουγκοσλαβίας και η φιλελευθεροποίηση της οικονομίας, για την οποία είχαν εναποθέσει τις ελπίδες τους στον μεταρρυθμιστή πρωθυπουργό, Άντε Μάρκοβιτς, θα ικανοποιούσε το λαό της χώρας και θα σηματοδοτούσε τη μετάβαση στην ειρηνική συνύπαρξη μεταξύ των διαφόρων εθνοτήτων¹⁴⁷.

¹⁴⁵ Δημήτρης Καιρίδης, ό.π., σελ. 262.

¹⁴⁶ Να σημειωθεί ότι οι Η.Π.Α. ήταν ήδη απορροφημένες με τον πρώτο πόλεμο στον Περσικό Κόλπο, μετά την εισβολή του Ιράκ στο Κουβέιτ, αλλά και με τις εξελίξεις στη Σοβιετική Ένωση βλ. Ibid.

¹⁴⁷ Charalambos Papatotiriou, *Liberal Idealism Versus Realism: The Yugoslav Case*, εκδ. Institute of International Relations, Athens, 1994, σελ. 19.

Οι Δυτικοί αναρωτιόντουσαν αν έπρεπε να επέμβουν και, σε θετική περίπτωση, πώς θα δικαιολογήσουν μια τέτοια ενέργεια, με αποτέλεσμα να χαθεί πολύτιμος χρόνος και η κρίση να βαθύνει, αφήνοντας ελάχιστο χώρο σε μετριοπαθείς μη εθνικιστικές «φωνές» που καλούσαν για μια δημοκρατική μετάβαση. Με την επέμβασή τους ως μεσολαβητική δύναμη, τον Μάιο του 1991, επιτάχυναν τη διαδικασία διάλυσης υιοθετώντας την εθνικιστική ερμηνεία της διαμάχης, η οποία ενέτεινε την καχυποψία των εθνικιστών. Ουσιαστικά πέτυχαν ακριβώς τα αντίθετα από τα επιδιωκόμενα αποτελέσματα. Αρχικά, οι δυτικές κυβερνήσεις συνυπολόγιζαν το πολιτικό κόστος και τους συσχετισμούς στο εσωτερικό τους, αλλά και το πώς θα επηρέαζε τις σχέσεις τους με τρίτα κράτη η ενδεχόμενη εμπλοκή στην υπόθεση της Γιουγκοσλαβίας. Όσο, όμως, η κατάσταση έβαινε διαρκώς επιδεινούμενη, αυξανόταν και η εμπλοκή τους, μειώνοντας τις αντιφάσεις και προσπαθώντας να την παρουσιάσουν πιο συνεκτική.

Το καλοκαίρι του 1990, με τις κινήσεις της Σλοβενίας και της Κροατίας προς την ανεξαρτητοποίηση και την προετοιμασία των Σέρβων της Κράινα για αυτοάμυνα, δόθηκαν σαφείς προειδοποιήσεις για το τι μέλλει γενέσθαι. Τον Αύγουστο, τα σημάδια ήταν πιο δυσοίωνα με την έναρξη των εχθροπραξιών στην Κροατία και τις ανοιχτές, πλέον, συζητήσεις για ανεξαρτησία της Σλοβενίας, με αποτέλεσμα αυτές οι εξελίξεις να ανησυχήσουν τους διπλωμάτες. Αρχικά, δεν δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση, καθώς κρίθηκε πως δεν διακυβεύονταν σημαντικά εθνικά συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων, ιδιαίτερα σε μια περίοδο κατά την οποία εξέλειπαν οι λόγοι για ανάσχεση της Σοβιετικής Ένωσης. Το στοιχείο, όμως, που συνέβαλε καταλυτικά στην αδράνεια ήταν η γενική ευφορία που επικρατούσε στην Ευρώπη αναφορικά με το μέλλον της παγκόσμιας τάξης. Υπήρχε η πεποίθηση ότι, μέσα σε αυτό το κλίμα, οι απειλές για τη διεθνή ασφάλεια ήταν σε ύφεση και ότι η οικονομία θα αποτελούσε τον οδοδείκτη της διεθνούς τάξης. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να υπάρχει απροθυμία για εμπλοκή στην υπόθεση, με τους πολιτικούς ηγέτες της Ε.Κ. να αγνοούν τις προειδοποιήσεις των υπουργείων εξωτερικών και των γραφείων πληροφοριών.

Στις πρώτες προειδοποιήσεις προέβη ο υπουργός εξωτερικών της Αυστρίας, Αλόις Μοκ (Alois Mock), ο οποίος προσπάθησε να πείσει τις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες για τη σπουδαιότητα της κρίσης στη Γιουγκοσλαβία. Πολλοί στην Ευρώπη έβλεπαν αυτές τις κινήσεις καχύποπτα, καθώς θεωρούσαν ότι η Αυστρία προωθούσε την πολιτική της ατζέντα, γεγονός που

επιβεβαιώθηκε αργότερα με την ανοιχτή υποστήριξη της σλοβενικής απόσχισης από την Αυστρία.

Στη συνέχεια, η Σλοβενία και η Κροατία προέβησαν σε ενέργειες προκειμένου να πείσουν τη διεθνή κοινότητα για την υποστήριξη των αιτημάτων τους. Η Σλοβενία επιδόθηκε σε επισκέψεις στις δυτικές πρωτεύουσες, προκειμένου να τις πείσει ότι η Γιουγκοσλαβία αποτελούσε ένα θνησιγενές, τεχνητό κράτος και η Κροατία προέβη σε βολιδοσκοπήσεις, αλλά και σε μυστικές διαβουλεύσεις στη Βόννη, ζητώντας πληροφορίες από τη Σουηδία και τη Νορβηγία για το πώς πέτυχαν το διαχωρισμό τους το 1905¹⁴⁸.

Στο γενικό κλίμα του 1990 κυριαρχούσε η κατάρρευση του Συμφώνου της Βαρσοβίας, η οικονομία και η ενδεχόμενη εισδοχή νέων κρατών στην Ε.Κ.¹⁴⁹. Επιπλέον, με όλες αυτές τις εξελίξεις και, κυρίως, την προσέγγιση Η.Π.Α.-Ε.Σ.Σ.Δ., το ειδικό βάρος της Γιουγκοσλαβίας στην περιοχή έπαψε να υφίσταται.

Οι Η.Π.Α. έδωσαν έμφαση στα ανθρώπινα δικαιώματα, ενδιαφερόμενες, κυρίως, για την τύχη των Αλβανών του Κοσόβου και παίρνοντας αντισερβική θέση. Το αποτέλεσμα ήταν να αναπτυχθεί, μεταξύ Η.Π.Α. και Σερβίας, συγκρουσιακή σχέση. Παρά ταύτα, ενώ η Σλοβενία κέρδιζε τις εντυπώσεις στο εσωτερικό, η δυτική πολιτική στράφηκε υπέρ του Μιλόσεβιτς, ο οποίος θεωρήθηκε ότι μπορούσε να εγγυηθεί τον οικονομικό φιλελευθερισμό και τον εκδημοκρατισμό της περιοχής. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι θεωρούνταν τεχνοκράτης μεταρρυθμιστής και, πολιτικά, συντηρητικός.

Η ανάδειξη των εθνικιστών στις πρώτες ελεύθερες εκλογές, το 1990, δεν ενεργοποίησε τα αντανακλαστικά των δυτικών ηγετών όσο θα περίμενε κανείς. Εμφορούμενοι από τον ψυχροπολεμικό αντι-κομμουνισμό, υποστήριζαν όποιον ήταν αντι-κομμουνιστής, βλέποντας μια πρώτη τάξεως ευκαιρία ρεβανσισμού. Παράλληλα, οι Η.Π.Α. επιθυμούσαν την αύξηση του ρόλου και της ευθύνης της Ε.Κ. και, κυρίως, της Γερμανίας στην ανατολική Ευρώπη. Ο λόγος ήταν η επιθυμία της Αμερικής να μη σπαταλήσει οικονομικούς πόρους για ένα θέμα που εξελισσόταν στην καρδιά της Ευρώπης, τη στιγμή που η ίδια ήταν ιδιαίτερα απασχολημένη σε άλλα μέρη του πλανήτη, προωθώντας τα ζωτικά της συμφέροντα. Ταυτόχρονα και η Ε.Κ. ήταν απορροφημένη από τις κοσμογονικές αλλαγές που συντελού-

¹⁴⁸ Susan Woodward, ό.π., σελ. 169.

¹⁴⁹ Ibid., σελ. 149-150.

νταν την περίοδο εκείνη, με αποτέλεσμα να επικρατεί η άποψη ότι οι Γιουγκοσλάβοι έπρεπε να λύσουν μόνοι τους τα εσωτερικά τους προβλήματα.

Οι εξελίξεις, όμως, με τις στρατιωτικές κινήσεις στην Κροατία, τον Ιανουάριο του 1991, ώθησαν την κυβέρνηση των Η.Π.Α. να δηλώσει ότι δεν θα επέτρεπε τη χρήση βίας για τη διατήρηση της Γιουγκοσλαβίας. Η κατάσταση κλιμακώθηκε μεταξύ Φεβρουαρίου και Ιουνίου 1991. Τον Φεβρουάριο, η Κροατία και η Σλοβενία ανέστειλαν την εφαρμογή ομοσπονδιακών νόμων στην επικράτειά τους και η συλλογική προεδρία ενέτεινε τις συναντήσεις με τις επιμέρους Δημοκρατίες για την εύρεση ειρηνικής λύσης στο θέμα της διαδοχής της Γιουγκοσλαβίας. Τον Μάιο, η Κροατία δήλωσε πως θα προχωρούσε σε δημοψήφισμα για τη διακήρυξη της ανεξαρτησίας της. Αυτά τα γεγονότα, σε συνδυασμό με κάποιες στρατιωτικές κινήσεις, άρχισαν να ενεργοποιούν τα ανταντακλαστικά της Ε.Κ., καθιστώντας σαφές ότι η κατάσταση θα μπορούσε να καταλήξει σε αιματηρές συγκρούσεις. Ήταν η ευκαιρία της Ε.Κ. να αποδείξει την προσήλωσή της στην ειρηνική διευθέτηση των διαφορών. Πολλοί, όμως, θεωρούσαν ότι αυτή η στιγμή είχε παρέλθει ανεπιστρεπτή και η κατάσταση ήταν ήδη μη αναστρέψιμη.

Η έλλειψη συνοχής και η πολυφωνία στην Ε.Κ. για τον πόλεμο στον Περσικό Κόλπο, δημιούργησε μια αίσθηση ντροπής στους Ευρωπαίους ηγέτες, καθώς την ίδια χρονιά διεξάγονταν οι διαπραγματεύσεις για τη Συνθήκη του Μάαστριχτ. Έτσι, το ευρωπαϊκό ενδιαφέρον άρχισε να γίνεται πιο έντονο για τη Γιουγκοσλαβική περίπτωση, καθώς η Ε.Κ. επιθυμούσε να επιδείξει αποφασιστικότητα και ικανότητα για μια κοινή εξωτερική πολιτική. Αυτό εξυπηρετούσε και τα αμερικανικά συμφέροντα που από καιρό πίεζαν την Ευρώπη προς την κατεύθυνση της ανάληψης ευθύνης σε μια περιοχή που, πλέον, δεν ήταν ζωτικής σημασίας για τις Η.Π.Α. Έχει υποστηριχθεί και η άποψη ότι η Αμερική έψαχνε τρόπο να διασώσει το Ν.Α.Τ.Ο. και ώθησε την Ευρώπη στην ανάληψη μιας δράσης την οποία γνώριζε, εκ των προτέρων, ότι δεν θα μπορούσε να φέρει εις πέρας, με αποτέλεσμα να αναγκαστεί να ζητήσει την αμερικανική βοήθεια, αποδεικνύοντας, έτσι, τη συνεχιζόμενη σπουδαιότητα του Ν.Α.Τ.Ο. και των Η.Π.Α. γενικότερα¹⁵⁰.

Επιπλέον, πέραν του γεγονότος ότι η αντίδραση της Ε.Κ. ήρθε πολύ καθυστερημένα, δεν έλαβε σοβαρά υπόψη της τους τοπικούς εθνικισμούς. Η

¹⁵⁰ Ibid., σελ. 158.

πρώτη ενέργεια της Ε.Κ. ήταν η αποστολή του Προέδρου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, Ζακ Ντελόρ (Jacques Delors) και του τότε προεδρεύοντα στην Προεδρία της Ε.Κ. και πρωθυπουργού του Λουξεμβούργου, Ζακ Σάντερ (Jacques Santer). Η πρόταση που τέθηκε στο τραπέζι ήταν η οικονομική ενίσχυση της Γιουγκοσλαβίας και η σύναψη συμφωνίας σύνδεσης με την Ε.Κ., με αντάλλαγμα την ειρηνική διευθέτηση των συνταγματικών διαφορών μεταξύ των γιουγκοσλαβικών Δημοκρατιών, στο πλαίσιο μιας δημοκρατικής συνομοσπονδίας, με σεβασμό στα δικαιώματα των μειονοτήτων και τον διορισμό του Στίπε Μέσιτς (Stipe Mesic), ο οποίος είχε μπλοκαριστεί από τη Σερβία, στην προεδρία της Γιουγκοσλαβίας¹⁵¹. Αγνοώντας, όμως, τις συνέπειες αυτών των όρων στο εσωτερικό της χώρας, πρόσθεσαν και τον όρο να παραμείνει η Γιουγκοσλαβία ενωμένη. Η πρόταση, όμως, ήρθε τη στιγμή που στην Κροατία είχαν ήδη ξεκινήσει οι εχθροπραξίες με αποτέλεσμα να χαθεί μια ευκαιρία τερματισμού της κρίσης.

Σταδιακά, η ιταλική πολιτική άρχισε να αλλάζει, βλέποντας με συμπάθεια την απόσχιση της Σλοβενίας και της Κροατίας. Εν τω μεταξύ, η Αυστρία, καίτοι ισχυρός και εξ αρχής υποστηρικτής της ανεξαρτησίας των δυο χωρών, μετρίασε τη ρητορική της εν όψει των ενταξιακών διαπραγματεύσεων για την εισδοχή της στην Ε.Κ.

Η Αμερική ταυτίστηκε με την ευρωπαϊκή γραμμή και δήλωσε, στις 21 Ιουνίου 1991, τέσσερις ημέρες πριν από τις διακηρύξεις ανεξαρτησίας της Σλοβενίας και της Κροατίας, έτοιμη να προσφέρει βοήθεια εάν αποκατασταθεί η εσωτερική τάξη. Επιπλέον, δήλωσε την απροθυμία της για αναγνώριση της Σλοβενίας και της Κροατίας, θεωρώντας παράνομη ενδεχόμενη μονομερή απόσχιση. Από τη μια, επιθυμούσε μια ενωμένη Γιουγκοσλαβία, από την άλλη, όμως, δήλωσε πως δεν είναι διατεθειμένη να χρησιμοποιήσει στρατιωτική ισχύ για την υποστήριξη της θέσης της. Η πολιτική των Η.Π.Α. δέχθηκε έντονη κριτική από τους Σλοβένους και τους Κροάτες, καθώς θεωρούσαν πως έδινε το πράσινο φως για την επέμβαση του ομοσπονδιακού στρατού.

Στη συνέχεια, δεύτερη κίνηση της Ε.Κ. θεωρείται η συμπερίληψη του γιουγκοσλαβικού ζητήματος στην ατζέντα της Δ.Α.Σ.Ε. (νυν Ο.Α.Σ.Ε.), τον Ιούνιο του 1991. Εκεί φάνηκε η αναποτελεσματικότητα της Δ.Α.Σ.Ε., καθώς η Σοβιετική Ένωση, φοβούμενη μελλοντικές αναμίξεις της Δ.Α.Σ.Ε. στην ευρύτερη περιοχή της, μπλόκαρε οποιαδήποτε απόφαση για δράση. Εξάλλου, στις 25-26 Ιουνίου, η Σλοβενία και η Κροατία διακήρυξαν αιφνι-

¹⁵¹ Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, ό.π., σελ. 121· Susan Woodward, ό.π., σελ. 160.

διαστικά την ανεξαρτησία τους και ξέσπασε ο σύντομος πόλεμος της Σλοβενίας, επιβεβαιώνοντας την ανικανότητα της Δ.Α.Σ.Ε. με τον πιο τραγικό τρόπο.

Η Σλοβενία έστειλε στρατιωτικές μονάδες για την επιτήρηση των συνόρων της και αντικατέστησε τις πινακίδες στους δρόμους, οι οποίες, πλέον, υποδείκνυαν τη Δημοκρατία της Σλοβενίας και όχι τη Γιουγκοσλαβία. Σε μια συμβολική κίνηση, ο Αυστριακός Γενικός Πρόξενος παρέστη στους εορτασμούς ανεξαρτησίας στις 26 Ιουνίου, με τον γιουγκοσλαβικό στρατό να προειδοποιεί ότι θα προβεί σε όλα τα αναγκαία μέτρα για την προστασία της εδαφικής ακεραιότητας του κράτους. Εν τω μεταξύ, το σερβικό «μπλοκάρισμα» στο διορισμό του Μέσιτς στην ομοσπονδιακή προεδρία, είχε ως αποτέλεσμα να μην είναι σαφές ποιος είχε το συνταγματικό έλεγχο του στρατού.

Στις 25 Ιουνίου, παρά το συνταγματικό κενό, το κοινοβούλιο και η κυβέρνηση διέταξαν την ανάπτυξη του ομοσπονδιακού στρατού στα σύνορα με την Αυστρία και την Ιταλία, προκειμένου να επιβεβαιώσουν τον ομοσπονδιακό έλεγχο των συνόρων και την ομοσπονδιακή κυριαρχία. Έχει υποστηριχθεί ότι η ενέργεια του ομοσπονδιακού στρατού ήταν πραξικοπηματική, καθώς δεν είχε την έγκριση του συλλογικού προεδρείου, το οποίο είχε περιέλθει σε παραλυσία¹⁵².

Μετά την επέμβαση, στις 27 Ιουνίου, του γιουγκοσλαβικού στρατού στα βόρεια σύνορα της Σλοβενίας, η Ε.Κ. απέστειλε τη λεγόμενη Τρόικα, η οποία αποτελείται από τον υπουργό εξωτερικών της προεδρεύουσας χώρας στην Ε.Κ., τον προκάτοχό του και το διάδοχό του¹⁵³, προκειμένου να μεσολαβήσει για την επίτευξη εκεχειρίας. Η αποστολή κατέφθασε το βράδυ της 28^{ης} Ιουνίου 1991 και, μέσα από διαπραγματεύσεις στο Βελιγράδι και στο Ζάγκρεμπ, έπεισε τους εμπλεκόμενους σε ανακωχή. Ευφορία επικράτησε σε όλη την Ε.Κ., η οποία θεώρησε ότι έλυσε το γιουγκοσλαβικό πρόβλημα, με τον υπουργό εξωτερικών του Λουξεμβούργου και μέλος της Τρόικα, Ζακ Πους (Jacques Poos), να δηλώνει ότι «αυτή είναι η ώρα της Ευρώπης»¹⁵⁴. Η απογοήτευση ήρθε σε λιγότερο από εικοσιτέσσερις ώρες. Το επόμενο πρωί ο γιουγκοσλαβικός στρατός δρούσε ανεξέλεγκτα και η

¹⁵² Δημήτρης Καιρίδης, ό.π., σελ. 212.

¹⁵³ Εν προκειμένω η Τρόικα αποτελείτο από τον Jacques Poos (Λουξεμβούργο), τον Gianni de Michelis (Ιταλία) και τον Hans van den Broek (Ολλανδία) βλ. James Gow, *Triumph of the Lack of Will*, εκδ. Hurst & Company, London, 1997, σελ. 50.

¹⁵⁴ Catherine Guicherd, "The Hour of Europe: Lessons from the Yugoslav Conflict", *Fletcher Forum of World Affairs*, Vol. 17 (1993), pp. 159-181, σελ. 159.

Σλοβενία σημείωσε επιτυχίες στο πεδίο της μάχης. Στις 29 Ιουνίου η Σλοβενία, διακηρύσσοντας ότι δεν αποτελούσε κομμάτι της Γιουγκοσλαβίας, δεν συμμετείχε στην ομοσπονδιακή προεδρία για τον διορισμό του Κροάτη Στίπε Μέσιτς, ως προέδρου αυτής.

Η Τρόικα επέστρεψε σε δύο ημέρες, την 1^η Ιουλίου, κατόπιν αιτήματος της Αυστρίας, για περαιτέρω διαπραγματεύσεις, όπου κατέστη σαφές ότι η κατάπαυση πυρός ήταν δύσκολο να εφαρμοστεί. Αυτό διότι οι όροι της συμφωνίας ήταν κρίσιμοι, καθώς θα καθόριζαν την ισορροπία ισχύος στην περιοχή εντός των τρίμηνων διαπραγματεύσεων που προέβλεπε η πρόταση της Ε.Κ.¹⁵⁵. Για να εντείνει τις πιέσεις, η Ε.Κ. επέβαλε εμπάργκο εξοπλισμών στη Γιουγκοσλαβία. Εν τω μεταξύ, η επέμβασή της πέτυχε την επικύρωση του διορισμού του Μέσιτς στην προεδρία της Γιουγκοσλαβίας. Στις 4 Ιουλίου, η Ε.Κ. απέστειλε μια ομάδα διαμεσολάβησης, αποτελούμενη από διπλωμάτες, προκειμένου να διευκολύνουν τις διαπραγματεύσεις μεταξύ των εμπλεκόμενων μερών. Πλέον, είχε γίνει σαφές στην Ε.Κ. ότι το γιουγκοσλαβικό πρόβλημα αποτελούσε απειλή για τη συλλογική της ασφάλεια. Η Susan Woodward διακρίνει ως κομβικό σημείο αλλαγής της ευρωπαϊκής πολιτικής τη στιγμή που η διαμάχη μεταξύ Σλοβενίας και ομοσπονδιακής κυβέρνησης, αναφορικά με το θέμα της κυριαρχίας, πέρασε σε στρατιωτικό επίπεδο¹⁵⁶.

Τελικά, στις 7 Ιουλίου, η Τρόικα κατάφερε να τερματίσει τον δεκαήμερο Σλοβενικό Πόλεμο με τη Διακήρυξη του Brioni¹⁵⁷. Καταλυτικό ρόλο στην επίτευξη της συμφωνίας έπαιξε ο γιουγκοσλαβικός στρατός, ο οποίος δεν κλιμάκωσε τις ενέργειές του, αλλά, αντιθέτως, αποδέχθηκε την απόσχιση της Σλοβενίας. Επιπλέον, στις 18 Ιουλίου αποφασίστηκε η απόσυρσή του από τη Σλοβενία εντός προθεσμίας τριών μηνών¹⁵⁸. Βέβαια το πρόβλημα δεν λύθηκε, καθώς εκκρεμούσε το ζήτημα των Σέρβων της Κροατίας και της Βοσνίας. Έχει υποστηριχθεί η άποψη ότι η Διακήρυξη του Brioni εξυπηρετούσε το πρώτο βήμα των σερβικών εθνικιστικών στόχων, που ήταν η αποχώρηση της Σλοβενίας, προκειμένου να επαναχαράξουν τα εσωτερικά σύνορα με μόνο «πρόβλημα» την Κροατία.

Εν τω μεταξύ, το ίδιο καλοκαίρι, κλιμακώθηκε ο πόλεμος που μαινόταν στην Κροατία. Η Δύση ήταν αντιμέτωπη με ένα δίλημμα, το οποίο δη-

¹⁵⁵ James Gow, *ό.π.*, σελ. 51.

¹⁵⁶ Susan Woodward, *ό.π.*, σελ 163.

¹⁵⁷ *Ibid.*, σελ. 52· Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, *ό.π.*, σελ. 123.

¹⁵⁸ James Gow, *ό.π.*, σελ. 52.

μιούργησαν οι μονομερείς αποσχίσεις και αυτό αφορούσε το περίπλοκο θέμα της αυτοδιάθεσης των λαών, δικαίωμα το οποίο ήταν ενσωματωμένο στη Χάρτα των Ηνωμένων Εθνών και στις Συμφωνίες του Ελσίνκι. Ήταν ένα θέμα που διαίρεσε τη διεθνή πολιτική στην περίπτωση της Γιουγκοσλαβίας, καθώς ήταν επιδεκτικό διαφορετικών ερμηνειών¹⁵⁹.

Παρά ταύτα, η Ε.Κ. αγνόησε αυτό το δίλημμα και αντιμετώπισε την κατάσταση υπο το πρίσμα της ευρωπαϊκής ασφάλειας, υποβιβάζοντάς το, παράλληλα, σε διαμάχη συνόρων μεταξύ της Σλοβενίας και της ομοσπονδιακής κυβέρνησης και επιδιώκοντας απλώς την κατάπαυση πυρός. Το γεγονός ότι παραμέρισαν την ασάφεια των πολιτικών θεμάτων που διακυβευόνταν, υπονόμεισε και καταδίκασε τις προσπάθειές τους σε αποτυχία¹⁶⁰.

Να σημειωθεί ότι το κρίσιμο δεύτερο εξάμηνο του 1991 η προεδρία της Ε.Κ. πέρασε στα χέρια της Ολλανδίας. Βλέποντας ότι η συνέχεια της πολυεθνικής Γιουγκοσλαβίας ήταν αδύνατη, καθώς τα σύνορα των επιμέρους Δημοκρατιών δεν ταυτίζονταν με τα όρια των εθνοτήτων, η Ολλανδία προέβη σε μια πρόταση. Πρότεινε, ως εναλλακτική στην αναγνώριση των ομοσπονδιακών Δημοκρατιών με προστασία των μειονοτήτων, την αναγνώριση των εθνοτήτων με επαναχάραξη των συνόρων μέσα στη Γιουγκοσλαβία με τέτοιο τρόπο ώστε οι Κροάτες να ζουν στην Κροατία και οι Σέρβοι στη Σερβία. Θεώρησαν ότι οι αναγνωρίσεις των Δημοκρατιών θα ήταν άσκοπες, καθώς στα νέα κράτη θα ενυπήρχαν οι διενέξεις. Η πρόταση αυτή κατηγορήθηκε για προώθηση των σερβικών θέσεων. Οι εμπνευστές της, όμως, υποστήριξαν ότι στη συγκεκριμένη ρύθμιση θα έπρεπε να περιληφθεί και το Κόσοβο, το οποίο θα αναγνωριζόταν ως συντακτική εθνότητα της Γιουγκοσλαβίας, γεγονός που ήταν αντίθετο με τις επιθυμίες του Μιλόσεβιτς¹⁶¹.

Όπως παρατηρεί ο Τάσος Τέλλογλου, «αναρωτιέται κανείς τι διαφορετικό έκαναν τα μέλη της ομάδας επαφής και οι Ηνωμένες Πολιτείες με τη μονογραφή της συμφωνίας του Ντίιτον στις 21 Νοεμβρίου 1995»¹⁶². Και συνεχίζει επισημαίνοντας ως μόνη διαφορά ότι «η ολλανδική πρόταση θα μπορούσε να εφαρμοστεί ήδη από τις 29 Ιουλίου 1991, οπότε το συμβούλιο

¹⁵⁹ Για πληρέστερη ανάλυση βλ. Raju Thomas, *ό.π.*, σελ. 285-301.

¹⁶⁰ Susan Woodward, *ό.π.*, σελ. 165.

¹⁶¹ Τάσος Τέλλογλου, *Η Γερμανική Πολιτική στον Γιουγκοσλαβικό Χώρο (1991-1995): Χρόνια Καλών Προθέσεων*, εκδ. Πόλις, Αθήνα, 1996, σελ. 26-27.

¹⁶² *Ibid.*, σελ. 27.

υπουργών απέρριψε και τυπικά την πρόταση της Χάγης, αλλά με 250.000 νεκρούς και 2.500.000. πρόσφυγες λιγότερους»¹⁶³.

Υπήρχαν τρεις βασικές θέσεις αναφορικά με τον τρόπο εφαρμογής των αρχών του φιλελευθερισμού για τον τερματισμό της κρίσης, γεγονός που καταδεικνύει την πολυφωνία που υπήρχε με αποτέλεσμα να χαθεί πολύτιμος χρόνος¹⁶⁴.

Η βρετανική θέση, υποστήριζε ότι δεν έπρεπε να αναγνωριστεί διεθνώς καμία αποσχισθείσα Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας, αν προηγουμένως δεν υπήρχε συμφωνία μεταξύ των αντιμαχόμενων πλευρών. Την άποψη αυτή υιοθέτησαν και οι Η.Π.Α. Η θέση αυτή αποσκοπούσε στο να αποφευχθεί η επικύρωση προϊόντων βίας και μονομερών ενεργειών που είχαν ως αποτέλεσμα την προσφυγή στη βία, καθώς θα δημιουργούνταν αρνητικό προηγούμενο το οποίο θα οδηγούσε σε ένα νόμιμο συγκρούσεων στην ανατολική Ευρώπη και στη Σοβιετική Ένωση. Έπρεπε να προωθηθεί η ειρηνική διευθέτηση των διαφορών, μέσω της εύρεσης ενός ελάχιστου σημείου σύγκλισης που θα ικανοποιούσε όλες τις πλευρές, με τη Διεθνή Κοινότητα να μην ξεφεύγει από τον μεσολαβητικό της ρόλο. Αυτό που δεν προβλέφθηκε είναι η πιθανότητα να μην μπορεί να επιτευχθεί αμοιβαία ικανοποίηση όλων των πλευρών. Στην προκειμένη περίπτωση αυτό ακριβώς ίσχυε, καθώς επρόκειτο για «παίγνιο μηδενικού αθροίσματος». Οι θέσεις μεταξύ Σερβίας και Κροατίας ήταν ασυμβίβαστες. Η Σερβία ήταν σθεναρά αντίθετη στον «εγκλωβισμό» των Σέρβων εντός της Κροατίας, λόγω ενδεχόμενης απόσχισής της, ενώ η Κροατία, από την άλλη, όχι απλά δεν ήταν διατεθειμένη να παραχωρήσει εδάφη της, αλλά είχε και βλέψεις προς τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, ακόμα και προς τη Σερβία.

Τέλος, η πρόταση αυτή δεν είχε μηχανισμούς πίεσης προκειμένου να εξασφαλισθεί η επιτυχία, πολλώ μάλλον που τόσο η προσφορά οικονομικής βοήθειας, τον Μάιο του 1991, όσο και το εμπάργκο, τον Ιούλιο του 1991, δεν ήταν αρκετά για την επίτευξη του επιδιωκόμενου αποτελέσματος.

Η γαλλική θέση, ενώ ταυτιζόταν με τη βρετανική ως προς τη μη αναγνώριση των μονομερών αποσχίσεων, εντούτοις διέφερε ως προς τα μέσα που θεωρούσε απαραίτητα για την επίλυση της κρίσης. Ενώ η βρετανική θέση υποστήριζε τη χρήση της διπλωματικής οδού, η γαλλική πρότεινε τη χρήση ισχυρών ευρωπαϊκών δυνάμεων, υπο τη διοίκηση της Δ.Ε.Ε. Συγκεκρι-

¹⁶³ Ibid.

¹⁶⁴ Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, ό.π., σελ. 124-136.

κριμένα, επιθυμούσε ανάπτυξη των δυνάμεων μεταξύ των εμπολέμων και όχι απλά την εφαρμογή μιας ειρηνευτικής αποστολής¹⁶⁵. Πρόκειται για μια σαφώς προωθημένη θέση, η οποία θα συνέβαλε στην ανάπτυξη της κοινής αμυντικής πολιτικής της Ε.Κ. πλην, όμως, δεν υπήρχαν οι κατάλληλες υποδομές, αλλά ούτε και η πολυτέλεια του χρόνου.

Μια τέτοια πρόταση έβρισκε κάθετα αντίθετο τον Μιλόσεβιτς, ο οποίος προειδοποίησε για ένα τέτοιο ενδεχόμενο με στρατιωτική εμπλοκή. Έχοντας την αρνητική εμπειρία του παρόμοιου ιρλανδικού προβλήματος των αρχών του εικοστού αιώνα, η Βρετανία απέρριψε πάραυτα τη γαλλική πρόταση στη συνάντηση των υπουργών εξωτερικών της Ε.Κ.

Η γερμανική θέση αποτέλεσε τον πιο καθοριστικό διεθνή παράγοντα που επηρέασε την εξέλιξη της κρίσης. Αρχικά, η Γερμανία, ακολουθούσε την κοινή ευρωπαϊκή γραμμή της τήρησης αποστάσεων από τις αποσχίσεις και της επιδίωξης λύσης στο πλαίσιο μιας χαλαρής συνομοσπονδίας. Καθώς, όμως, η επανένωση της Γερμανίας βασίστηκε στην αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών, η πολιτική της άρχισε να αλλάζει, προσανατολιζόμενη, πλέον, στην αναγνώριση της Σλοβενίας και της Κροατίας. Θεωρούσε «χρέος» της να υποστηρίξει το ίδιο δικαίωμα και τη δημοκρατία στις εμπλεκόμενες περιοχές.

Υπάρχει ένα ζήτημα, όμως, που έχει εγείρει πολλές συζητήσεις και συγκρούσεις στο πλαίσιο του Διεθνούς Δικαίου και άλλων διεθνών αρχών και κανόνων. Από τη μια η αναγνώριση της αυτοδιάθεσης των Σλοβένων και των Κροατών και από την άλλη η αρχή της ακεραιότητας των συνόρων τους, στα οποία επέμενε η Γερμανία, απέκλειε τους Σέρβους της Κροατίας ακριβώς από το ίδιο δικαίωμα στην αυτοδιάθεση¹⁶⁶.

Η Γερμανία στήριξε τη θέση της σε δύο επιχειρήματα. Σύμφωνα με το πρώτο, πίστευε ότι η αναγνώριση της Σλοβενίας και της Κροατίας θα τερμάτιζε τις εχθροπραξίες, καθώς η Σερβία θα φοβόταν τα ενδεχόμενα αντίποινα της διεθνούς κοινότητας, από τη στιγμή που, πλέον, κάθε σερβική επίθεση θα λαμβάνονταν υπόψη ως εισβολή σε κυρίαρχα κράτη, με αποτέλεσμα η σερβική επιθετικότητα να περιοριστεί¹⁶⁷. Η άποψη αυτή δεν βρήκε αποδοχή στην υπόλοιπη Ευρώπη και κατέδειξε τον υπέρμετρο ιδε-

¹⁶⁵ Στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Σεπτεμβρίου του 1991, οι ανάγκες της επέμβασης υπολογίζονταν σε 30.000 στρατιωτικό προσωπικό βλ. *Ibid.*, σελ. 126.

¹⁶⁶ Για μια λεπτομερή ανάλυση του θέματος από πλευράς Διεθνούς Δικαίου βλ. Πέτρος Σιούσιουρας, *ό.π.*, σελ. 631-634.

¹⁶⁷ Susan Woodward, *ό.π.*, σελ. 146-147.

αλισμό της Γερμανίας, πολλώ μάλλον που εκ του αποτελέσματος αποδείχθηκε λανθασμένη.

Το δεύτερο επιχείρημα θεωρούσε ότι ο επιτιθέμενος ήταν η Σερβία και ο Γιουγκοσλαβικός στρατός, ο οποίος ήταν, κυρίως, σερβικός. Παρά ταύτα, αγνοούσε τα προβλήματα και τις αιτιάσεις των Σέρβων της Κροατίας, οι οποίοι δεν αντιμετωπίστηκαν φιλικά από τον Τούτζμαν και, επομένως, η σερβική συμπεριφορά μπορούσε να δικαιολογηθεί για λόγους εθνικού συμφέροντος, τους οποίους, όπως έχει τονιστεί, επέμενε να αγνοεί η ευρωπαϊκή πολιτική. Επιπροσθέτως, η γερμανική κοινή γνώμη επηρεάστηκε από τον τύπο, ο οποίος εξαπέλυσε δριμυία κριτική κατά του Μιλόσεβιτς, υποστηρίζοντας, παράλληλα, το δικαίωμα της Σλοβενίας και της Κροατίας στην απόσχιση¹⁶⁸. Έτσι, σύσσωμος ο πολιτικός κόσμος και η κοινή γνώμη της Γερμανίας ανέπτυξαν αντι-σερβικά αισθήματα. Προς την ίδια κατεύθυνση συνέβαλαν και οι ιστορικοί δεσμοί της Γερμανίας με τη Σλοβενία και την Κροατία, αλλά και ο καθολικισμός, το λόμπυ του οποίου υποκίνησε τις αποσχίσεις. Σημαντική ήταν και η υποστήριξη του Βατικανού για την ανεξαρτησία των δύο καθολικών, ως επί το πλείστον, Δημοκρατιών. Το Βατικανό άσκησε σημαντική επιρροή στη βαυαρική πτέρυγα του κυρίαρχου γερμανικού κόμματος, C.S.U., αλλά και στο κόμμα του Χέλμουτ Κολ (Helmut Kohl), C.D.U.¹⁶⁹.

Η γερμανική θέση είχε το μειονέκτημα ότι ήταν υπερβολικά μεροληπτική κατά των Σέρβων, ενώ, παράλληλα, ερμήνευε τα γεγονότα μονόπλευρα και ως αποτέλεσμα του σερβικού μεγαλοϊδεατισμού.

Η Γερμανία, έχοντας ισχυρούς ιστορικούς και θρησκευτικούς δεσμούς με τη Σλοβενία και την Κροατία, πρωτοστάτησε στην προσπάθεια να πεισθούν οι υπόλοιποι Ευρωπαίοι και η διεθνής κοινότητα για την αναγκαιότητα της αναγνώρισης των πρώην Δημοκρατιών της Γιουγκοσλαβίας¹⁷⁰. Οι προσπάθειες για ανεξαρτησία υποστηρίχθηκαν και από την Αυστρία, τη Δανία, την Ουγγαρία και τη Σουηδία. Από την άλλη, η Μεγάλη Βρετανία, η Γαλλία, η Ρωσία και οι Η.Π.Α., υποστήριζαν την ενωμένη Γιουγκοσλαβία¹⁷¹. Επιπλέον, η Κροατία είχε συχνές μυστικές διαβουλεύσεις, αναφορικά με την επικείμενη απόσχισή της, στη Βόννη, ζητώντας πληροφορίες από τη Σουηδία και τη Νορβηγία για το πώς πέτυχαν τον διαχωρισμό τους

¹⁶⁸ Ibid., σελ. 149.

¹⁶⁹ Ibid.

¹⁷⁰ Δημήτρης Καιρίδης, *ό.π.*, σελ. 263.

¹⁷¹ Kate Hudson, *ό.π.*, σελ. 91.

το 1905, όπως προαναφέρθηκε. Μέσα σε αυτό το κλίμα και με αυτούς τους συσχετισμούς, η Γερμανία επιδόθηκε σε μια «κούρσα» προκειμένου να πείσει τη διεθνή κοινότητα να υποστηρίξει τη θέση της.

Αρχικά, η γερμανική θέση απορρίφθηκε και, παρά τις πιέσεις, η Ε.Κ. ακολουθούσε τη βρετανική γραμμή, η οποία απολάμβανε και την αμερικανική υποστήριξη. Μετά από τις αλλεπάλληλες ευρωπαϊκές μεσολαβητικές αποτυχίες, αποφασίστηκε, στις 2 Σεπτεμβρίου 1991, η σχετική συζήτηση να συνεχιστεί στη Χάγη, στο πλαίσιο ειδικής Διάσκεψης για τη Γιουγκοσλαβία, υπο την προεδρία του Λόρδου Κάρινγκτον (Lord Carrington)¹⁷². Η Διάσκεψη κατέληξε σε τρεις βασικές οδηγίες. Πρώτον, ότι δεν θα γίνει αποδεκτή καμία μονομερής ή βίαιη αλλαγή των συνόρων, γεγονός που απέκλειε και τις αποσχίσεις της Σλοβενίας και της Κροατίας. Δεύτερον, προσήλωση στην προστασία των μειονοτήτων, το οποίο αφορά και τις σερβικές μειονότητες, κυρίως στην Κροατία, αλλά και αλλού. Τρίτον, ότι πρέπει να γίνει μια ολοκληρωμένη συζήτηση στην οποία θα πρέπει να τεθούν, τόσο οι ανησυχίες, όσο και οι επιδιώξεις των αντιμαχόμενων πλευρών.

Παρά τις προσπάθειες της Διάσκεψης να καθησυχάσει όλες τις πλευρές, μέσω των τριών οδηγιών που προαναφέρθηκαν, μέχρι τον Σεπτέμβριο του 1991 δεν είχε σημειωθεί πρόοδος. Την κατάσταση επιδείνωσε η εντεινόμενη σερβική επιθετικότητα, με στρατηγικά άσκοπες και αιματηρές ενέργειες στο Βούκοβαρ (Vukovar) και στο Ντουμπρόβνικ (Dubrovnik), οι οποίες οδήγησαν στην απομόνωση της Σερβίας και στο να χάσει τη μάχη των εντυπώσεων και τη διεθνή νομιμοποίηση και υποστήριξη.

Τα γεγονότα αυτά, σε συνδυασμό με την κλιμάκωση της βίας, παρά τις εκκλήσεις των Ευρωπαίων ηγετών και της πίεσης των Μ.Μ.Ε., οδήγησαν την ευρωπαϊκή πολιτική, πιο σθεναρά, προς την κατεύθυνση της μη επικύρωσης των αλλαγών των συνόρων που θα προέρχονταν από τη χρήση βίας, με σκοπό να αποφευχθεί η δημιουργία ενός επικίνδυνου προηγούμενου. Ενδεχόμενη επικύρωση των σερβικών στρατιωτικών επιτυχιών, που τότε λάμβαναν χώρα, θα άνοιγε τον ασκό του Αιόλου και η προσφυγή στη χρήση βίας θα επεκτεινόταν και σε άλλες περιοχές.

Ως εκ τούτου, η Ε.Κ. κατέληξε στην επιλεκτική εφαρμογή του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης, με βάση τα εσωτερικά σύνορα των Δημοκρατιών. Αυτό λειτουργούσε υπέρ των Σλοβένων και των Κροατών και σε βάρος των Σέρβων της Κροατίας. Εξάλλου, η ευρωπαϊκή διπλωματία, για τους

¹⁷² Για περισσότερη ανάλυση βλ. James Gow, *ό.π.*, σελ. 53-60.

λόγους που προαναφέρθηκαν, είχε στραφεί στην αναγνώριση της Σλοβενίας και της Κροατίας ως τετελεσμένο γεγονός. Η στάση αυτή εύλογα θεωρήθηκε απαράδεκτη από τους Σέρβους, καθώς θα σήμαινε τη συρρίκνωσή της, κάτι το οποίο θεωρούσε κατάφωρη αδικία με βάση το φόρο αίματος που πλήρωσε στους Βαλκανικούς και στους Παγκόσμιους Πολέμους.

Τον Ιούνιο του 1991, η Ε.Κ. είχε χάσει άλλη μια σημαντική ευκαιρία με την άρνησή της να αποδεχθεί την πρόταση της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης και της Π.Γ.Δ.Μ., σύμφωνα με την οποία το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης θα έπρεπε να ασκείται μόνο από ένα έθνος που ήδη ζούσε στα όρια μιας ομοσπονδιακής Δημοκρατίας και όχι από κάθε ομάδα ενός λαού που ήταν διεσπαρμένος σε περισσότερες Δημοκρατίες¹⁷³.

Η μόνη ελπίδα επιβίωσης της Γιουγκοσλαβίας θα ήταν το να συμφωνήσουν οι δύο πλευρές για το καθεστώς των συνόρων. Με βάση την κατεύθυνση που είχε πάρει η ευρωπαϊκή πολιτική, όμως, η οποία ευνοούσε τις αποσχιστικές δυνάμεις, δεν δόθηκε κίνητρο στην Κροατία για κάτι τέτοιο. Αντιθέτως, η ίδια η πολιτική της Ε.Κ. καταδίκασε την ειρηνική επίλυση της κρίσης¹⁷⁴.

Μετά από τις αποτυχίες της Διάσκεψης της Χάγης, η Ε.Κ. προχώρησε στη σύσταση μιας Επιτροπής Διαιτησίας υπο τον Γάλλο συνταγματολόγο, Ρόμπερτ Μπατεντέρ (Robert Badinter), γνωστή και ως Επιτροπή Badinter. Η Επιτροπή αποσκοπούσε στην εξέταση των προϋποθέσεων διεθνούς αναγνώρισης των αποσχιζόμενων Δημοκρατιών της Γιουγκοσλαβίας από νομικής πλευράς. Και αυτή η προσπάθεια αγνοούσε το δικαίωμα αυτοδιάθεσης των Σέρβων, οι οποίοι απηύθυναν στην Επιτροπή την ερώτηση «Ποιος έχει το δικαίωμα αυτοδιάθεσης κατά το Διεθνές Δίκαιο, ένα έθνος ή μια ομοσπονδιακή μονάδα; Η αυτοδιάθεση είναι ένα υποκειμενικό συλλογικό δικαίωμα ή είναι δικαίωμα ενός εδάφους;». Η μεταμόρφωση της ερώτησης από την Επιτροπή, καθώς αυτή θεωρήθηκε επικίνδυνη, μείωσε την αξιοπιστία της Ε.Κ., ως μεσολαβητικής δύναμης, στα μάτια των Σέρβων. Τελικά το ερώτημα ποτέ δεν απαντήθηκε, καθώς η Επιτροπή περιορίστηκε στην υπεκφυγή ότι, από νομικής πλευράς, το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης δεν πρέπει να εμπεριέχει αλλαγές συνόρων όπως αυτά ήταν τη στιγμή της ανεξαρτησίας. Περαιτέρω, η Επιτροπή επιβεβαίωσε ότι οι Σέρβοι της Κροατίας και της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης απολαμβάνουν την προστασία του Διεθνούς Δικαίου ως μειονότητες, παραβλέποντας το συνταγ-

¹⁷³ Τάσος Τέλλογλου, *ό.π.*, σελ. 17-18.

¹⁷⁴ Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, *ό.π.*, σελ. 135.

ματικό καθεστώς των Σέρβων της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης ως συστατικής εθνότητας και όχι ως μειονότητας, προκαλώντας την εκνευρισμό όχι μόνο των Σέρβων, αλλά και της βρετανικής διπλωματίας¹⁷⁵.

Η εκβιαστική επιβολή της γερμανικής ατζέντας στην Ε.Κ., στο Συμβούλιο του Μάαστριχτ, στις 16 Δεκεμβρίου 1991, υπο την απειλή των μονομερών γερμανικών αναγνώρισεων, κατέστησε τη Γερμανία υπεύθυνη για την τροπή που πήραν οι εξελίξεις. Τα υπόλοιπα κράτη-μέλη «σύρθηκαν» από τη Γερμανία χάριν της κοινής ευρωπαϊκής πολιτικής, η οποία πάσχιζε να βρει το δρόμο της. Το λογικό επακόλουθο, από τη σκοπιά των σερβικών εθνικών συμφερόντων, ήταν η κλιμάκωση των σερβικών επιθέσεων.

Παρά τις προειδοποιήσεις ότι, χωρίς μια συνολική αντιμετώπιση του Γιουγκοσλαβικού προβλήματος, οι μέχρι τώρα ανθρώπινες απώλειες θα φάνταζαν σταγόνα στον ωκεανό μπροστά σε μια ενδεχόμενη ανάφλεξη της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, όπως αποδείχθηκε αργότερα, ο Γερμανός Καγκελάριος, Χέλμουτ Κολ, πεπεισμένος ότι οι αναγνώρισεις θα αποτελούσαν τροχοπέδη στη σερβική επιθετικότητα, έπεισε την Ε.Κ., στις 16 Δεκεμβρίου 1991, στο Συμβούλιο του Μάαστριχτ, να προβεί στην αναγνώριση της Σλοβενίας και της Κροατίας¹⁷⁶. Υπο την απειλή των μονομερών γερμανικών αναγνώρισεων και χάριν της κοινής ευρωπαϊκής πολιτικής, τα υπόλοιπα κράτη-μέλη «σύρθηκαν», όπως προαναφέρθηκε, από τη Γερμανία.

Η Ε.Κ., στις 19 Δεκεμβρίου 1991, κατά τη συνεδρίαση του υπουργικού συμβουλίου στη Βόννη, αποφάσισε την αναγνώριση της Σλοβενίας και της Κροατίας, ενώ στις 15 Ιανουαρίου 1992, συνήψαν διπλωματικές σχέσεις με τα δύο κράτη, επικυρώνοντας και διεθνώς τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας, όπως ήταν γνωστή μέχρι τότε¹⁷⁷. Το γεγονός αυτό πυροδότησε και άλλες εξελίξεις. Οι σερβικές επιθέσεις συνεχίστηκαν, ο πόλεμος πέρασε στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, με τα γνωστά αιματηρά αποτελέσματα, περάσαμε στην εποχή της τρίτης Γιουγκοσλαβίας και τα προβλήματα στην περιοχή συνεχίστηκαν και στον 21^ο αιώνα. Τα γεγονότα αυτά, όμως, δεν θα εξεταστούν, καθώς η συγκεκριμένη μελέτη οριοθετείται μέχρι και τη διεθνή αναγνώριση των αποσχίσεων. Η επιλογή της συγκεκριμένης χρονικής στιγμής εδράζεται στο γεγονός ότι μέχρι την αναγνώριση της

¹⁷⁵ Ibid., σελ. 136.

¹⁷⁶ Οι Η.Π.Α. προχώρησαν στην αναγνώριση των δύο κρατών στις 10 Μαρτίου 1992 βλ. Charalambos Papasotiriou, *ό.π.*, σελ. 22.

¹⁷⁷ Τάσος Τέλλογλου, *ό.π.*, σελ. 49.

Σλοβενίας και της Κροατίας, υπήρχε, θεωρητικά τουλάχιστον, το ενδεχόμενο τα γεγονότα να ακολουθήσουν άλλη πορεία. Εξάλλου, μέχρι και την αναγνώριση των δύο κρατών, καταβλήθηκαν προσπάθειες και λήφθηκαν πολιτικές αποφάσεις οι οποίες επηρέασαν και συνέβαλαν στο τελικό αποτέλεσμα. Δεν θα πρέπει να παραβλεφθεί ότι υπήρχαν ισχυρές ενστάσεις και φωνές που εναντιώνονταν στις αναγνωρίσεις, είτε για λόγους εθνικών συμφερόντων, είτε λόγω Διεθνούς Δικαίου.

Το σίγουρο είναι ότι η γιουγκοσλαβική κρίση αποτελεί μοναδική περίπτωση στην παγκόσμια ιστορία και άνοιξε μια τεράστια συζήτηση, η οποία συνεχίζεται μέχρι και σήμερα.

2.3.3 Δυτική παρέμβαση: Μια χαμένη ευκαιρία

Μετά την πτώση του κομμουνισμού, η Διεθνής Κοινότητα είχε υιοθετήσει τον Φιλελεύθερο Ιδεαλισμό ως οδηγό στην πολιτική της, αντιμετωπίζοντας την κρίση ως παραβίαση των κανόνων της συλλογικής ασφάλειας που είναι ενσωματωμένοι στο Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών και στη Συμφωνία των Παρισίων. Το σκεπτικό ήταν ότι εάν δεν αναχαιτιστεί έγκαιρα η επιθετικότητα, αυτή θα διαχεόταν και αλλού¹⁷⁸.

Τα μειονεκτήματα αυτής της προσέγγισης ήταν¹⁷⁹:

- A) Το γεγονός ότι η συλλογική ασφάλεια, όπως εφαρμόστηκε στη γιουγκοσλαβική περίπτωση, απείλησε τα ζωτικά εθνικά συμφέροντα της μιας πλευράς και συγκεκριμένα της Σερβίας.
- B) Η σύνθετη φύση του γιουγκοσλαβικού προβλήματος υποβιβάστηκε στην αναγνώριση της σερβικής πλευράς ως αποκλειστικού επιτιθέμενου.
- Γ) Η αδράνεια της Διεθνούς Κοινότητας, με την έννοια της μη στρατιωτικής επέμβασης, υπονόμωσε τη διεθνή νομιμοποίηση της συλλογικής ασφάλειας.

Υπήρχαν δύο επιλογές. Πρώτον, η διατήρηση της ομοσπονδίας με δημοκρατική μετάβαση και οικονομία της αγοράς και, δεύτερον, η ειρηνική διάλυση στα «εξ ων συνετέθη» όπως στην περίπτωση της Τσεχοσλοβακίας. Αρχικά, παρά τα δυσοίωνα σημάδια και τις προειδοποιήσεις της C.I.A., η Δύση προώθησε την πρώτη επιλογή. Μετά τις μονομερείς διακηρύξεις

¹⁷⁸ Charalambos Papasotiriou, *ό.π.*, σελ. 10.

¹⁷⁹ *Ibid.*, σελ. 19.

ανεξαρτησίας, όμως, της Σλοβενίας και της Κροατίας, η Δύση στράφηκε στη δεύτερη επιλογή. Δυστυχώς, όμως, από τη στιγμή που οι εχθροπραξίες ξεκίνησαν, ήταν δύσκολο οι αντιμαχόμενοι ηγέτες να φανούν διαλλακτικοί και να καθίσουν στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων. Συνεπώς, χάθηκε πολύτιμος χρόνος και μαζί με αυτόν και η επιβίωση της Γιουγκοσλαβίας.

Από τη στιγμή που έγινε σαφές το αναπόφευκτο της διάλυσης, η Διεθνής Κοινότητα είχε δύο επιλογές. Από τη μία, να προβεί στις αναγνωρίσεις των αποσχισθέντων Δημοκρατιών με βάση τα εσωτερικά τους σύνορα και, από την άλλη, να τεθεί υπό διαπραγμάτευση το θέμα των συνόρων ως μέρος μιας ειρηνευτικής συμφωνίας. Η πρώτη περίπτωση ήταν μη αποδεκτή από τη σερβική πλευρά, όπως έχει προαναφερθεί, ενώ η δεύτερη ήταν ασαφής και με πολλά ερωτήματα. Επιπλέον, ενδεχόμενη αλλαγή των συνόρων θα άνοιγε τον ασκό του Αιόλου στην καταρρέουσα Σοβιετική Ένωση.

Όπως έχει προαναφερθεί, η αρχική πρόθεση της Δύσης ήταν η μη αναγνώριση της Σλοβενίας και της Κροατίας, ακολουθώντας τη δεύτερη επιλογή, η οποία ταυτιζόταν με τη σερβική θέση. Αργότερα, όμως, το φθινόπωρο του 1991, η Ε.Κ. σταδιακά εγκατέλειψε τη θέση της και άρχισε να υιοθετεί την πρώτη επιλογή. Αιτία της μεταστροφής ήταν η κλιμάκωση της βίας, κυρίως από τη σερβική πλευρά. Η Γερμανία ήταν υπεύθυνη για την αλλαγή πλευράς της Ε.Κ., καθώς, αφού επέμεινε για την αναγνώριση των δύο κρατών, τελικά έπεισε και τους υπόλοιπους στις 16 Δεκεμβρίου.

Η απόφαση αυτή, όμως, έθιξε τα ζωτικά συμφέροντα της Σερβίας και, επομένως, αποδείχθηκε αποσταθεροποιητική, καθώς προκάλεσε αλλαγή στην ισορροπία ισχύος της περιοχής. Μόνη σερβική επιλογή ήταν η αυτοβοήθεια, καθώς δεν μπορούσε να βασιστεί στη Διεθνή Κοινότητα, η οποία δεν συνυπολόγισε τα συμφέροντα των Σέρβων.

Οι αναγνωρίσεις αυτές αποτέλεσαν την αιτία κλιμάκωσης της βίας από τους Σέρβους, οι οποίοι επιθυμούσαν την προσάρτηση περιοχών της Κροατίας και της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης στις οποίες υπήρχε σημαντική σερβική παρουσία ή και πλειοψηφία. Επιπλέον, καταδίκασαν την πορεία των πραγμάτων οδηγώντας προς τη διάχυση της βίας και στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, αλλά και προς την εμφάνιση φρικαλεοτήτων και σφαγών.

Επομένως, η ποδηγέτηση της δυτικής πολιτικής από τις αρχές του Φιλελεύθερου Ιδεαλισμού, ο οποίος ήταν πρακτικά ανεφάρμοστος στη Γιουγκοσλαβία, όπου κυριαρχούσε η Realpolitik και τα επιμέρους εθνικά συμ-

φέροντα, αλλά και η ατυχής συγκυρία της σχετικής παρακμής των Η.Π.Α., οι οποίες δεν ενεπλάκησαν από την αρχή, είχαν ως αποτέλεσμα ο διεθνής παράγοντας, όχι απλά να μην καταφέρει να επιλύσει ειρηνικά την κρίση, αλλά και να συμβάλει, έτι περαιτέρω, στην κλιμάκωσή της.

Τελικά, βασική αιτία ήταν ότι η δυτική παρέμβαση ήρθε πολύ αργά, μετά από αρκετές αμφιταλαντεύσεις και, όταν αυτή ήρθε, ήταν λανθασμένη, τόσο λόγω ιδεοληψιών, όσο και λόγω του ότι κλήθηκε να αντιμετωπίσει μια κρίση πριν καν αναπτύξει τους κατάλληλους πολιτικούς, στρατιωτικούς και άλλους μηχανισμούς. Αυτά τα δεδομένα, σε συνδυασμό με μερικές χαμένες ευκαιρίες, οι οποίες έπεσαν στο τραπέζι, οδήγησαν στην αποτυχία της δυτικής παρέμβασης.

3. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Εσωτερικοί και εξωτερικοί παράγοντες: Τις πταίει;

Η ανάλυση που προηγήθηκε είναι αδύνατον να περιλάβει όλες τις λεπτομέρειες αυτού του πλούσιου θέματος. Αναφέρθηκαν τα απολύτως απαραίτητα προκειμένου να καταστούν σαφείς οι λόγοι που συνέβαλαν και επιδείνωσαν την κρίση. Ωστόσο, δεν συνέβαλαν όλοι οι παράγοντες στον ίδιο βαθμό. Στη συνέχεια, θα επιχειρηθεί μια συγκριτική προσέγγιση των παραγόντων αυτών, προκειμένου να καταδειχθεί ποιοι ήταν οι πιο μοιραίοι.

Εξαιρετικής σημασίας είναι το γεγονός ότι, με βάση στοιχεία από το Γιουγκοσλαβικό Ινστιτούτο Κοινωνικών Επιστημών, το 1990, το 61% αντικειμενικού δείγματος ατόμων από ολόκληρη τη Γιουγκοσλαβία ήταν κατά της δημιουργίας ανεξάρτητων εθνικών κρατών. Ερμηνεύοντάς το αντίστροφα, θα μπορούσε να λεχθεί ότι επιθυμούσαν τη διατήρηση της χώρας. Το 1993, όμως, με όσα γεγονότα παρεμβλήθηκαν, μόνο το 5% αυτοπροσδιορίστηκαν ως Γιουγκοσλάβοι, αποδεικνύοντας τη ρευστότητα και τη ρηχότητα του «γιουγκοσλαβισμού» και του σοσιαλισμού ως μορφών συλλογικής ταυτότητας¹⁸⁰. Συνεπώς, η διάλυση της χώρας δεν ήταν απόρροια της επιθυμίας των λαών της να διαλυθεί.

Ακόμα και στη Σλοβενία και στην Κροατία, η πλειοψηφία επιθυμούσε τη διατήρηση της Γιουγκοσλαβίας και όλα αυτά την παραμονή της διάσπασής της. Στην Π.Γ.Δ.Μ. και στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, τα ποσοστά της πλειοψηφίας αυτής ξεπερνούσαν το 80%, ενώ στην Κροατία, μόνο το 15% επιθυμούσε την ανεξαρτητοποίησή της, παρά την επί μακρόν υπονόμηση των σχέσεων Σερβίας-Κροατίας από τον Μιλόσεβιτς¹⁸¹.

Με δεδομένα τα παραπάνω στοιχεία, θα είχε εξαιρετικό ενδιαφέρον αν, μετά το θάνατο του Τίτο, διεξαγόταν ένα δημοψήφισμα, σε ομοσπονδιακό επίπεδο, για τη μοίρα και τη συνταγματική οργάνωση της χώρας. Το θέμα τέθηκε σε ομοσπονδιακό επίπεδο πλην, όμως, η Κροατία και η Σλοβενία, έχοντας αποσχιστικές φιλοδοξίες, αρνήθηκαν τη διεξαγωγή του για ευνόητους λόγους¹⁸². Ουδείς γνωρίζει ποια θα ήταν η πορεία της χώρας αν είχε

¹⁸⁰ Γεώργιος Κουβεράρης, Ανδρέας Κουβεράρης, *ό.π.*, σελ. 122-123.

¹⁸¹ Δημήτρης Καιρίδης, *ό.π.*, σελ. 270.

¹⁸² Κλεομένης Κουτσούκης, Παντελής Σκλιάς, *Κροατία-Σερβία: Ζητήματα Διαμάχης*, στο Πέτρος Σιούσιουρας (επιμ.), *ό.π.*, σελ. 235-236.

αποφασιστεί η πραγματοποίηση αυτού του δημοψηφίσματος. Ίσως να πρόκειται για άλλη μια χαμένη ευκαιρία.

Αυτό που κυρίως απασχολούσε, ήταν τα οικονομικά θέματα και οι γενικότερες μεταρρυθμίσεις που έπρεπε να γίνουν, ενώ, παράλληλα, οι διεθνотικές σχέσεις δεν καταγράφονταν ως προβληματικές. Επομένως, οι διάφορες εθνότητες, δεν απέκτησαν εχθρικά αισθήματα η μια για την άλλη μέσα σε μια νύχτα. Μέσα από τη συστηματική προπαγάνδα, άρχισε να εμπεδώνεται η άποψη ότι υπάρχει πρόβλημα στη Γιουγκοσλαβία, οδηγώντας σε «αυτοεκπληρούμενη προφητεία». Όπως παρατηρεί η Susan Woodward, η δημοτικότητα του μεταρρυθμιστή πρωθυπουργού, Άντε Μάρκοβιτς, σε μετρήσεις του 1990, ήταν παντού ιδιαίτερα υψηλή¹⁸³. Αν αναλογιστεί κανείς ότι το πρόγραμμα του Μάρκοβιτς, το λεγόμενο *shock therapy*, αποσκοπούσε στη φιλελευθεροποίηση της οικονομίας και της κοινωνίας, υποβιβάζοντας το εθνικό πρόβλημα, γίνεται σαφής και η προτίμηση του λαού λίγο πριν το ξέσπασμα του πολέμου¹⁸⁴.

Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν υπήρχαν δι-εθνотικά προβλήματα και ότι όλα ήταν ιδανικά. Οι κοινωνικοοικονομικές αλλαγές που συντελέστηκαν, όμως, όπως η άνοδος του μορφωτικού επιπέδου, η αστικοποίηση της ζωής, η χειραφέτηση των γυναικών και οι μικτοί γάμοι, είχαν ως αποτέλεσμα οι όποιες διαφορές να ατονήσουν με την πάροδο των δεκαετιών. Μάλιστα, τόσο οι μικτοί γάμοι, όσο και το ποσοστό όσων δήλωναν Γιουγκοσλάβοι αυξάνονταν σταδιακά, με εξαίρεση την παραδοσιακή απομόνωση των Αλβανών του Κοσόβου, οι οποίοι ουδέποτε ένωσαν κομμάτι της Γιουγκοσλαβίας¹⁸⁵.

Η οικονομική κρίση της δεκαετίας του 1980 δεν υπονόμεισε μόνο την κοινωνική συνοχή, αλλά και την αλληλεγγύη μεταξύ των Δημοκρατιών, καθώς η καθεμία, στον αγώνα για επιβίωση, προωθούσε τα δικά της εθνικά συμφέροντα. Το σύστημα του Τίτο, το οποίο κληρονόμησαν οι διάδοχοί του, αποδείχθηκε απολύτως δυσλειτουργικό. Η αποκέντρωση της εξουσίας ισχυροποίησε τις Δημοκρατίες και υπονόμεισε την κεντρική αρχή. Η αρχική επιτυχία του προγράμματος του Μάρκοβιτς, ο οποίος προσωποποίησε την ελπίδα, έστρεψε τις Δημοκρατίες εναντίον του, καθώς απειλήθηκε η εξουσία τους. Επιπροσθέτως, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο εφάρμοσε το πρόγραμμά του, αγνοώντας την ιδιάζουσα πολιτική κατά-

¹⁸³ Susan Woodward, *ό.π.*, σελ. 129.

¹⁸⁴ Δημήτρης Καιρίδης, *ό.π.*, σελ. 270.

¹⁸⁵ *Ibid.*, σελ. 270-271.

σταση που επικρατούσε στη Γιουγκοσλαβία, με αποτέλεσμα να είναι καταδικασμένο να αποτύχει. Σε τέτοια κατάσταση εθνικιστικής έξαρσης «η άνωθεν επιβολή οικονομικών, εθνικών και πολιτικών διενέξεων ευνοεί τη διάσπαση του κράτους»¹⁸⁶. Αν η οικονομική μεταρρύθμιση είχε επιτευχθεί, ενδεχομένως η γενική ευφορία, η άνοδος του βιοτικού επιπέδου και οι συνακόλουθες αλλαγές στην κοινωνική συνοχή να απομάκρυναν το σενάριο του πολέμου.

Ο Μιλόσεβιτς, από την πλευρά του, προέβη σε κινήσεις που υπονόμισαν τις σχέσεις της Σερβίας με τις δύο βόρειες Δημοκρατίες. Από τη μία, το οικονομικό εμπάργκο της Σερβίας στη Σλοβενία και, από την άλλη, ο πόλεμος που εξαπέλυσε στην Κροατία, μέσω των Μ.Μ.Ε., κλιμάκωσαν την κατάσταση. Παρά την προπαγανδιστική πολιτική του Μιλόσεβιτς, όμως, η πλειοψηφία εξακολουθούσε να μην επιθυμεί να εισέλθει σε μια συγκρουσιακή κατάσταση με αβέβαιο αποτέλεσμα και, ως εκ τούτου, δεν τον στήριξαν. Το ποσοστό ανυποταξίας και λιποταξίας των νέων Σέρβων ήταν πραγματικά εντυπωσιακό και το μήνυμα για ειρήνη πρόδηλο. Το γεγονός αυτό οδήγησε τη σερβική πλευρά στην οργάνωση παραστρατιωτικών ομάδων από νεαρούς με ροπή στην παραβατικότητα¹⁸⁷.

Όπως έχει υποστηριχθεί «η βία εισήχθη από το Βελιγράδι και το Ζάγκρεμπ για να εξυπηρετήσει τους πολιτικούς στόχους του Μιλόσεβιτς και του Τούτζμαν. Το γεγονός ότι χαρακτηρίστηκε ως εθνοτική δεν σημαίνει ότι ήταν κιόλας ή, τουλάχιστον, ότι ήταν αποκλειστικά τέτοια»¹⁸⁸. Η επίκληση των εθνικιστικών παθών, από τον Τούτζμαν και τον Μιλόσεβιτς, έγινε προκειμένου να πείσουν για το αναπόφευκτο του διαμελισμού της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης.

Ο Μιλόσεβιτς, προκειμένου να υπονομεύσει τις σχέσεις της Κροατίας με την εκεί σερβική κοινότητα, χρηματοδότησε ένα ακραίο εθνικιστικό κόμμα. Όταν το κόμμα αυτό δεν εξυπηρετούσε τα συμφέροντά του, καθώς διαφαινόταν συμφωνία του με τον Τούτζμαν, προέβη σε εκκαθαρίσεις, απομακρύνοντας τους μετριοπαθείς και επιστρατεύοντας ακραίους. Μέσα από την ανάμιξη στρατού, μυστικών υπηρεσιών και παραστρατιωτικών

¹⁸⁶ Γεώργιος Κουβεράρης, Ανδρέας Κουβεράρης, *ό.π.*, σελ. 124.

¹⁸⁷ Η πιο γνωστή περίπτωση είναι αυτή του περιβόητου Αρκάν (Zeljko Raznatovic), αρχηγού των φανατικών οπαδών της δημοφιλούς ομάδας του Βελιγραδίου, Ερυθρού Αστέρα, ο οποίος πυροδότησε την εθνοτική βία στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη. Φημολογείται ότι η δολοφονία του το 2000 έγινε από το καθεστώς, το οποίο φοβόταν για τη διαρροή των όσων γνώριζε βλ. Δημήτρης Καιρίδης, *ό.π.*, σελ. 273.

¹⁸⁸ *Ibid.*, σελ. 274.

ομάδων, προσπάθησε να προκαλέσει την αντίπαλη πλευρά, μέσα από σφαγές και βιαιότητες, προκαλώντας αλυσιδωτές αντιδράσεις. Ως οξυδερκής πολιτικός, χρησιμοποίησε τον εθνικισμό στο μέτρο που τον εξυπηρετούσε, εγκαταλείποντάς τον όταν οι περιστάσεις το απαιτούσαν. Ο Μιλόσεβιτς θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως πολιτικός χαμαιλέοντας, λόγω της εργαλειακής χρήσης του κομμουνισμού και του εθνικισμού.

Όπως έχει προαναφερθεί, ακόμα και στις πρώτες ελεύθερες εκλογές, το 1990, αποτυπώθηκε η ατυχής συγκυρία της ανακολουθίας μεταξύ λαϊκής βούλησης και αποτελέσματος. Το εθνικιστικό κόμμα του Τούτζμαν, H.D.Z., έλαβε το 42% των ψήφων, το οποίο, συνυπολογίζοντας την αποχή, μεταφράζεται σε 34% των εγγεγραμμένων ψηφοφόρων. Παρόλα αυτά, το κόμμα του έλαβε το 68% των εδρών στο κοινοβούλιο, λόγω του εκλογικού νόμου που εισήγαγαν οι κομμουνιστές, πιστεύοντας ότι θα επωφεληθούν. Όσοι ψήφισαν το H.D.Z., το έκαναν είτε επειδή επιθυμούσαν την πτώση του κομμουνισμού, στον οποίο χρέωσαν την οικονομική κατάσταση, είτε λόγω των παραστάσεων απειλής που τους δημιούργησε η επιθετική ρητορική του Μιλόσεβιτς. Επομένως, ο τελευταίος μπορεί να χαρακτηριστεί ως ο σημαντικότερος «ευεργέτης» του Τούτζμαν. Επιπλέον, παρά την προπαγάνδα του Μιλόσεβιτς, οι Σέρβοι της Κροατίας επέλεξαν το Κροατικό Κομμουνιστικό Κόμμα και όχι το εθνικιστικό Σερβικό Δημοκρατικό Κόμμα. Είναι σαφές ότι η πλειοψηφία της ψήφου ήταν αντι-εθνικιστική. Οι πολιτικοί του αντίπαλοι τόνισαν ότι η νίκη του Τούτζμαν δεν ήταν τόσο εντυπωσιακή όσο φαινόταν και ότι θα ήταν πιο δημοκρατικό για την Κροατία εάν είχε υιοθετήσει το αναλογικό εκλογικό σύστημα¹⁸⁹. Παρόλα αυτά, όμως, για τους λόγους που προαναφέρθηκαν, κυριάρχησαν και καθόρισαν τη μοίρα της Γιουγκοσλαβίας οι εθνικιστικές δυνάμεις. Σε κοινωνίες που βρίσκονται σε μετάβαση ενδείκνυται το αναλογικό εκλογικό σύστημα, καθώς επιτρέπει να εκφραστούν όλες οι φωνές που ενυπάρχουν στην κοινωνία. Αντιθέτως, το πλειοψηφικό σύστημα, όπως αποδείχθηκε, έχει καταστροφικά αποτελέσματα. Αυτή η μοιραία, όπως αποδείχθηκε, κίνηση των κομμουνιστών να αλλάξουν τον εκλογικό νόμο λίγο πριν από τις εκλογές, συνέβαλε τα μέγιστα στο καταστροφικό τελικό αποτέλεσμα.

Υπάρχει, επίσης, η άποψη που θεωρεί ως υπεύθυνο για τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας τον ξένο παράγοντα. Συνήθως κατηγορείται η Γερμανία ή το Βατικανό, με τις θεωρίες συνωμοσίας να είναι πολύ διαδεδομένες, κυρίως μεταξύ των Σέρβων, καθώς, όπως αναλύθηκε παραπάνω, ήταν

¹⁸⁹ Lenard Cohen, *ό.π.*, σελ. 99-101.

αυτοί που ζημιώθηκαν περισσότερο και η διεθνής πολιτική που ακολουθήθηκε ήταν αντίθετη με τα συμφέροντά τους. Για τους περισσότερους που πιστεύουν στην υπαιτιότητα του ξένου παράγοντα, η Γερμανία ευθύνεται για τη διάλυση, η οποία προωθούσε το «σκοτεινό» της σχέδιο για την οικονομική, πολιτική και στρατηγική της κυριαρχία στα Βαλκάνια. Για παράδειγμα, ο Ράντοβαν Κάρατζιτς (Radovan Karadzic), ηγέτης των Σέρβων της Βοσνίας, δήλωσε σε συνέντευξή του ότι «Η Σλοβενία και η Κροατία ήταν εναντίον της Σερβίας, εναντίον της Γιουγκοσλαβίας δηλαδή, καθοδηγούμενες από τους Γερμανούς συμμάχους τους. Σκοπός τους (των Γερμανών) ήταν να αναπτυχθεί η γερμανική επιρροή στην περιοχή και ο έλεγχος της Αδριατικής Θάλασσας»¹⁹⁰. Αυτή η άποψη είναι ευρέως διαδεδομένη στις τάξεις των Σέρβων της πρώην Γιουγκοσλαβίας, αλλά και όσων ήταν υπέρ της διατήρησης της ομοσπονδίας.

Παρά ταύτα, όμως, δεν στοιχειοθετείται εμπειρικά. Όπως παρατηρεί ο Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, «η γερμανική πολιτική μάλλον αντικατοπτρίζει ένα συνονθύλευμα αφελούς ιδεαλισμού και συναισθηματισμών με ιστορική επιρροή, παρά μια συγκροτημένη υψηλή στρατηγική»¹⁹¹, γεγονός που προκύπτει και από την αρνητική στάση της Γερμανίας απέναντι στην Κροατία, το 1992, όταν έγινε φανερό ότι η Κροατία είχε βλέψει σε εδάφη της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης. Όπως συνεχίζει, η πολιτική που εφάρμοσε η Γερμανία «έβλαψε τα γερμανικά οικονομικά συμφέροντα, σε βαθμό που ο Γερμανικός Σύνδεσμος Εξαγωγέων διαμαρτυρήθηκε επανειλημμένα για το οικονομικό εμπάργκο της πρώην Γιουγκοσλαβίας που επέβαλλε η Ε.Ε. τον Νοέμβριο 1991 υπό την πίεση της γερμανικής κυβέρνησης»¹⁹². Επιπλέον, ο Τάσος Τέλλογλου, αναφερόμενος στην απόφαση της 19^{ης} Δεκεμβρίου για την αναγνώριση της Σλοβενίας και της Κροατίας, επισημαίνει ότι αυτή «ελήφθη πρωταρχικά για να διασωθεί το πρόσωπο του καγκελάριου και του υπουργού Εξωτερικών. Δεν ελήφθη για την εξυπηρέτηση γερμανικών συμφερόντων στην Κροατία διότι τέτοια δεν υπήρχαν. Ούτε καν για τη διεύρυνση της γερμανικής επιρροής στο χώρο της πρώην Γιουγκοσλαβίας»¹⁹³. Αυτό εξηγείται από το γεγονός ότι το μέγιστο της γερμανικής επιρροής στην Κροατία είχε εκδηλωθεί πριν την αναγνώρισή της. Μετά από την αναγνώριση, η όποια γερμανική επιρροή ήταν πιο

¹⁹⁰ Ράντοβαν Κάρατζιτς, «Συνέντευξη στον Χρήστο Χαλαζία», *Περιοδικό Επίκαιρα*, 25/07-31/07/2013, τχ. 197, σελ. 17.

¹⁹¹ Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, *ό.π.*, σελ. 132.

¹⁹² *Ibid.*, σελ. 132-133.

¹⁹³ Τάσος Τέλλογλου, *ό.π.*, σελ. 50.

περιθωριακή. Επιπλέον, όσον αφορά την οικονομία, οι συναλλαγές της Γερμανίας με την Κροατία, σε σχέση με την περίοδο πριν από τον πόλεμο, περιορίστηκαν. Αναφορικά με τη δράση των μυστικών υπηρεσιών, υποστηρίχθηκε ότι «ακόμα και ο ρόλος των γερμανικών μυστικών υπηρεσιών, σύμφωνα με τα υπάρχοντα στοιχεία, είναι πιο περιορισμένος»¹⁹⁴.

Εμπειρικά, επομένως, δεν στοιχειοθετείται ποδηγέτηση της ευρωπαϊκής πολιτικής από τη Γερμανία προκειμένου να αυξήσει την επιρροή της στο χώρο της πρώην Γιουγκοσλαβίας. Η γερμανική πολιτική υπαγορεύτηκε για λόγους εξωτερικής πολιτικής, καθώς, μετά την επανένωσή της, η Γερμανία επιθυμούσε να επιδείξει μια αυτόνομη γερμανική εξωτερική πολιτική, όχι με την έννοια της απομόνωσης της από τις πολιτικές των υπόλοιπων εταίρων της, αλλά προκειμένου να διεκδικήσει τη χαμένη της κυριαρχία, την οποία η Γαλλία και η Βρετανία αρνούνταν στη Γερμανία. Σαφώς προς την ίδια κατεύθυνση λειτούργησε, επικουρικά, η πολιτιστική συγγένεια των Γερμανών με τους Κροάτες, αλλά και η γερμανική αντίληψη της έννοιας του έθνους, η οποία βασίζεται στο δίκαιο του αίματος, δηλαδή στην κοινή καταγωγή και στις κοινές πολιτιστικές, πολιτικές και κοινωνικές αξίες και όχι, για παράδειγμα, στην πίστη σε ένα κοινό Σύμφωνο. Αν αναλογιστεί κανείς τη σημερινή κυριαρχία της Γερμανίας στην Ε.Ε., επιβεβαιώνεται και εμπειρικά αυτή η άποψη.

Είναι προφανές ότι οι λόγοι που, κυρίως, δρομολόγησαν τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας, θα πρέπει να αναζητηθούν στους εσωτερικούς παράγοντες. Οι υπόλοιποι απλώς επιδείνωσαν, όπως αποδείχθηκε, την κατάσταση. Πράγματι, μέσα από τις διάφορες έρευνες και μελέτες διαπιστώνει κανείς την υπεροχή των εσωτερικών παραγόντων οι οποίοι, με την επικουρία του ξένου παράγοντα, οδήγησαν τη Γιουγκοσλαβία στο τέλος της.

Για παράδειγμα, οι Γεώργιος και Ανδρέας Κουβεράρης¹⁹⁵, παρατηρούν ότι οι παράγοντες διάλυσης της Γιουγκοσλαβίας είναι, κυρίως, οικονομικοί, πολιτικοί, πολιτισμικοί και εθνοτικών ανταγωνισμών, οι οποίοι βρήκαν το κατάλληλο πλαίσιο εφαρμογής μετά την πτώση της Σοβιετικής Ένωσης και των, ελεγχόμενων από αυτήν, καθεστώτων της ανατολικής Ευρώπης. Το γεγονός αυτό προκάλεσε την «εθνική αφύπνιση» της δεκαετίας του 1990. Τονίστηκε ότι η διάσπαση οφείλεται σε κάποιες αδυναμίες τις οποίες μοιράστηκε με τη Σοβιετική Ένωση όπως¹⁹⁶: α) Την αποτυχία

¹⁹⁴ Ibid.

¹⁹⁵ Γεώργιος Κουβεράρης, Ανδρέας Κουβεράρης, ό.π., σελ. 117.

¹⁹⁶ Ibid., σελ. 119.

της αναδιάρθρωσης και του εκσυγχρονισμού της οικονομίας, β) Το πρόβλημα ανακατανομής της πολιτικής και κοινωνικής εξουσίας, γ) την άνοδο του εθνικού εθνικισμού και δ) την αποτυχία των εφαρμοζόμενων πολιτικών σε σοσιαλιστικού τύπου κοινωνίες. Τα θεμέλια της κρίσης, όπως υποστήριξαν, μπορούν να αναζητηθούν ακόμα και στην περίοδο 1945-1946, κατά την οποία συντελέστηκε η «σοβιετοποίηση» της γιουγκοσλαβικής κοινωνίας.

Ο Βίκτωρ Ρουδομέτωφ, από την πλευρά του, παρατηρεί πως «η εθνική αναγέννηση της δεκαετίας του 1990 υπήρξε το υπόβαθρο για τη διάσπαση της Γιουγκοσλαβίας και οδήγησε στο αιματοκύλισμα την Κροατία, τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη και το Κοσσυφοπέδιο¹⁹⁷». Επιπλέον, αναφέρει πως «η Σλοβενική κρίση του 1989 ήταν το καθοριστικό γεγονός που οδήγησε στην κατάρρευση της δεύτερης Γιουγκοσλαβίας»¹⁹⁸, η επιθυμία της οποίας (Σλοβενίας) για απόσχιση ενδυναμώθηκε από την εθνικιστική πολιτική του Μιλόσεβιτς.

Επιπλέον, έχει γίνει διάκριση μεταξύ αντικειμενικών και υποκειμενικών παραγόντων που οδήγησαν στην αποσύνθεση της χώρας¹⁹⁹. Αντικειμενικοί παράγοντες είναι η οικονομική ανεπάρκεια και η συνακόλουθη κοινωνική αποσύνθεση, η εθνική δομή και άλλοι, ενώ οι υποκειμενικοί παράγοντες αναφέρονται στις υποκειμενικές επιλογές των ηγετών που κλήθηκαν να διαχειριστούν την κρίση. Όπως παρατηρήθηκε, η αποσύνθεση της Γιουγκοσλαβίας επήλθε «λόγω της αδυναμίας της σε δύο επίπεδα: κατ' αρχάς, η θεσμική αδυναμία του ομοσπονδιακού κέντρου έναντι των δημοκρατιών και, δεύτερον, το εύθραυστο της γιουγκοσλαβικής ταυτότητας που δεν κατόρθωσε ποτέ να αντικαταστήσει τις υπάρχουσες εθνικές ταυτότητες»²⁰⁰. Περαιτέρω, το Σύνταγμα του 1974 είχε ως αποτέλεσμα «να αποτελέσουν οι δημοκρατίες τον πραγματικό τόπο εξουσίας σε μια κυρίως ομοσπονδιακή ρύθμιση»²⁰¹.

Άλλος παρατηρητής διαπιστώνει πως «ενώ η διάσπαση της Γιουγκοσλαβίας ήταν μέχρι ενός σημείου αποτέλεσμα δομικών αδυναμιών του θεσμικού συστήματος και των ισορροπιών στις οποίες βασιζόταν, είναι ξε-

¹⁹⁷ Βίκτωρ Ρουδομέτωφ, ό.π., σελ. 131.

¹⁹⁸ Ibid., 146.

¹⁹⁹ Δημήτριος Κουκουρδίνος, ό.π., σελ. 267-268.

²⁰⁰ Ibid., σελ. 268.

²⁰¹ Ibid.

κάθαρο ότι η απόσχιση της Σλοβενίας και της Κροατίας (25 Ιουνίου 1991) αποτέλεσε τη γραμμή εκκίνησης της διένεξης»²⁰².

Είναι προφανές ότι οι περισσότεροι παρατηρητές εντοπίζουν τα αίτια διάλυσης της Γιουγκοσλαβίας στους εσωτερικούς παράγοντες οι οποίοι, άλλοι λιγότερο και άλλοι περισσότερο, δημιούργησαν με την πάροδο των δεκαετιών μια εκρηκτική κατάσταση. Αρχικά, οι αντικειμενικοί παράγοντες, όπως η οικονομία και η εθνική δομή, είχαν ως αποτέλεσμα την αποσάθρωση της κοινωνικής συνοχής, με αποτέλεσμα η αλληλεγγύη μεταξύ των Δημοκρατιών να εκλείψει και να προτανεύσει η ατομική επιβίωση. Στη συνέχεια, οι υποκειμενικοί παράγοντες, δηλαδή οι διάφορες αποφάσεις των ηγετών, ενέτειναν έτι περαιτέρω την κατάσταση, μέχρι που εμφανίστηκαν ηγέτες όπως ο Μιλόσεβιτς και ο Τούτζμαν, οι οποίοι, με τις υποκειμενικές τους αποφάσεις, οδήγησαν τη χώρα στην τελευταία πράξη του δράματος.

Πολύ χρήσιμη θα ήταν μια συγκριτική προσέγγιση της περίπτωσης της Γιουγκοσλαβίας με αυτήν της Τσεχοσλοβακίας. Και στην περίπτωση της τελευταίας υπήρχαν οικονομικά προβλήματα, κοινωνικά προβλήματα, άνιση ανάπτυξη μεταξύ Τσεχίας και Σλοβακίας και χρεοκοπία του κομμουνισμού, η οποία δημιούργησε τη διχογνωμία του τι ακριβώς πρέπει να ακολουθηθεί –πολιτικά– στο μετα-κομμουνιστικό περιβάλλον και, παρά ταύτα, γίναμε μάρτυρες μιας ειρηνικής διάλυσης μέσα από ένα «βελούδινο διαζύγιο». Η διαφορά μεταξύ των δύο περιπτώσεων εδράζεται στο επίπεδο των πολιτικών (υποκειμενικών) αποφάσεων. Ενώ στη Γιουγκοσλαβία υπήρχαν, μεταξύ των μερών, αντιτιθέμενες πολιτικές βουλήσεις, αυτό δεν συνέβη στην Τσεχοσλοβακία. Στη γιουγκοσλαβική περίπτωση υπήρχε, από τη μία, πολιτική βούληση για απόσχιση και, από την άλλη, μια αντίθετη σ' αυτή πολιτική βούληση για αποτροπή της απόσχισης και διατήρηση της ομοσπονδίας. Εκεί, οι ηγέτες μικρότερων Δημοκρατιών κατάφεραν να αποσχισθούν από ένα κράτος κυριαρχούμενο από μια άλλη εθνότητα. Στην Τσεχοσλοβακία, από την άλλη, ήταν η απόρριψη του κοινού κράτους από τους ηγέτες της Τσεχίας και της Σλοβακίας, ο καθένας για τους δικούς του λόγους, που οδήγησε στη διάλυσή της εν είδει συναινετικού διαζυγίου²⁰³. Βλέπουμε ότι, παρά τα ίδια δομικά προβλήματα, οι υποκειμενικές πολιτικές αποφάσεις και επιδιώξεις των ηγετών, μπορούν

²⁰² Κωνσταντίνος Λάβδας, *Πολιτική Θεσμοθετημένου Περιορισμού: η Ευρωπαϊκή Ένωση και η Διάσπαση της Γιουγκοσλαβίας*, στο Πέτρος Σιούσιουρας (επιμ.), ό.π., σελ. 489.

²⁰³ Paal Sigurd Hilde, ό.π., σελ. 649.

να καθορίσουν την, ειρηνική ή μη, πορεία των πραγμάτων. Μέσα απ' αυτή τη συγκριτική προσέγγιση καταδείχθηκε η σπουδαιότητα των υποκειμενικών πολιτικών αποφάσεων στην έκβαση μιας διένεξης. Συμπερασματικά, μεταξύ των εσωτερικών παραγόντων που οδήγησαν στη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας, οι αποφάσεις και οι πολιτικές επιδιώξεις των ηγετών έπαιξαν τον πιο καθοριστικό ρόλο.

Είναι σαφές ότι ο ξένος παράγοντας δεν είναι άμεμπτος. Το γεγονός ότι δεν κρίθηκε ως η κρίσιμη και αναγκαία συνθήκη για τη διάλυση της ομοσπονδίας δεν σημαίνει ότι δεν συνέβαλε στο τελικό αποτέλεσμα. Δεν ήταν, όμως, η αυτοτελής αιτία της διάλυσης. Δεν αποφάσισε μια μέρα η Διεθνής Κοινότητα να επέμβει και να διαλύσει τη Γιουγκοσλαβία. Εξάλλου, όπως δείξαμε παραπάνω, στην αρχή επιδίωκε σθεναρά τη διατήρηση της ομοσπονδίας και μετά άλλαξε στάση, αποδεικνύοντας ότι η διεθνής πολιτική «σύρθηκε» από τις εξελίξεις και μεταβλήθηκε ανάλογα με τα δεδομένα. Η αρχική προσέγγιση της δυτικής πολιτικής είναι η ακριβώς αντίθετη από αυτήν που της καταλογίζεται από τους υποστηρικτές της άποψης ότι η βίαιη διάλυση υποκινήθηκε από τον ξένο παράγοντα προκειμένου να χαράξει νέες ζώνες επιρροής στην περιοχή και να προωθήσει τα δικά του συμφέροντα. Επομένως, είναι σαφές ότι η Γιουγκοσλαβία δεν διαλύθηκε από τους «ξένους».

Παρά ταύτα, η πολιτική που εφαρμόστηκε από τις δυτικές δυνάμεις, όπως αυτή σκιαγραφήθηκε παραπάνω, επιδείνωσε την κατάσταση. Η αρχική τους αδράνεια, καθώς οι κοινοί ευρωπαϊκοί μηχανισμοί βρισκόνταν ακόμα σε σπαργανώδες στάδιο και οι Η.Π.Α. ήταν απρόθυμες, αλλά και επειδή υπήρχε πολυφωνία λόγω διαφορετικών παραδοσιακών συμφερόντων και συμμαχιών, οδήγησε στο ότι δεν κατάφεραν να αποτρέψουν το τραγικό αποτέλεσμα μέσα από μια έγκαιρη, στιβαρή και δυναμική διαμεσολάβηση. Ακόμα και όταν η επέμβαση ήρθε, το μόνο που κατάφερε ήταν να επιδεινώσει την κατάσταση.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Μια σειρά από ατυχή γεγονότα και συγκυρίες συνέπεσαν, θα έλεγε κανείς, στην πολύπαθη πρώην Γιουγκοσλαβία, σε μια σύμπτωση άνευ προηγουμένου. Κάθε νέο δεδομένο και κάθε νέα απόφαση που λαμβανόταν έφευγε πιο κοντά στην κατάρρευση την πάλαι ποτέ ισχυρή Γιουγκοσλαβία.

Από την ανάλυση που προηγήθηκε, μπορούμε να πούμε ότι η διάλυσή της είναι απόρροια εσωτερικών και εξωτερικών, αντικειμενικών και υποκειμενικών παραγόντων. Τα θεμέλια της διάσπασής της μπορούν να αναζητηθούν ακόμα και στα πρώτα χρόνια της ύπαρξής της. Πολλές φορές, βαθιές δομικές αλλαγές λειτουργούν αποσταθεροποιητικά και υπονομεύουν, έστω μακροπρόθεσμα, την ενότητα ενός ομοσπονδιακού κράτους.

Από τις απαρχές, ακόμα, της σύστασης της μεταπολεμικής Γιουγκοσλαβίας, της δεύτερης Γιουγκοσλαβίας, η δομή του κράτους, την οποία διαμόρφωσε ο Τίτο, εμπεριείχε τη διάλυσή της σε λανθάνουσα κατάσταση. Ένα πολυεθνικό κράτος, με υφέρπουσες βαθιές διαιρετικές τομές που ανάγονται στο παρελθόν, εξ ορισμού είναι επισφαλές. Η αποκέντρωση της χώρας από τον Τίτο, με το Σύνταγμα του 1974, περιείχε το σπέρμα της διάσπασής της, καθώς επικέντρωνε στις επιμέρους Δημοκρατίες. Πράγματι, το εν λόγω Σύνταγμα δεν αναγνώριζε την έννοια της γιουγκοσλαβικής υπηκοότητας. Οι μοναδικές οντότητες που αναγνωρίστηκαν ήταν οι επιμέρους εθνικές κοινότητες, οι οποίες ήταν κατανεμημένες σε διαφορετικούς γεωγραφικούς χώρους. Για παράδειγμα, ένας Αλβανός που ζούσε στο Κόσοβο, ανέπτυξε ξεχωριστή εθνική ταυτότητα από τους άλλους, αλλά δεν ανέπτυξε ποτέ ψυχολογικούς και ιστορικούς δεσμούς με το ομοσπονδιακό κράτος της Γιουγκοσλαβίας. Δεν ανέπτυξε το αίσθημα του «ανήκειν» σ' αυτό. Ήταν περισσότερο μια ομοσπονδία εθνικών και θρησκευτικών κοινοτήτων, παρά μια δημοκρατική ομοσπονδία βασισμένη στην ενιαία γιουγκοσλαβική ταυτότητα. Η διατήρηση αυτών των ξεχωριστών ταυτοτήτων, από τις εθνικές και θρησκευτικές μονάδες, δεν επέτρεψε την ανάπτυξη ενός πυρήνα γιουγκοσλαβικής ταυτότητας. Έτσι, δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις για μια μελλοντική αποσύνθεση μετά από μια ισχυρή κρίση. Επιπλέον, οι κομματικές εκκαθαρίσεις στις οποίες προέβη ο Τίτο, με αφορμή εθνικιστικές εξάρσεις, στις αρχές του 1970, συνέβαλαν στην εμφάνιση μιας νέας γενιάς πολιτικών, μεταξύ των οποίων

και οι κύριοι πρωταγωνιστές της καταστροφής. Ο Τίτο, με το απαράμιλλο κύρος που διέθετε, κατάφερε με εξισορροπητικές κινήσεις να αποσοβεί τον κίνδυνο. Ο θάνατός του, όμως, άνοιξε το δρόμο της αποσύνθεσης, φέρνοντας στο προσκήνιο ηγέτες όπως ο Μιλόσεβιτς και ο Τούτζμαν.

Η οικονομική κατάσταση της χώρας ήταν κακή, με εξαίρεση τις δεκαετίες του 1950 και 1960, γεγονός που συνέβαλε στη δομική κρίση και διάβρωσε την κοινωνική συνοχή. Η απομάκρυνση του Τίτο από τα εγκόσμια και το επακόλουθο «κενό εξουσίας» που δημιουργήθηκε, δημιούργησε τις προϋποθέσεις του πολιτικού ανταγωνισμού. Αυτός ο ανταγωνισμός εξουσίας σε συνδυασμό με την άσχημη οικονομική κατάσταση, έφεραν τις πρώτες εθνικιστικές διενέξεις, με την πρώτη να σημειώνεται στο Κόσοβο. Αυτές δημιούργησαν παραστάσεις απειλής, καθώς απειλούσαν την καθεστηκία τάξη πραγμάτων και την ισορροπία ισχύος. Μέσα σε αυτό το κλίμα ανταγωνισμών και προσπάθειας των κρατών για επιβίωση, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980 και τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1990 μια σειρά από γεγονότα έπληξαν θανάσιμα τη Γιουγκοσλαβία.

Η άρνηση των επιμέρους Δημοκρατιών, κυρίως των βόρειων, να «υποταχθούν» στον ομοσπονδιακό έλεγχο σε πολιτικά, οικονομικά και αμυντικά θέματα, η κατάργηση της αυτονομίας του Κοσόβου, η «αντιγραφειοκρατική επανάσταση», η σύγκρουση των εύπορων Δημοκρατιών του βορρά με το νότο, ο οικονομικός πόλεμος μεταξύ των Δημοκρατιών και η συνακόλουθη έλλειψη αλληλεγγύης, η σύγκρουση των ηγεσιών τους με τον μεταρρυθμιστή ομοσπονδιακό πρωθυπουργό Μάρκοβιτς, το επεισοδικό και τελευταίο 14^ο συνέδριο της Ένωσης Γιουγκοσλάβων Κομμουνιστών, οι πρώτες ελεύθερες εκλογές που ανέδειξαν τους εθνικιστές, η παράλυση του συλλογικού προεδρείου, οι υποκειμενικές αποφάσεις ηγετών όπως ο Μιλόσεβιτς και ο Τούτζμαν που έριχναν «λάδι στη φωτιά», όπως όλα αναλύθηκαν εκτενώς παραπάνω, κατέστησαν σαφές ότι η Γιουγκοσλαβία δεν θα μακροημερεύσει.

Αν υπήρχε, θεωρητικά τουλάχιστον, μια ελπίδα να προληφθεί η διάλυση της χώρας, αυτή ήταν η έγκαιρη και δυναμική επέμβαση του διεθνούς παράγοντα. Και στην περίπτωση αυτή, η ελπίδα βρέθηκε εγκλωβισμένη σε ατυχείς ιστορικές συγκυρίες. Οι κοσμογονικές ανακατατάξεις που συνέβαιναν, ως απόρροια της σταδιακής κατάρρευσης του κομμουνισμού και του τέλους του Ψυχρού Πολέμου, απορρόφησαν την προσοχή του διεθνούς παράγοντα. Επιπλέον, η Ε.Κ. δεν είχε αναπτύξει τους κατάλληλους μηχανισμούς και θεσμούς για την κατάρτιση και υλοποίηση ενός στρατη-

γικού σχεδίου και δεν είχε αναπτύξει κοινή εξωτερική και αμυντική πολιτική. Αντιθέτως, κυριαρχούσε η πολυφωνία και η κοπιαστική προσπάθεια επίτευξης ενός ελάχιστου σημείου σύγκλισης. Από την άλλη, οι Η.Π.Α. ήταν απασχολημένες σε άλλα σημεία της υφελίου και δήλωσαν απρόθυμες να συνεχίσουν να επωμίζονται το οικονομικό βάρος της παγκόσμιας ειρήνης, καλώντας την Ε.Κ. να αναλάβει δράση σε μια περιοχή που βρισκόταν στην περιφέρειά της. Ακόμα και όταν η επέμβαση ήρθε, δεν ήταν ικανή να συγκρατήσει το χείμαρρο της κατάρρευσης, συμβάλλοντας στην επιδείνωση της κατάστασης. Δεν αποτέλεσε, όμως, την κύρια αιτία διάλυσης. Η εσωτερική συνοχή, σε όλα τα επίπεδα, είχε διαρραγεί και το αποτέλεσμα είχε τροχοδρομηθεί. Η επέμβαση του διεθνούς παράγοντα, επομένως, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί με τη φράση «too little, too late» δηλαδή «πολύ λίγα, πολύ αργά».

Επιπλέον, η διεθνής πολιτική θα πρέπει να χαρακτηρίζεται από συνέπεια και υπευθυνότητα. Η επιλεκτική αναγνώριση του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης και της απόσχισης, με άλλα λόγια η άνιση μεταχείριση των διαφορετικών μερών μιας διένεξης, εύλογα γεννά πολλά ερωτηματικά και εξωθεί τα γεγονότα στη χρήση βίας. Αυτό συμβαίνει διότι ο ζημιωμένος, δεν έχει πλέον εμπιστοσύνη στο διεθνή παράγοντα και στην αμεροληψία του, αντιλαμβανόμενος ότι η μόνη του επιλογή είναι η «αυτοβοήθεια» με προσφυγή στη βία σε συντρέχουσα περίπτωση. Πέραν τούτων, εμπλέκονται και θέματα Διεθνούς Δικαίου και δημιουργείται αρνητικό προηγούμενο. Έχει χυθεί πολύ μελάνι και έχουν εκπονηθεί πολλές μελέτες αναφορικά με τις νομικές πτυχές στην περίπτωση της Γιουγκοσλαβίας, με αντιτιθέμενες απόψεις, γεγονός που επιτείνει την έλλειψη εμπιστοσύνης στους διεθνείς θεσμούς.

Το ομοσπονδιακό σύστημα απέτυχε να λειτουργήσει υπό το κομμουνιστικό σοσιαλιστικό σύστημα της Γιουγκοσλαβίας, καθώς έλειπαν οι αρχές της φιλελεύθερης δημοκρατίας στην πολιτική και στην οικονομία. Αντί να προωθήσει τη δημιουργία μιας κοινής εθνικής ταυτότητας με βάση το κοινό Σύνταγμα και την υπηκοότητα, στοιχεία απαραίτητα σε μια ομοσπονδία, παραβλέποντας τις θρησκευτικές, πολιτιστικές, εθνικές και άλλες διαφορές, δημιούργησε το πλαίσιο μέσα στο οποίο μπορούσαν να αναπτυχθούν όλοι αυτοί οι φυλετικοί και εθνοτικοί ανταγωνισμοί.

Για να λειτουργήσει και να επιβιώσει ένα πολυεθνικό ομοσπονδιακό κράτος, θα πρέπει να διαπνέεται από τις αρχές του φιλελευθερισμού, δηλαδή την οικονομική ολοκλήρωση μέσα από μια ενοποιημένη αγορά, την

προστασία των ατομικών και συλλογικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, μια κοινή εξωτερική και αμυντική πολιτική και τη διατήρηση της ισορροπίας δυνάμεων μεταξύ της ομοσπονδίας και των επιμέρους ομόσπονδων κρατών. Δεν πρέπει το ομοσπονδιακό κράτος να βασίζεται στη φυλή, στη θρησκεία και στην εθνικότητα, αλλά σε νομικές και πολιτικές αρχές της υπηκοότητας. Η απουσία της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας και η αναζωπύρωση της εθνοκρατίας έχουν καταστροφικά αποτελέσματα.

Είναι εντυπωσιακό το γεγονός πως όλα αυτά συνέπεσαν στην περίπτωση της Γιουγκοσλαβίας, με αποτέλεσμα να μην αφήσουν πολλά περιθώρια αντιστροφής από την κατάσταση περιδίνησης στην οποία είχε περιέλθει. Μοιραίοι άνθρωποι, μοιραίες αποφάσεις και μοιραίες συγκυρίες του διεθνούς περιβάλλοντος οδήγησαν στη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας, προκαλώντας ανακατατάξεις και ζυμώσεις στην περιοχή, οι συνέπειες των οποίων είναι εμφανείς μέχρι και σήμερα.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Α. Ξενόγλωσσες

Caplan Richard, *Europe and the recognition of new states in Yugoslavia*, εκδ. Cambridge University Press, UK, 2005.

Cohen Lenard, *Broken Bonds: Yugoslavia's disintegration and Balkan politics in transition*, εκδ. Westview Press, Oxford, 1995.

Glenny Misha, *The Balkans: Nationalism, War, and The Great Powers, 1804-2012*, εκδ. House of Anansi Press Ltd., Toronto, 2012.

Gow James, *Triumph of the Lack of Will*, εκδ. Hurst & Company, London, 1997.

Guicherd Catherine, "The Hour of Europe: Lessons from the Yugoslav Conflict", *Fletcher Forum of World Affairs*, Vol. 17 (1993), pp. 159-181.

Hilde Paal Sigurd, "Slovak Nationalism and the Break-Up of Czechoslovakia", *Europe-Asia Studies*, Vol. 51, No. 4 (1999), pp. 647-665.

Hudson Kate, *Breaking the South Slav Dream: The Rise and Fall of Yugoslavia*, εκδ. Pluto Press, London, 2003.

Judah Tim, *The Serbs: History, Myth & the Destruction of Yugoslavia*, εκδ. Yale University Press, New Haven and London, 1997.

Magas Branka, *The destruction of Yugoslavia: Tracking the break-up 1980-1992*, εκδ. Verso, London-New York, 1993.

MacDonald David Bruce, *Balkan Holocausts? Serbian and Croatian Victim-Centred Propaganda and the War in Yugoslavia*, εκδ. Manchester University Press, UK, 2002.

Oliver Ian, *War and Peace in the Balkans: The Diplomacy of Conflict in the Former Yugoslavia*, εκδ. I.B. Tauris & Co Ltd., London, 2005.

Papasotiriou Charalambos, *Liberal Idealism Versus Realism: The Yugoslav Case*, εκδ. Institute of International Relations, Athens, 1994.

Pavkovic Aleksandar, *The Fragmentation of Yugoslavia: Nationalism and War in the Balkans*, εκδ. St. Martin's Press, N.Y., 2000.

Barry Posen, "The Security Dilemma and Ethnic Conflict", *Survival*, Vol. 35 (1993), pp. 27-47.

Ramet Sabrina, *Balkan Babel: The Disintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to the Fall of Milosevic*, εκδ. Westview Press, Oxford, 2002.

Silber Laura, Allan Little, *The death of Yugoslavia*, εκδ. Penguin Books, London, 1996.

Udovicky Jasminka, Ridgeway James, *Burn this House: The Making and Unmaking of Yugoslavia*, εκδ. Duke University Press, London, 2000.

Woodward Susan, *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution after the Cold War*, εκδ. The Brookings Institution, Washington D.C., 1995.

Woodward Susan, "Orthodoxy and Solidarity: Competing Claims and International Adjustment in Yugoslavia", *International Organization*, vol. 40 (1986), pp. 505-545.

Woodward Susan, *Socialist Unemployment: The political economy of Yugoslavia, 1945-1990*, εκδ. Princeton University Press, New Jersey, 1995.

B. Ελληνόγλωσσες

Αλειφαντής Στέλιος, Χριστόδουλος Γιαλλουρίδης, *Διεθνείς Σχέσεις στα Βαλκάνια*, εκδ. Δανιά, Αθήνα, 1987.

Καιρίδης Δημήτρης, *Εθνικισμός, Εθνοτικές Συγκρούσεις και Διεθνείς Σχέσεις: Θεωρία και Πράξη στα Βαλκάνια*, εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2015.

Ράντοβαν Κάρατζιτς, «Συνέντευξη στον Χρήστο Χαλαζία», *Περιοδικό Επίκαιρα*, 25/07-31/07/2013, τχ. 197, σελ. 16-20.

Παπασωτηρίου Χαράλαμπος, *Τα Βαλκάνια μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1994.

Σιούσιουρας Πέτρος, *Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο: Δίκαιο Θάλασσας και Ανθρωπιστικό Δίκαιο*, εκδ. Σιδέρης, Αθήνα, 2015.

Σιούσιουρας Πέτρος (επιμ.), *Τα Νέα Βαλκάνια: από τη Γεωπολιτική της Μετάβασης στην Προοπτική της Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης*, εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα, 2007.

Τέλλογλου Τάσος, *Η Γερμανική Πολιτική στον Γιουγκοσλαβικό Χώρο (1991-1995): Χρόνια Καλών Προθέσεων*, εκδ. Πόλις, Αθήνα, 1996.

ΠΡΟΣΘΕΤΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. Ξενόγλωσση

- Allcock John, *Explaining Yugoslavia*, εκδ. Hurst & Co, London, 2000.
- Banac Ivo, *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics*, εκδ. Cornell University Press, Ithaca and London, 1984.
- Gagnon V.P., "Ethnic Nationalism and International Conflict: The Case of Serbia", *International Security*, Volume 19, Issue 3, Winter 1994-1995, pp. 130-166.
- Gallagher Tom, *The Balkans After the Cold War: From Tyranny to Tragedy*, εκδ. Routledge, London, 2003.
- Judah Tim, "The Kosovo Liberation Army", *Journal of International Affairs*, September-November 2000.
- Littlejohn David, *Foreign Legions of the Third Reich*, εκδ. James Bender Pub, USA, 1994.
- Luthar Breda, Pusnik Marusa, *Remembering Utopia: The Culture of Everyday Life in Socialist Yugoslavia*, εκδ. New Academia Publishing, Washington D.C., 2010.
- Mesic Stipe, *The Demise of Yugoslavia: A Political Memoir*, εκδ. Central European University Press, Budapest-New York, 2004.
- Papasotiriou Harry, "The Kosovo War: Kosovar Insurrection, Serbian Retribution and NATO Intervention", *The Journal of Strategic Studies*, Vol. 25, No. 1, March 2002, pp. 39-62.
- Parenti Michael, *To Kill a Nation: The Attack on Yugoslavia*, εκδ. Verso, London-New York, 2000.
- Sherman Arnold, *Perfidy in the Balkans: The Rape of Yugoslavia*, εκδ. Ψυχογιός, Αθήνα, 1993.
- Walt Kenneth, *Theory of International Politics*, εκδ. Reading, Addison-Wesley, 1979.

Zaninovich George, *The Development of Socialist Yugoslavia*, εκδ. Johns Hopkins Press, Baltimore, 1970.

B. Ελληνόγλωσση

Αθανασιάδης Αθανάσιος, *Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Γιουγκοσλαβία (1990-1995)*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2008.

Αρμακόλας Ιωάννης, Ντόκος Θάνος, *Από τα Βαλκάνια στη Νοτιοανατολική Ευρώπη: Προσκλήσεις και Προοπτικές στον 21^ο αιώνα*, εκδ. Σιδέρης, Αθήνα, 2011.

Καλογεράτος Παναγιώτης, *Το Κοινωνικοπολιτικό Σύστημα της Γιουγκοσλαβίας: Απ' την Αυτοδιαχείριση στην αποσάθρωση*, εκδ. Νέα Σύνορα, Αθήνα, 1989.

Κοππά Μαριλένα, *Η Συγκρότηση των Κρατών στα Βαλκάνια (19^{ος} Αιώνας): Τρείς και Μία Περιπέτειες*, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα, 2002.

Κοππά Μαριλένα, *Μια Εύθραυστη Δημοκρατία: Η Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας Ανάμεσα στο Παρελθόν και στο Μέλλον*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1994.

Μίχας Τάκης, *Ανίερη Συμμαχία: Η Ελλάδα και η Σερβία του Μιλόσεβιτς*, εκδ. Ελάτη, Αθήνα, 2003.

Owen David, *Βαλκανική Οδύσσεια*, μτφρ. Ερρίκος Μπαρτζινόπουλος, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα, 1996.

Χειλά Ειρήνη, *Οι Διεθνείς Συγκρούσεις στον 21^ο Αιώνα: Ζητήματα Θεωρίας και Διαχείρισης*, εκδ. Ποιότητα, Αθήνα, 2013.